

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ЛОЗОВА ЛЮДМИЛА ВІКТОРІВНА

УДК911.37:[314.15-026.911+355.01(470+571:477)]:303.442.3

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПАТЕРНИ ВНУТРІШНЬОЇ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ПІД ЧАС
ВІЙНИ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ І СИНТЕЗ**

106 Географія

10 Природничі науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 106 Географія. Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

 Л.В. Лозова

Науковий керівник Мальчикова Дар'я Сергіївна, докторка географічних наук,
професорка

Івано-Франківськ – 2024

АНОТАЦІЯ

Лозова Л. В. Патерни внутрішньої міграції населення України під час війни: регіональний аналіз і синтез. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 106 Географія (Галузь знань 10 – Природничі науки). – Херсонський державний університет, Івано-Франківськ, 2024.

Робота присвячена дослідженню просторових патернів внутрішніх міграційних процесів в Україні, сформованих під впливом воєнних дій, як одному з ключових чинників сучасних кардинальних суспільних перетворень. Дане дослідження дає змогу проаналізувати регіональні особливості, просторові тренди і мотиваційні чинники масштабних внутрішніх переміщень населення. Інформаційну базу дослідження становили дані відкритих джерел та статистичні матеріали міжнародних, усеукраїнських та регіональних установ і організацій, наукові джерела, нормативно-правові та законодавчі документи, результати власних соціологічних досліджень. Головні результати дисертації базуються на комплексному шести етапному дослідженні і обґрунтованому виборі і використанні методичних підходів і методів дослідження.

У першому розділі дисертації визначено, що сучасні міграції як суспільне явище представляють собою розгалужену систему міграційних переміщень різної тривалості, періодичності, способів реалізації, просторових напрямів, що спричинені різноманітними чинниками і умовами, є відмінними за ознаками добровільності і цілепокладання. Головною ознакою даного суспільного явища є причини, що зумовлюють виникнення міграційного руху: історичні, демографічні, економічні, соціальні, військово-політичні, етнічні, релігійні та соціокультурні чинники. Внутрішня міграція є однією з найбільш поширених форм міграції населення, але у часи військових, політичних криз, надзвичайних природно-техногенних явищ і катастроф формуються окремі види міграційних процесів – вимушені міграції та примусові міграції. Історична ретроспектива міграційних процесів України показала численні приклади ситуацій не тільки вимушених, але і примусових міграцій та депортацій українського народу в період XX-XXI ст..

Показано, що масовим сучасним суспільним явищем в контексті формування нових патернів міграційних процесів є поява і законодавче визначення особливої категорії внутрішніх мігрантів – внутрішньо переміщених осіб. Визначено, що у разі повернення ВПО на попереднє постійне місце проживання, до загальновизнаних стадій міграційного процесу додається особливий етап – суспільної реінтеграції ВПО.

Проведене дослідження показало, що просторові патерни і тренди внутрішніх міграцій воєнного часу відображають важливі суспільно-просторові процеси регіональних відмінностей гуманітарних потреб населення, шляхів його переміщення та просторової диференціації умов створення захисту для населення. Тому розроблено і апробовано авторські методичні підходи суспільно-географічного дослідження внутрішніх міграцій, що включали: шести етапну програму дослідження, зокрема проведення соціологічного дослідження ВПО як окремої категорії внутрішніх мігрантів. Дослідження включило масові опитування у два етапи загалом 1632 респондентів, а також глибинні інтерв'ю зі 62-ма респондентами.

У другому розділі роботи охарактеризовано складні суспільні процеси і виклики, що спричинили війна та окупація частин Донецької та Луганської областей України та анексія АР Крим у 2014 році. Проаналізовано просторові тренди переміщення ВПО в цей період переважно до Київської області (разом з м. Київ), Харківської, Дніпропетровської, Херсонської, Запорізької областей. Визначено, що провідними чинниками таких переміщень є сусідське географічне положення регіонів, схожі традиції соціокультурної і господарської діяльності, можливості самозайнятості та пропозиції ринку праці.

Також характеризувано масштаби, напрямки і регіональні патерни внутрішніх міграційних процесів в Україні впродовж періоду повномасштабного вторгнення з 2022 року. Показано, що основними регіонами - «донорами» ВПО стали Донецька, Харківська, Миколаївська, Запорізька, а згодом і Херсонська області. Натомість, регіонами з найбільшою часткою прийнятих ВПО стали Дніпропетровська, Київська, Харківська, Запорізька, Львівська області. Визначено,

що сучасним трендом нових демографічних патернів України є надзвичайна мінливість геодемографічної ситуації у результаті окупації, обстрілів населених пунктів і критичної інфраструктури, постійних загроз для населення у регіонах можливих бойових дій і безпосередньо поблизу лінії фронту. На основі аналізу особливостей структури ВПО показано специфічні суспільні виклики соціальної адаптації і сприяння соціалізації переміщених осіб.

У третьому розділі на основі аналізу результатів соціологічного дослідження ВПО встановлено, що ключовими причинами внутрішнього переміщення є підвищена небезпека перебування в рідному місті, відсутність можливості працевлаштування та можливості самозайнятості, дефіцит послуг соціальної сфери та недостатня забезпеченість закладами сфери послуг і соціального захисту. Вибір регіону переміщення ВПО здійснюють, зважаючи на ключові критерії безпеки та фінансової спроможності. Масові руйнування житла та критичної інфраструктури також виявлено як ключові причини особистого наративу (не)повернення переміщених осіб. Результати опитування також показали, що найбільші потреби серед ВПО пов'язані з безпекою, фінансово-гуманітарною стабільністю та можливістю працевлаштуватися та самореалізуватися.

Досліджені моделі реагування і адаптації населення до реалій широкомасштабного вторгнення і окупації показали, що населення, яке проживає/має досвід окупації - одна з найбільш соціально та мілітарно вразливих груп нашого суспільства. Результати глибинних інтерв'ю продемонстрували специфічні мотиваційні чинники, моделі реагування і адаптації до кардинальних суспільних перетворень внаслідок війни. При цьому дослідження показало, що чим довше населення знаходиться в окупації, тим слабкішим стає їх зв'язок з державою і стають складнішими заходи реінтеграції. В роботі обґрунтовано, що процесу адаптації і реінтеграції сприяють: соціальна підтримка близьких, друзів, громади; професійні уміння та навички, що допоможуть у самореалізації; культурна відкритість та соціальна доступність, можливість бути конкурентно спроможними на ринку праці.

За результатами проведених соціологічних досліджень обґрунтовано, що головною передумовою реалізації регіональних програм та проєктів з повоєнної відбудови України і реінтеграції внутрішніх мігрантів є відновлення безпеки, а основним чинником успішної подальшої адаптації ВПО чи їх реінтеграції в рідному регіоні є формування економічного та соціального стану країни, що сприятиме повоєнному відновленню, залученню міжнародних інвестицій, розвитку бізнесу та, як наслідок, поверненню громадян України до їх регіонів проживання.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дисертаційній роботі вперше з позиції суспільної географії здійснено комплексний аналіз внутрішніх міграційних процесів українців у XX-XXI ст, зокрема вимушених міграцій, спричинених політичними, історичними, воєнними чинниками; проведене суспільно-географічне дослідження мотиваційних чинників внутрішніх міграційних процесів з урахуванням суспільних потреб ВПО, можливостей працевлаштування, професійної самореалізації та умов адаптації ВПО (на прикладі ВПО м. Одеса); характеризовані мотиваційні чинники, моделі реагування і адаптації населення до реалій широкомасштабного вторгнення і окупації (на прикладі окупованих та прифронтових територій Херсонської області).

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що на основі суспільно-географічного аналізу регіональних патернів і мотиваційних чинників внутрішніх міграційних процесів воєнного часу в Україні обґрунтовано складові успішної стратегії адаптації та суспільної реінтеграції внутрішніх мігрантів внаслідок російсько-української війни. Це дозволило використати результати дисертаційного дослідження при розробці проєкту Регіональної Стратегії розвитку та програм комплексного відновлення території Голопристанської міської територіальної громади Херсонської області.

Ключові слова: суспільні перетворення, міграція, внутрішня міграція, вимушено переміщені особи, антитерористична операція, рівень зайнятості, стратегія, територіальні громади, вимушені міграції, депортація, біженці, внутрішньо переміщені особи, працевлаштованість, безробіття, російсько-українська війна.

SUMMARY

Lozova L.V. Patterns of internal migration of the population of Ukraine during the war: regional analysis and synthesis. – Qualifying scientific work on manuscript rights..

Dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Philosophy with specialty 106 Geography (10 - Natural Sciences). – Kherson State University of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Ivano-Frankivsk, 2024.

The dissertation is devoted to the study of spatial patterns of internal migration processes in Ukraine, formed under the influence of military actions, as one of the key factors of modern cardinal social transformations. This research allows the analysis of regional features, spatial trends, and motivational factors of large-scale internal population movements. The information base of the study consisted of data from open sources and statistical materials of international, all-Ukrainian, and regional institutions and organizations, scientific sources, regulatory and legislative documents, and the results of our sociological research. The main results of the dissertation are based on a comprehensive six-stage study and justified choice and use of methodological approaches and research methods.

In the first chapter of the dissertation, it is defined that modern migrations as a societal phenomenon represent a complex system of migration movements of various durations, periodicities, implementation methods, and spatial directions, caused by various factors and conditions, and differ in terms of voluntariness and purposefulness. The main characteristic of this societal phenomenon is the causes that trigger migration: historical, demographic, economic, social, military-political, ethnic, religious, and sociocultural factors. Internal migration is one of the most common forms of population migration, but in times of military and political crises, extraordinary natural-technogenic phenomena, and disasters, specific types of migration processes emerge - forced migrations and compulsory migrations. The historical retrospective of migration processes in Ukraine has shown numerous examples of situations not only of forced but also of compulsory migrations and deportations of the Ukrainian people in the 20th and 21st centuries.

It is demonstrated that a mass contemporary societal phenomenon in the context of shaping new patterns of migration processes is the emergence and legislative definition of a special category of internal migrants - internally displaced persons (IDPs). It is determined that in the event of the return of IDPs to their previous permanent place of residence, a special stage - the societal reintegration of IDPs - is added to the generally recognized stages of the migration process.

The conducted research has shown that spatial patterns and trends of internal migration during wartime reflect important socio-spatial processes of regional differences in humanitarian needs of the population, paths of its displacement, and spatial differentiation of conditions for providing protection to the population. Therefore, original methodological approaches of socio-geographical research on internal migration have been developed and tested, which included: a six-stage research program, including conducting a sociological study of internally displaced persons (IDPs) as a separate category of internal migrants. The study comprised mass surveys in two stages, totaling 1632 respondents, as well as in-depth interviews with 62 respondents.

The second chapter of the work describes complex societal processes and challenges triggered by the war and occupation of parts of Donetsk and Luhansk regions of Ukraine, as well as the annexation of the Autonomous Republic of Crimea in 2014. Spatial trends of IDP movement during this period, predominantly to the Kyiv region (including the city of Kyiv), Kharkiv, Dnipropetrovsk, Kherson, and Zaporizhzhia regions, are analyzed. It is determined that the leading factors behind such movements are the neighboring geographic location of the regions, similar traditions of socio-cultural and economic activities, opportunities for self-employment, and labor market demand.

The scales, directions, and regional patterns of internal migration processes in Ukraine during the period of full-scale invasion since 2022 are also characterized. It is shown that the main regions serving as "donors" of IDPs are Donetsk, Kharkiv, Mykolaiv, Zaporizhzhia, and later Kherson regions. On the other hand, the regions with the highest proportion of received IDPs are Dnipropetrovsk, Kyiv, Kharkiv, Zaporizhzhia, and Lviv regions. It is determined that a contemporary trend in the new

demographic patterns of Ukraine is the extraordinary variability of the geo-demographic situation as a result of the occupation, shelling of populated areas and critical infrastructure, constant threats to the population in regions of possible combat actions, and directly near the front line. Based on the analysis of the structure of IDPs, specific societal challenges of social adaptation and facilitation of the socialization of displaced persons are demonstrated.

In the third chapter, based on the analysis of the results of a sociological study of internally displaced persons (IDPs), it is established that the key reasons for internal displacement include the increased danger of staying in their hometown, lack of employment opportunities and possibilities for self-employment, shortage of social services, and inadequate provision of service and social protection facilities. The choice of the region for displacement by IDPs is made considering key criteria of safety and financial capability. Mass destruction of housing and critical infrastructure is also identified as key reasons in the personal narrative of (non)return of displaced persons. Survey results also indicate that the greatest needs among IDPs are related to security, financial-humanitarian stability, and opportunities for employment and self-realization.

The examined models of response and adaptation of the population to the realities of large-scale invasion and occupation showed that the population living or experiencing occupation is one of the most socially and militarily vulnerable groups in our society. The results of in-depth interviews demonstrated specific motivational factors, response models, and adaptation to the fundamental social transformations resulting from the war. Moreover, the study showed that the longer the population remains under occupation, the weaker their connection with the state becomes, and the more complex the reintegration measures become. The research argues that the processes of adaptation and reintegration are facilitated by: social support from family, friends, and community; professional skills and abilities that aid in self-realization; cultural openness and social accessibility, enabling competitiveness in the job market.

Based on the results of the conducted sociological research, it is argued that the main prerequisite for implementing regional programs and projects for post-war reconstruction in Ukraine and the reintegration of internal migrants is the restoration of

security. The primary factor for the successful further adaptation of IDPs or their reintegration into their native region is the formation of the country's economic and social state, which will facilitate post-war recovery, attract international investments, develop business, and consequently, return Ukrainian citizens to their regions of residence.

The scientific novelty of the obtained results lies in the fact that, for the first time from the perspective of social geography, a comprehensive analysis of the internal migration processes of Ukrainians in the 20th and 21st centuries has been conducted in the dissertation. This includes forced migrations caused by political, historical, and military factors. Additionally, a socio-geographical study of motivational factors in internal migration processes has been carried out, taking into account the social needs of IDPs, employment opportunities, professional self-realization, and adaptation conditions of IDPs (using the example of IDPs in the city of Odesa). Furthermore, motivational factors, response models, and adaptation of the population to the realities of large-scale invasion and occupation have been characterized (using the example of occupied and near-frontline territories of the Kherson region).

The practical significance of the obtained results lies in the fact that, based on the socio-geographical analysis of regional patterns and motivational factors of internal migration processes during wartime in Ukraine, components of successful adaptation strategies and social reintegration of internal migrants due to the Russian-Ukrainian war have been substantiated. This allowed the utilization of the results of the dissertation research in the development of the Regional Development Strategy and programs for comprehensive recovery of the territory of the Hola Prystan urban territorial community in the Kherson region.

Key words: societal transformations, migration, internal migration, internally displaced persons, anti-terrorist operation, employment rate, strategy, territorial communities, forced migrations, deportation, refugees, forcibly displaced persons, employment, unemployment, Russian-Ukrainian war.

Список наукових публікацій здобувачки за темою дисертації

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Статті у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України

1. Мальчикова Д. С., Лозова Л. В. Сучасні внутрішні міграції в Україні: тенденції, проблеми, шляхи вирішення. Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. Географічні науки. 2017. Вип. 6. С. 63-68. *(Особистий внесок: проаналізовано суспільні перетворення, зумовлені війною на сході країни та визначено причини й наслідки масових внутрішніх міграцій з Донецької та Луганської областей, Автономної Республіки Крим).*
2. Мальчикова Д. С., Ковальова К.І., Лозова Л. В. Вимушена зміна зайнятості та основні потреби внутрішньо переміщених осіб внаслідок воєнного конфлікту на Сході України та анексії Криму. Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. Географічні науки. 2018. Вип. 8. С. 92-97. *(Особистий внесок: проведено аналіз рівня зайнятості та соціального забезпечення внутрішньо переміщених осіб у регіонах їх переміщення).*
3. Лозова Л. В. Аналіз стратегії розвитку Херсонської міської територіальної громади до 2030 року. Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. Географічні науки. 2021. Вип. 15. С. 17-26. <https://doi.org/10.32999/ksu2413-7391/2021-15-2>
4. Лозова Л. В. Вимушені міграції українського народу: історична ретроспектива ХХ-ХХІ століть та сучасні виклики. Вісник Одеського національного університету Географічні та геологічні науки. 2023. Вип 2 (43). С. 37-48. [https://doi.org/10.18524/23039914.2023.2\(43\).292733](https://doi.org/10.18524/23039914.2023.2(43).292733)
5. Лозова Л. В. Внутрішні переміщення населення в часи війни: суспільні потреби, адаптація та перспективи інтеграції мігрантів (кейс міста Одеса). Економічна та соціальна географія. 2023. Вип. 90. С. 68-74. <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2023.90.68-74>

Наукові публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

6. Мальчикова Д. С., Пилипенко І. О., Лозова Л. В. Досвід стимулювання міського активізму і формування бюджетів участі у розвитку міської громади м. Херсон. *Місце України в європейському просторі: геопросторові риси та європейська уніфікація*: матеріали Всеукр. сем. Присвяченого Дню Європи – 18 трав. 2021 р. Тернопіль, 2021. С. 21-29.
7. Лозова Л. В. Історичні етапи розвитку міського простору. *Географічна наука та освіта: перспективи й інновації*: зб. матеріалів доп. учасн. Міжнар. наук.-практ. конф. 20-21 трав. 2021 р. Переяслав, 2021. С. 83-87.
8. Лозова Л. В. Вимушені переміщення у трендах розвитку туристичної галузі в період воєнного стану. *Міжнародний та національний досвід суспільно-географічного розвитку туристичної галузі в умовах євроінтеграції*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. інтерн.-конф., 28 жовт. 2022 р. Мукачево: МДУ, 2022. С. 60-62.
9. Лозова Л. В. Хронологія примусових міграцій українців у XX-XXI століттях. *Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів*. зб. матеріалів доп. учасн. VI Міжнар. наук.-практ. конф., 11-12 лист. 2022 р. Луцьк, 2022. С. 33-36.
10. Мальчикова Д. С., Лозова Л. В. Гендерні аспекти сучасного етапу російсько-української війни. *Доктор філософії Олена Степанів: географ, краєзнавець, педагог*: Міжнар. наук.-практ. сем. до 130-ліття від народження ученої. 20 груд. 2022 р. Львів: Простір-М, 2022. С. 85-89. (*Особистий внесок: визначено сучасні тренди та чинники зміни ролі жінок у триваючій російсько-українській війні*).
11. Лозова Л. В. Суспільно-політичні та економічні передумови євроінтеграційного геополітичного вектору України. *Євроінтеграційні орієнтири інноваційного наукового пошуку молоді України*: зб. матеріалів доп. учасн. Міжнар. наук.-практ. конф. Здобувачів вищої освіти і молодих учених, присвяченої 100-річчю Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Б. Хмельницького. Запоріжжя-Мелітополь, 2023. С. 113-117.
12. Лозова Л. В. Внутрішні переміщення, як провідний чинник формування неоднорідності геодемографічного простору у часи війни. *Українська географія у*

викликах війни: зб. матеріалів доп. учасн. Міжнар. наук.-практ. конф., 8-9 червн. 2023 р. Херсон: Херсонський державний університет, 2023. С. 37-39.

Наукові публікації, які додатково відображають результати дисертаційного дослідження

13. Pylypenko I., Malchykova D., Vashchenko O., Gryniuk D., Lozova L. Graph theory in the spatial analysis of social systems: methodical techniques of regularities searching. International Multidisciplinary Scientific GeoConference: SGEM. 2021. Vol. 2.1. P. 19-26. (Scopus). <https://doi.org/10.5593/sgem2021/2.1/s07.08> (*Особистий внесок: проаналізовано сучасні методичні підходи до застосування теорії графів у аналізі просторових патернів суспільних процесів*).

14. Лозова Л. В. Особливості промислового комплексу міста Херсон у другій половині XX на початку XIX століття. Наукові записки Херсонського відділу українського географічного товариства. 2022. №13. С. 38-42.

ЗМІСТ

ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВНУТРІШНІХ МІГРАЦІЙ: ПОНЯТТЯ, ЧИННИКИ, ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ	24
1.1. Поняття «внутрішня міграція» та процес її розвитку як суспільного явища.....	24
1.2. Історичні особливості та причини активізації внутрішніх міграційних процесів на території України в ХХ-ХХІ ст.	38
1.3. Методологічні підходи та методика дослідження внутрішніх міграцій	49
Висновки до розділу 1.	59
РОЗДІЛ 2. СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ТРЕНДІВ І ПРОСТОРОВИХ ПАТЕРНІВ СУЧАСНИХ ВНУТРІШНІХ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ У ЧАСИ ВІЙНИ	63
2.1. Внутрішні міграції українців внаслідок російської агресії з 2014 року	63
2.2. Сучасні внутрішні переміщення населення України внаслідок повномасштабного військового вторгнення з 2022 року	78
2.3. Суспільні виклики соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб у воєнний час	94
Висновки до розділу 2.	106
РОЗДІЛ 3. СУСПІЛЬНІ ПОТРЕБИ, МОТИВАЦІЙНІ ЧИННИКИ МІГРАЦІЇ ТА ПЕРЕДУМОВИ РЕІНТЕГРАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ	110
3.1. Особливості соціальної, економічної, трудової адаптації внутрішньо- переміщених осіб, ключові потреби і мотивація	110
3.2. Моделі реагування і адаптації населення до реалій широкомасштабного вторгнення в зонах бойових дій та окупації	124
3.3. Чинники успішної адаптації та реінтеграції внутрішньо переміщених осіб...	141
Висновки до розділу 3.	150

ВИСНОВКИ.....	154
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	160
ДОДАТКИ	182
Додаток А. Напрямки та причини міграційних рухів первинних різновидів людини роду Homo.....	182
Додаток Б. Схеми зворотніх міграцій за результатами переміщення	183
Додаток В. Загальні закономірності міграційних процесів	184
Додаток Д. Список концтаборів фашистської Німеччини, до яких примусово переміщали українське населення під час Другої світової війни	185
Додаток Е. Кількість і оцінка втрат зруйнованих будівельних об'єктів на Донбасі внаслідок воєнного конфлікту (2014-2015 рр.)	186
Додаток Ж. Можливі шляхи з виїзду з окупованих територій	187
Додаток З. Перелік благодійних організацій та фондів, які піклуються про українців	188
Додаток К. Анкета для внутрішньо переміщених осіб №1	189
Додаток Л. Анкета для внутрішньо переміщених осіб № 2	191
Додаток М. Опитувальники для глибинних інтерв'ю	192
Додаток Н. Довідки про впровадження результатів дисертації.....	195

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АРК – Автономна Республіка Крим

АТО – антитерористична операція

ВПО – внутрішньо переміщені особи

ЄС – Європейський Союз

МОМ – Міжнародна організація з міграції

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сьогодні українське суспільство переживає найскладніші суспільні перетворення за часи незалежності. Масштаби міграційних потоків, які спричинила російсько-українська війна, перевищили за кількістю переміщених осіб масштаби міграцій часів Другої світової війни. Така хвиля вимушених мігрантів, сколихнула не лише сталість Європейських країн, до яких масово почали переміщатися українці в пошуках безпеки та соціальної підтримки, внутрішня міграція почала змінювати просторові патерни демографічних процесів в цілому в країні та по окремих регіонах. В регіональному контексті в умовах тривалої війни є очевидними тренди переміщення до умовно більш «безпечних» регіонів. Це, безперечно, має вплив на процеси працевлаштування, інтеграцію в новій спільноті, адаптацію та можливість самореалізації переміщених осіб.

Поява внутрішньо переміщених осіб (ВПО) на території України в результаті російської агресії почала набирати національних масштабів ще у 2014 році. Тоді статус ВПО отримали майже півтора мільйона українців, що перемістилися з анексованого Криму та тимчасово окупованих ділянок Донецької та Луганської областей. З початком повномасштабного вторгнення у 2022 році у перші місяці війни кількість вимушених мігрантів сягнула понад сім мільйонів осіб, показник серед внутрішніх мігрантів за відкритими статистичними даними перетнув позначку в шість мільйонів. Сумарно показники зовнішньої та внутрішньої міграції склали понад четверть усього наявного до початку повномасштабної війни населення України. Такі масштабні міграційні потоки у воєнний час та загострення економічної кризи всередині країни безпосередньо впливають на розселення населення, можливість розвитку й функціонування міського середовища. оскільки саме великим містам надають перевагу ВПО при переміщенні.

Актуальним є дослідження суспільних потреб ВПО, особливостей їх працевлаштування, професійної самореалізації, умов адаптації та мотиваційних чинників переміщення. Дане дослідження дає змогу проаналізувати не тільки

напрямки та причини виникнення основних векторів внутрішнього міграційного руху, але і характеризувати необхідну регіональну систему підтримки і соціальних заходів, які будуть спрямовані на реалізацію соціально-економічної та психологічної допомоги переміщеним особам і сприятимуть їх добровільному поверненню до регіонів свого попереднього проживання.

Зв'язок роботи з науковими програмами та темами. Представлене дисертаційне дослідження виконувалося в межах напрямів науково-дослідної та освітньої діяльності кафедри географії та екології Херсонського державного університету, а також у рамках розробки Регіональної Стратегії розвитку та програми комплексного відновлення території Голопристанської міської територіальної громади Херсонської області адміністрацією Голопристанської міської військової адміністрації Скадовського району Херсонської області (довідка від 08 лютого 2024 року №ЛІ-8/02-49).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є суспільно-географічний аналіз регіональних особливостей, патернів і мотиваційних чинників внутрішніх міграційних процесів в Україні як основи для визначення передумов успішної адаптації та суспільної реінтеграції внутрішніх мігрантів внаслідок російсько-української війни.

Для досягнення поставленої мети були визначені такі **завдання**:

- систематизувати теоретико-методологічні засади дослідження внутрішніх міграцій: поняття, чинники, критерії і класифікації;
- характеризувати у історичній ретроспективі чинники міграційних переміщень загалом і чинники вимушених міграційних потоків українців у ХХ-ХХІ ст.;
- сформулювати методичні підходи дослідження регіональних патернів внутрішніх міграційних процесів в контексті поглибленого дослідження внутрішньо-переміщених осіб, їх суспільних потреб, умов адаптації і мотиваційних чинників переміщення;
- проаналізувати просторові тренди сучасних внутрішніх міграційних процесів внаслідок війни в межах України;

- здійснити регіональний аналіз внутрішніх переміщень населення і структури ВПО України в результаті російсько-української війни з 2014 року, зокрема під час повномасштабного військового вторгнення;
- провести соціологічне дослідження мотиваційних чинників просторових патернів переміщення, ключових суспільних потреб, труднощів в соціальній, економічній, трудовій та культурній адаптації ВПО і населення, що має досвід окупації;
- обґрунтувати основні передумови і чинники успішної адаптації та суспільної реінтеграції внутрішніх мігрантів внаслідок російсько-української війни.

Об'єкт дослідження - внутрішні міграційні процеси в Україні.

Предмет дослідження - регіональні особливості, патерни і мотиваційні чинники внутрішніх міграційних процесів.

Теоретико-методологічні засади дослідження. Методологічною основою дослідження міграційних процесів стали праці вітчизняних та закордонних науковців. Зокрема, британського географа та картографа Е. Ревенштейна, який у своїй праці «Закони міграції» вперше вжив даний термін через призму географії та сформував одинадцять законів міграції, що лишаються актуальним до сьогодні; праці Є. Кулішера, який досліджував питання вимушених міграцій і ввів у науковий дискурс поняття «переміщені особи». Під час проведення дослідження важливим став дискурс проблематики міграційних процесів в працях демографів, зокрема таких, як О. Гладун, Е. Лібанова, О. Малиновська, які безпосередньо висвітлюють наслідкові зв'язки між міграційними та демографічними процесами. Теоретичний базис дослідження географії міграцій під час війни в Україні, міграційних наслідків екоциду та урбіциду сформували у своїх працях суспільні географи С. Батиченко, М. Логвінова, Д. Мальчикова, К. Мезенцев, Р. Молікевич, І. Пилипенко, Л. Немець, К. Сегіда. З урахуванням того, що міграційні процеси-явище суспільне, важливі теоретико-методологічні засади сформовано в працях економістів (М. Портер, Х. Хойт, І. Прибиткова, Л. Мельник, Л. Шамілева, О. Погарська, О. Позняк), соціологів (О. Ровенчак, І. Шапошникова), юристів

(О. Кисельова, Н. Силенко, С. Пирожков), істориків (В. Костенко, А. Хоменко), які забезпечують розуміння міграційних процесів, їх передумов і наслідків, історичної ретроспективи, усьому різноманітні соціальних та економічних аспектів.

Методи дослідження. У ході дисертаційного дослідження внутрішніх міграцій населення України під час війни ми використовували низку загально- та конкретно наукових методів і підходів дослідження. Зокрема, використовувалися методи *аналізу та синтезу* (для систематизації чинників, що зумовлюють внутрішні міграційні процеси, і регіональних патернів внутрішніх переміщень населення), *наукового опису та спостереження* (для характеризування міграційних процесів, та суспільних причин, що спонукали їх розвиток), *систематизації* (для групування факторів міграції, їх причин та напрямків), *формалізації* (для створення алгоритмів аналізу щодо дослідження критеріїв та класифікацій причин та видів міграційних рухів), *ретроспективного аналізу* (для аналізу ключових подій, які визначали патерни внутрішньої міграції в ХХ-ХХІ ст. серед українського населення), *статистичні методи* (для обробки результаті соціологічного дослідження і аналізу статистичних показників міграційних процесів і ВПО), *порівняльно-географічний* (для просторового аналізу регіональних відмінностей міграційної ситуації), *історичний* (для досліджень історичних особливостей і періодизації розвитку внутрішніх міграційних процесів). Також обґрунтованість результатів дослідження забезпечено завдяки використанню *методу соціологічного дослідження* (для визначення мотиваційних чинників переміщення, ключових суспільних потреб, труднощів в соціальній, економічній, трудовій та культурній адаптації ВПО і населення, що має досвід окупації), *методу глибинних інтерв'ю* (для отримання детального та контекстуального розуміння моделей реагування і адаптації населення до реалій широкомасштабного вторгнення і окупації), *картографічного методу* (для просторової візуалізації результатів дослідження), *SWOT-аналізу* (для визначення передумов успішної адаптації і суспільної реінтеграції внутрішніх мігрантів в рамках заходів регіональної політики).

Інформаційна база дослідження сформована на відкритих джерелах та статистичних матеріалах Міжнародної організації з міграції, Міністерства соціальної політики, Державної міграційної служби України, Державної служби статистики України, Державного центра зайнятості, Головного управління статистики м. Одеси та м. Херсон, Управління соціального захисту м. Одеси, Департаменту праці та соціальної політики в м. Одеса, наукових джерелах, нормативно-правових та законодавчих документах та результатах власних спостережень і соціологічних досліджень, що включали масові опитування і проведення глибоких інтерв'ю з респондентами.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дисертаційній роботі *вперше з позиції суспільної географії*:

- здійснено комплексний аналіз внутрішніх міграційних процесів українців у ХХ-ХХІ ст, зокрема вимушених міграцій, спричинених політичними, історичними, військовими чинниками;

- проведено суспільно-географічне дослідження мотиваційних чинників внутрішніх міграційних процесів з урахуванням суспільних потреб ВПО, можливостей працевлаштування, професійної самореалізації та умов адаптації ВПО (на прикладі ВПО м. Одеса);

- характеризовані мотиваційні чинники, моделі реагування і адаптації населення до реалій широкомасштабного вторгнення і окупації (на прикладі окупованих та прифронтових територій Херсонської області);

удосконалено:

- систематизацію понять, чинників, критеріїв і класифікацій у понятійно-концептуальному полі досліджень міграційних процесів;

- теоретичні засади регіонального аналізу сучасних міграційних переміщень внаслідок російсько-української війни;

отримали подальший розвиток:

- методичні основи дослідження внутрішніх міграційних процесів, зокрема внутрішніх переміщень, спричинених війною: узагальнено методи і підходи до формування програми дослідження, запропоновано та апробовано

підходи соціологічного дослідження ВПО як окремої категорії внутрішніх мігрантів;

- теорія геодемографії через комплексний суспільно-географічний аналіз причин і просторових патернів внутрішніх міграції населення внаслідок війни в цілому та в регіональних аспектах;

- визначення передумов успішної адаптації і забезпечення соціально-економічних потреб ВПО, суспільної реінтеграції внутрішніх мігрантів в рамках заходів регіональної політики.

Практичне значення одержаних результатів. У дисертаційному дослідженні на основі суспільно-географічного аналізу регіональних особливостей, патернів і мотиваційних чинників внутрішніх міграційних процесів в Україні, що сформувалися під впливом російської військової агресії, обґрунтовано складові успішної стратегій адаптації та суспільної реінтеграції внутрішніх мігрантів внаслідок російсько-української війни.

Наукові результати дисертаційного дослідження використано при розробці проекту Регіональної Стратегії розвитку та програм комплексного відновлення території Голопристанської міської територіальної громади Херсонської області (довідка від 08 лютого 2024 року №Л-8/02-49 від 08.02.2024 р.). Окремі результати дисертаційного дослідження впроваджувалися при підготовці й викладанні шкільного курсу географії на засадах інтегративно-предметного підходу до реалізації цілей і завдань природничої освітньої галузі в закладах загальної середньої та вищої освіти. Методичні підходи, розроблені в процесі дослідження, впроваджувалися при підготовці і викладанні шкільних курсів географії Одеського ліцею №6 ОМР та були апробовані у процесі підготовки учасників Малої академії наук, секції «Географія» (довідка від 05 березня 2024 року №01-32/139). Дослідження також впроваджено у освітній процес на кафедрі географії та екології Херсонського державного університету (довідка від 03 квітня 2024 року №03-32/545), що сприяло осучасненню змісту і викладання дисциплін «Географія населення», «Методи географічних досліджень», «Економічна і соціальна географія України».

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною завершеною науковою роботою автора, у якій викладено результати власних досліджень регіональних патернів внутрішніх міграційних процесів в Україні внаслідок війни. Усі наукові результати, що оприлюдненні в рукописі, отримані безпосередньо автором на основі аналізу теоретичних джерел і в результаті власних досліджень. Анкети та питання інтерв'ю, що висвітлені в роботі, розроблені, проведені та опрацьовані безпосередньо автором. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, використано лише ті ідеї та розробки, які належать здобувачеві особисто.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Результати дослідження опубліковано та обговорено на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема: «Місце України в європейському просторі: геопросторові риси та європейська уніфікація» (м. Тернопіль, 18 травня 2021 р.), «Географічна наука та освіта: перспективи й інновації» (м. Переяслав, 20-21 травня 2021 р.), «Міжнародний та національний досвід суспільно-географічного розвитку туристичної галузі в умовах євроінтеграції» (м. Мукачево, 28 жовтня 2022 р.), «Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів» (м. Луцьк, 11-12 листопада 2022 р.), «Гендерні аспекти сучасного етапу російсько-української війни. Доктор філософії Олена Степанів: географ, краєзнавець, педагог» (м. Львів, 20 грудня 2022 р.), «Українська географія у викликах війни» (м. Херсон-Івано-Франківськ, 8-9 червня, 2023 р.), «Євроінтеграційні орієнтири інноваційного наукового пошуку молоді України» (м. Запоріжжя-Мелітополь, 23-24 червня 2023 р.). Результати дослідження також обговорювалися під час заходу «Ніч молодіжної науки-2022 в умовах війни», (Рада молодих вчених при міністерстві освіти і науки України, 10 листопада 2022 р.), методичних семінарах та на засіданнях кафедри географії та екології та на вченій раді факультету біології, географії та екології.

Публікації. Результати дослідження опубліковано в 14 наукових працях (п'ять у співавторстві), загальним обсягом 5,53 друкованих аркушів з яких 4,35 друкованих аркушів належать авторці. Серед них 5 публікацій загальним обсягом 3,55 (з них 3,0 належать авторці) опубліковано у наукових фахових виданнях

України. У зарубіжних виданнях, що індексуються наукометричною базою Scopus, опубліковано 1 статтю, загальним обсягом 0,51 друкованих аркушів (з яких 0,1 належать особисто авторці). Наукові публікації апробаційного характеру включають 8 статей і матеріалів конференцій загальним обсягом 1,47 друкованих аркушів (у тому числі 1,35 належать особисто авторці).

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається з анотації, списку публікацій з теми дисертаційного дослідження, переліку умовних скорочень, змісту, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Повний обсяг роботи складає 198 сторінок комп'ютерного тексту; 13 таблиць, з яких 10 займають повні сторінки; 29 рисунків, з яких 6 займають повні сторінки; 11 додатків на 17 сторінках; список використаних джерел включає 211 найменувань на 22 сторінках (зокрема, 34 – іноземною мовою).

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВНУТРІШНІХ МІГРАЦІЙ: ПОНЯТТЯ, ЧИННИКИ, ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ

1.1. Поняття «внутрішня міграція» та процес її розвитку як суспільного явища.

Термін «міграція» має латинське походження та походить від слова «migration», що означає переселення, переміщення [107]. Термін використовується для фіксування процесу переміщення не лише населення, але й груп інших живих організмів чи природних явищ. За різними джерелами даний термін офіційно почали використовувати ще близько 476 року до н. е. [201].

Найбільш ранні прояви міграційного руху низка вчених пов'язують з розширенням ареалів архаїчної та сучасної людини різними континентами. Такі географічні переміщення почалися близько двох мільйонів років тому. Сьогодні вчені пов'язують початок міграційних рухів із переміщеннями архаїчних людей, трактованими через призму теорії африканського походження людини [154]. У праці «History Alive, 2004» описуються «Ранні гомініди перетинали суходільні мости, які пізніше стали вкриті водою» [186]. Згідно вище вказаної теорії походження людини, вчені допускають, що сучасна людина формувала давні ареали оселення саме завдяки переміщенням, а особливостями міграційних рухів того періоду стали змішання різновидів архаїчних людей, що дало початок утворенню первинних соціальних груп [32]. На цей процес вплинули не лише збільшення популяції населення, але й безпосередньо пошук нових територій та ресурсів. Уже в давні період можна стверджувати, що почали виникати примусові переміщення. Вони проявлялися у боротьбі за кращі території, природні ресурси, та відстоювання лідерства у видовій конкуренції.

Отже, можемо зазначати, що сучасна людина є далеким нащадком регіональних підвидів архаїчної людини, що формувалася під впливом переміщень (Додаток А.1.). Важливим чинником впливу на первісні міграції звичайно були природні умови, до яких людина лише вчилася пристосовуватися та ще не повістю

могла під них адаптуватися, тому при різких кліматичних змінах одним з ключових аспектів було переселення. Після останнього льодовикового максимуму [192] відбулися переміщення значних за кількістю груп з Північної Євразії, яка була заселена в проміжку дванадцяти тисяч років тому в напрямку Америки, що стало причиною заселення материка близько двадцяти тисяч років тому. Арктична Канада та Гренландія були заселені приблизно чотири тисячі років тому. І всього лише дві тисячі років тому була заселена територія сучасної Полінезії так званими народами австронезійців (народи, які говорять австронезійськими мовами, зокрема жителі о. Тайвань) [191]. Міграція ранніх представників роду Номо тривала дуже значний період часу і мала різноманітні наслідки в залежності від причин та умов виникнення. Міграція охопила усі етапи еволюції людей та спричинила ключові зміни, а саме: поширення людського виду по планеті; формування різних груп та підвидів; взаємодія між групами та культурний обмін; культурна та технологічна адаптація; формування сучасної популяції [206].

З перших примітивних причин виникнення міграційних рухів серед людського виду можемо виокремити наступні [109]:

1. *Пошук їжі та ресурсів* (пошук нових територій для полювання, наявність постійних джерел води, які не пересихають в період засухи);

2. *Кліматичні зміни* (зміна клімату впливала на наявність та доступність ресурсів, зокрема їжі та води. Зміна клімату, зокрема сезонності, змушували переміщатися до більш «вигідних регіонів»);

3. *Розширення території* (збільшення популяції видів спричиняла необхідність в переміщенні та заселенні нових територій, щоб розширити свої територіальні кордони та мати необхідну кількість ресурсів для існування);

4. *Демографічний чинник* (збільшення населення призводило до видової конкуренції, боротьбі за лідерство. Тому генетична різноманітність також сприяла розвитку міграції);

5. *Культурно-соціальний фактор* (розвиток інтелекту сприяв формуванню первинних соціальних форм суспільства та духовного розвитку. Об'єднання в групи та спільне переміщення) [108].

Переважаю термін міграція асоціюється, у першу чергу, з переміщенням населення з одного регіону до іншого або за межі країни. Як науковий термін вперше був використаний у 1876 році англійським вченим Е. Ровенштейном у роботі «Закони міграції», згідно цієї роботи автора вважають основоположником терміну «міграція» [87]. Тоді основа його трактування процесу полягала в наступному: «безперервний процес переміщення групи людей або однієї особи під впливом чинників...» [189].

Рух населення в межах однієї країни, але з одного регіону до іншого, класифікують, як внутрішня міграція населення. Переміщення між країнами ототожнюється терміном зовнішня міграція [2]. Саме термін «міграція» має достатньо обширну класифікацію та різноманітність трактувань. Даний процес є достатньо універсальним та має багатий синонімічний ряд: рух, переміщення, переселення, пересування та інші. Усі ці твердження можна застосовувати для характеристики міграційних процесів населення [22].

У суспільній географії уособлення терміну «міграція» має наступне визначення. *Міграція* – це переміщення населення у межах країни або з однієї країни в іншу [107]. Так як дане явище є суспільним, очевидний той факт, що виникло воно й розвивалося в динамічному зв'язку з особливостями людської еволюції. За даними рис. 1.1. чітко можна класифікувати явище сучасних міграцій, як багатогранний суспільний феномен. Процес переміщення завжди має чіткі цілі та причини (Додаток Б.1).. Найбільш поширеними зазначають економічні та соціальні. Також для міграції, як явища суспільного, характерним є:

- *спосіб реалізації* – (ланцюговий - міграційний процес, коли переселяється ода людина з групи (сім'ї), а потім до цієї людини переміщуються інші учасники групи; *організаційна* – коли група людей переміщується злагоджено, в конкретний час та визначний напрямок; *стихийна* – масове переміщення населення без попереднього планування)[5];

- *повторюваність* – (епізодична – тимчасове переміщення, яке не потребує постійної зміни місця проживання (туризм, сезонна робота, відрядження тощо); *одиначна* – переміщення особи самостійно без родини, зазвичай на

постійній основі зміни місця проживання; *повторювальні* – процес переміщення на певний час, на регулярній основі)[7];

- *тривалість* – (*постійна* – переміщення людини назавжди або на необмежений час; *тимчасова* – переміщення на певний період на)[5];

- *добровільність* – (*добровільна* – рішення щодо переміщення добровільне та прийняте без примусу й обмежень; *вимушена* - переміщення, яке виникає під впливом низки факторів (політичних, соціальних, економічних); примусові – переміщення населення проти його волі, під фізичним або моральним тиском)[88];

- *напрямок* (*внутрішня* – переміщення всередині країни, без перетину державного кордону; *зовнішня* – переміщення населення між країнами з перетином міжнародних кордонів)[94].

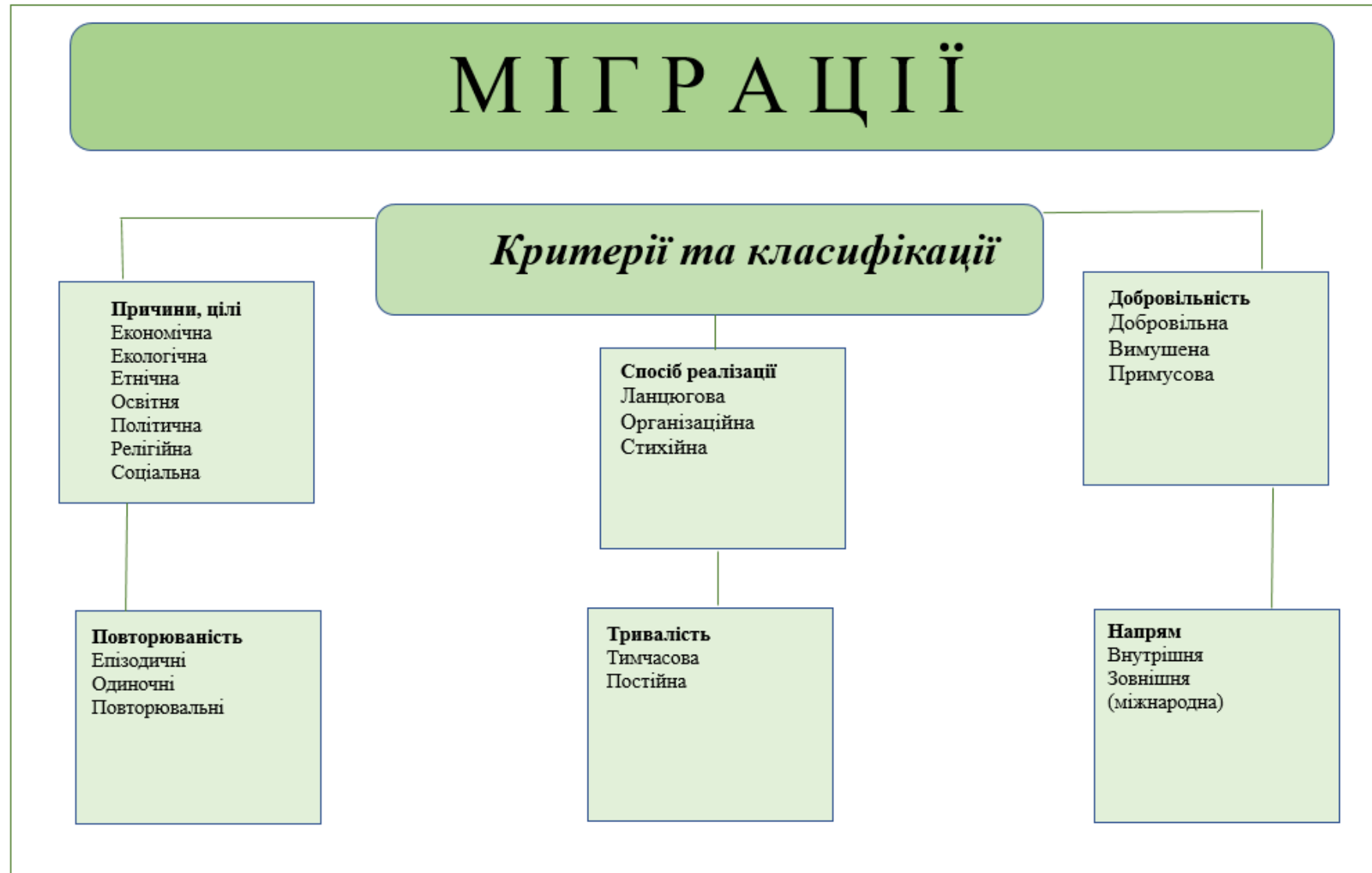

Рис. 1.1. Критерії та класифікації міграцій
 Джерело: складено авторкою за даними [132, 188].

Сьогодні можна виокремити низку трактувань терміну «міграція» за класифікацією вітчизняних та зарубіжних вчених (табл. 1.1.). Спільним знаменником міграційного процесу в різних диференціаціях та трактуваннях є процес переміщення або переселення групи чи окремої особи з певної території на іншу з дотриманням хронологічних особливостей. Переважно термін міграція асоціюється, у першу чергу, з переміщенням населення з одного регіону до іншого або за межі країни. Як науковий термін вперше був використаний у 1876 році англійським вченим Е. Ровенштейном у роботі «Закони міграції» (Додаток В.1.), згідно цієї роботи автора вважають основоположником терміну «міграція» [88]. Тоді основа його трактування процесу полягала в наступному: «безперервний процес переміщення групи людей або однієї особи під впливом чинників...» [189].

Таблиця 1.1.

Визначення поняття міграція за трактуваннями вітчизняних та зарубіжних вчених

Автор	Визначення терміну
За Е. Ровенштейном	«безперервний процес переміщення групи людей або однієї особи під впливом чинників»
За Е. Лі.	«міграція - процес селективний».
За В. І. Переведенцевим	«завершений вид територіального переміщення, який у результаті призводить до зміни постійного місця проживання особи».
За О. Хомра	«територіальне переміщення населення, пов'язані зі зміною місця проживання».
За С. К. Бондиревою	«полімотивоване суспільне явище, викликане прагненням до задоволення потреб, воно є можливим завдяки мобільності людини та реалізується у фізичному та у віртуальному просторі».
За В. Шелюком.	«це поняття, яке відображає соціально-економічні і демографічні процеси, сукупність переміщень, які здійснюються людьми між країнами, регіонами однієї країни, різного виду поселеннями та іншими види переміщень».
За Л. Л. Рибаківським	«готовність або здатність громадян чи осіб без громадянства здійснити переміщення».
За М. Слюсаревським	«переселення, тобто територіальне переміщення населення, пов'язане зі зміною місця проживання».

Продовження таблиці 1.1.

За Ю. Римаренко	«переміщення людей (мігрантів) через кордони тих або інших територій зі зміною місця проживання назавжди або на тривалий час».
За А. Совою	«переміщення досить великої кількості людей, за винятком пересування військових частин».

Джерело: складено авторкою за даними [51, 134, 136-137, 153, 189]

Міграція населення – комплексний феномен, саме тому досліджується фахівцями багатьох спеціальностей: економістами, демографами, географами, істориками, етнографами, соціологами, юристами тощо [5, 154], тому трактування даного терміну дуже розповсюджене в залежності від контексту використання (табл. 1.2.).

Таблиця 1.2.

Визначення поняття міграція за довідковими ресурсами

Словник	Визначення терміну
Соціологічний словник	«географічний рух індивідів або груп індивідів, тобто мобільність людей у вузчому або ширшому географічному просторі». [135]
Філософський словник	«процес переміщення людей в якості невід'ємних частин або окремих представників етносів, пов'язаного зі зміною постійного місця проживання або з поверненням до нього». [162]
Тлумачний словник	«переміщення населення у межах країни або з однієї країни в іншу». [107]
Географічна енциклопедія України	«переміщення населення, пов'язані зі зміною постійного місця проживання». [10, 23]
Економічна енциклопедія	«переміщення людей, етносів, їхніх частин або окремих представників, пов'язане із зміною постійного місця проживання або з поверненням до нього». [37]
Юридична енциклопедія	«переміщення осіб через кордони тих чи інших територій у межах однієї або з однієї країни в іншу зі зміною постійного місця проживання назавжди або на тривалий час». [57]

Джерело: складено авторкою за даними [10, 23, 37, 57, 107, 135, 162].

Рух населення в межах однієї країни, але з одного регіону до іншого класифікують, як **внутрішня міграція** населення. Переміщення між країнами ототожнюється терміном **зовнішня міграція** [100]. Саме твердження міграція має достатньо обширну класифікацію та різноманітність трактувань. Даний процес є достатньо універсальним та має багатий синонімічний ряд: рух, переміщення,

переселення, пересування та інші. Усі ці твердження можна застосовувати для характеристики міграційних процесів населення.

У своїй праці «*Стадії міграційного процесу*», Л. Л. Рибаківський розробив структуру міграції. У межах цієї концепції міграційний процес розглядається, як послідовна зміна трьох стадій (рис. 1.2.)

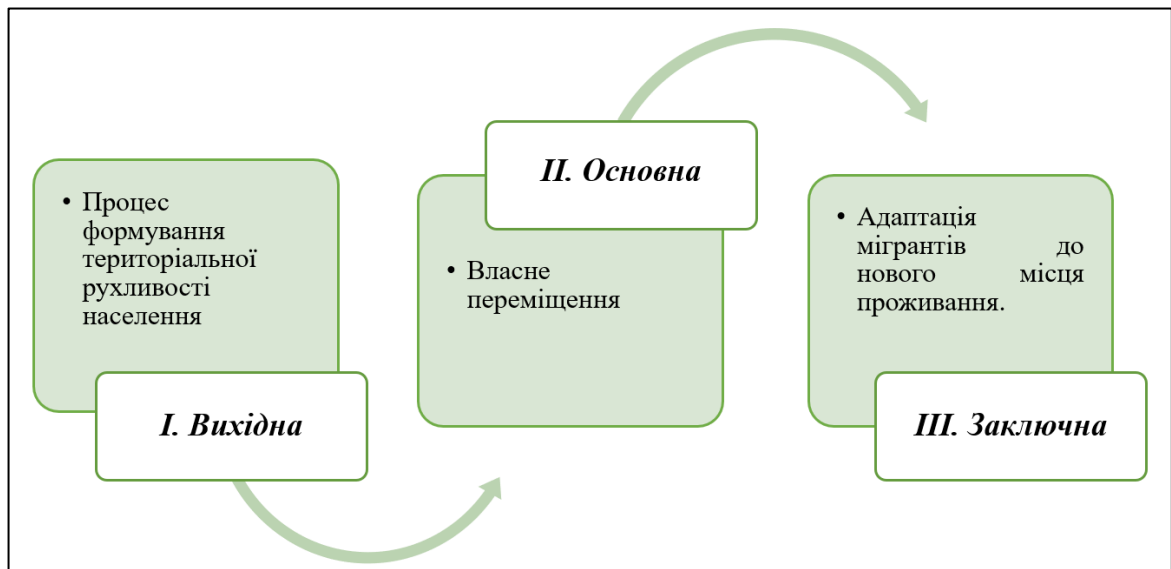

Рис. 1.2. Стадії міграції

Джерело: складено авторкою за даними [128].

Зважаючи на те, що міграційний рух та його складові - процес суспільний та беззаперечно впливає на розподіл населення та виникає в результаті його переміщення, важливим питанням є його регулювання в правовому полі на міжнародному, державному, регіональному рівнях (табл. 1.3.)

Таблиця 1.3.

Визначення терміну міграція та його складових елементів згідно чинного законодавства України

Визначення терміну	Назва закону	Рік
<p>Міграція – переміщення особи з метою зміни місця проживання/перебування, пов’язане з перетинанням державного кордону (зовнішня міграція) або меж адміністративно-територіальних одиниць (внутрішня міграція).</p> <p>Мігрант – особа, яка свідомо та з власної волі перетинає державні або адміністративно-територіальні кордони з метою зміни місця проживання або без такої зміни.</p>	«Про основні засади державної міграційної політики України».	17.07.2010 р., №6705.

Продовження таблиці 1.3.

<p>Біженець – особа, яка не є громадянином України і внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань.</p>	<p>«Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту».</p>	<p>08.07.2011 р., №3671-VI</p>
<p>Вимушений мігрант – особа яка відповідно до чинного законодавства визначена біженцем, отримала притулок чи тимчасовий гуманітарний захист в Україні.</p>	<p>«Про основні засади державної міграційної політики України».</p>	<p>17.07.2010 р., №6705.</p>
<p>Імміграція – це прибуття в Україну чи залишення в Україні у встановленому законом порядку іноземців та осіб без громадянства на постійне проживання. Іммігрант – іноземець чи особа без громадянства який отримав дозвіл на імміграцію і прибув в Україну на постійне проживання, або, перебуваючи в Україні на законних підставах, отримав дозвіл на імміграцію і залишився в Україні на постійне проживання.</p>	<p>«Про імміграцію».</p>	<p>07.06.2001р., № 2491-III</p>
<p>Еміграція – вибуття громадян України у встановленому законом порядку на постійне проживання до іншої держави. Емігрант – громадянин України, який прожив на її території та вибув у встановленому законом порядку на постійне проживання до іншої держави.</p>	<p>«Про основні засади державної міграційної політики України».</p>	<p>17.07.2010 р., №6705.</p>
<p>Внутрішньо переміщеною особою (ВПО) – є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру.</p>	<p>«Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»</p>	<p>20.10.2014 р., №3671-VII.</p>

Джерело: складено авторкою за даними [82, 115-116].

Внутрішня міграція є однією з форм міграції населення. Ключова особливість даного явища полягає в тому, що населення переміщається саме в межах країни. У результаті чого вплив відбувається не на загальну чисельність населення країни, а безпосередньо на перерозподіл населення між регіонами

держави та їх суспільним навантаженням [3]. Міграційний феномен, як явище соціальне, має періоди розвитку, які безпосередньо залежать від рівня соціальної зрілості суспільства (див. рис. 1.3.).

Рис. 1.3. Періоди розвитку міграційних процесів

Джерело: складено авторкою за даними [70, 157, 163]

Внутрішні міграції, як важлива складова демографічних та соціально-економічних змін суспільства, мають низку причин, що спонукають населення до переміщення. Звісно, загальноприйняті аспекти даного виду міграції включають в себе економічний, демографічний, соціальний, політичний, етнічний, релігійний та соціокультурний фактор. Сучасні науковці виокремлюють наступні причини виникнення та активізації саме внутрішніх міграцій (рис. 1.4). Даний вид міграцій є неменше важливим, ніж міждержавні переміщення, оскільки безпосередньо впливає на людський капітал країни та її статеву-вікову структуру.

Рис. 1.4. Найпоширеніші причини виникнення внутрішньої міграції

Джерело: складено авторкою за даними [5, 7, 20, 61, 88, 208]

За офіційними даними ООН внутрішні міграції значно перевищують міжнародні. Особи, яких можна класифікувати, як внутрішньо переміщені особи, становлять майже 12% населення планети [44]. Під терміном «*внутрішньо переміщена особа*» (ВПО) слід розглядати громадян конкретної країни, іноземця або особи без громадянства, що перебувають на території певної країни на законних підставах та мають право на постійне проживання в цій країні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання в результаті або з метою

уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, проявів насильництва [109].

Внутрішні переміщення- явище суспільне, й розвивається відповідно до потреб соціуму. Вона спричинена тими ж факторами й причинами, що міжнародна, має подібну мотивацію, реалізацію, а от ключова відмінність -це наслідки [70]. Даний вид міграції може призводити до диспропорцій розміщення населення на різних суспільних рівнях від місцевих (локальних) до державних (глобальних), що в цілому буде впливати на функціонування країни. Негативний вплив даного виду переміщень зумовлюється, в першу чергу, через такі причини [50]:

1. *економічна стагнація* – населення розміщується нерівномірно, розвиток економічних та промислових центрів починає знаходитися під заразою занепаду, що може стати причиною бідності та відсутності капіталізації для певних територій, а отже до нерівності серед громадян;

2. *міграційний тиск* – значні переміщення до регіонів-реципієнтів, призводить до потужної соціальної напруги, оскільки додаткове населення призводить до навантаження на соціальну сферу, логістичні можливості, ринок праці...;

3. *демографічна криза* – внутрішня міграція може призвести до збезлюднення територій [59].

Незважаючи на негативні чинники розвитку, якщо внутрішня міграція не була спричинена військовою чи політичною агресією, природними або техногенними катастрофами, вона має низку позитивних ознак, зокрема для суспільства в цілому, а саме: відбувається обмін людського капіталу, зростання доходів населення (у результаті сезонних чи маятникових міграцій з метою заробітку), обмін знаннями та досвідом, можливості самореалізації та розвитку середовища міграції. При цьому ще одною з особливо позитивних ознак є результат того, що не відбувається відтік населення за кордон. А це збереження трудових ресурсів та інтелектуального потенціалу. У залежності від вектору розвитку та часових рамок реалізації внутрішню міграцію можна поділити на декілька видів (рис. 1.5.)

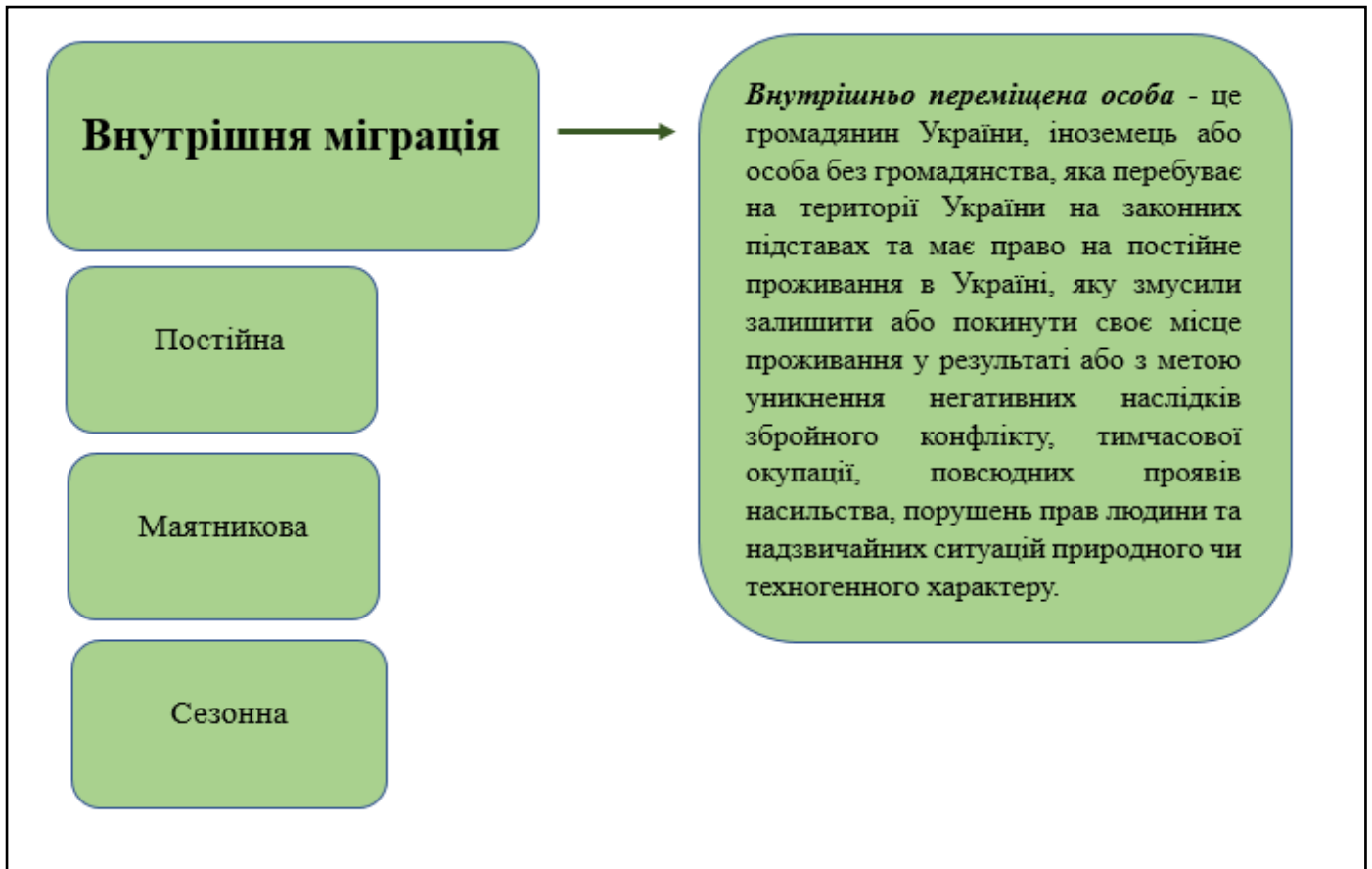

Рис. 1.5. Види внутрішньої міграції за терміном реалізації

Джерело: складено авторкою за даними [19, 171, 207].

Сезонна міграція – форма переміщення населення з метою зміни місця проживання на короткотривалий час, що обумовлюється низкою причин, найчастіше сезонність роботи, навчанням тощо [207]. Слід зазначити, що даний вид міграції є характерним і для зовнішнього переміщення. Розвивається з метою переміщення на сезонні роботи (збір врожаю, курортний сезон тощо). *Маятникова міграція* – форма масових переміщень з метою працевлаштування, навчання на короткотривалі відстані, які відбуваються щоденно або протягом короткого проміжку часу. (Характерна для студентів, жителів прикордонних та приміських поселень. Ключовий вектор «село-місто» [19]. *Постійна внутрішня міграція* – переміщення населення всередині країни, що супроводжується зміною постійного місця проживання. (Розповсюджена між регіонами. Напрямами: центр-периферія, місто-село, село-місто) [171].

Важливою складовою економічного розвитку звісно є населення. Міграційний рух безпосередньо впливає на економічну спроможність міст та

регіонів у цілому, тому завдяки розвитку економічного середовища можна прослідкувати етапи та динаміку розвитку міста, як окремого суспільного «організму». Усе більше населення прагне мешкати на периферії великих міст. Бажаючи зберегти притаманне динамічне життя міста з його економічними та соціальними можливостями. При цьому отримати екологічно чисте середовище та менш трафік транспорту та мобільності людей, що на пряму пов'язане з внутрішніми переміщеннями населення під впливом соціальних чинників [67].

Отже, процес внутрішньої міграції має довгу тернисту історію зародження та розвитку. Щоб задовільнити свої соціально-економічні та безпекові потреби населення завжди наважувалось до переміщення в пошуку кращих можливостей та безпеки. Сьогодні в процесі сучасного розвитку внутрішні міграції є важливою складовою суспільного розвитку. Оскільки безпосередньо впливає на процес урбанізації, регіонального розвитку та, звісно, на можливості індустріалізації. Ще один з головних моментів впливу, звісно, демографічна складова та переміщення населення по країні й регіоном. Оцінювати процес внутрішньої міграції потрібно комплексно, оскільки її вплив безпосередньо впливає на низку аспектів розвитку суспільства: економіку, політику, соціальну сферу тощо.

Характеристику міграційних процесів доцільно здійснювати на наш погляд через призму концепту патерну. Патерн (*pattern з англ.- шаблон, модель, форма, схема...*) – розглядається, як зразок повторювальності процесів, які виникають під дією різних чинників, але мають схожий процес впровадження та реалізації. Патерни характерні своїми закономірностями реалізації в суспільстві. (*patterns and Themes*). У контексті суспільної географії, патерни міграцій вказують на переміщення населення під дією різноманітних суспільних чинників. Зокрема вони можуть мати різні причини впливу на різні аспекти суспільства та географічного середовища зокрема. Патерни міграцій можна розглядати на двох рівнях: міжнародному (зовнішні міграції), внутрішньому (переміщення населення всередині країни або регіону). Патерни міграцій визначають рух населення та окреслюють аспекти впливу на демографічні та суспільно-географічні процеси

населення. Зокрема, розглядаючи внутрішні патерни міграцій українського населення можемо виокремити наступне:

1. *патерни маятникової міграції* (переміщення з сільської місцевості на навчання або роботу до великих міст);
2. *патерни сезонної міграції* (переміщення на роботу до більш економічно вигідних регіонів або до великих міст);
3. *патерний постійної внутрішньої міграції* (переміщення населення з менш розвинених регіонів до більш розвинених міських центрів).

Патерни внутрішніх міграцій під час війни є дуже складними, оскільки обумовлені складним суспільними явищами: війною, безпековою ситуацією, доступністю до гуманітарної допомоги [202]. Внутрішні вимушені переміщення, примусові переселення, депортація, евакуації населення є одними з найяскравіших прикладів специфічних міграційних процесів, які за свою багатовікову історію неодноразово переживав та переживає зараз український народ.

1.2. Історичні особливості та причини активізації внутрішніх міграційних процесів на території України в XX-XXI ст.

Вимушена міграція, як засіб розв'язання політичних проблем, завжди була дієвим важелем. До цього методу зверталися різні держави з різноманітними системами державного устрою. Вимушені міграції широко використовувалися у радянські часи [12], як чинник до стримування протистоянь суспільства та влади. Чітко потрібно відокремлювати такі види міграційних рухів як: вимушена та примусова. **Вимушені міграції** - процеси відбуваються в результаті: економічного, соціального, політичного, релігійного та інших суспільних чинників впливу на людину, при цьому рішення до переміщення приймає безпосередньо

особа, яка переміщається [180]. Натомість **примусова міграція** – це процес при якому громадян переміщують під примусом за межі своєї країни чи регіону проти їх бажання [170]. Також примус до міграції може мати набагато агресивніший характер: примусове переміщення населення проти його волі на прикладі депортації кримських татар з території Криму.

Процес міграції завжди супроводжується факторами впливу, єдине, що є відміним у кожному міграційному русі – це причини, що змушують людину до переміщення. У мирні часи головною причиною для переміщення виступають економічні та соціальні питання, коли в пошуках кращої заробітної плати, соціального комфорту людина наважується на переїзд. Такі прояви міграції є більш безболісними для суспільства [184]. Хоча перерозподіл населення, як всередині країни так і міграція до інших держав безумовно впливає на соціально-економічний стан регіонів. Особливо це - проявляється в навантаженні на інфраструктуру регіону, можливості оренди жита, конкуренцію на ринку праці, якщо ми говоримо про регіони-рецепітентів. Натомість регіони-донери можуть навпаки відчувати економічну стагнацію у результаті відпливу населення, як по економічним причинам, політичним так і воєнним, які ми спостерігаємо сьогодні на прикладі окупованих територій та міст, що знаходяться під постійними обстрілами, а отже, проживання в них є небезпечним для населення [71, 194].

Зовсім інше, коли підіймається питання вимушених міграцій під впливом тих факторів, які людина не може опанувати та їм протидіяти: (політичні, етнічні, релігійні, расові переслідування, війна). Вагомим чинником, що провокує вимушене переміщення, є створення соціально небезпечного середовища для мігрантів: переслідування, залякування, політична та військова нестабільність у регіоні, коли, окрім зовнішніх загроз, людина перебуває у постійному стресі та психологічній напрузі й лише виїзд з потенційно небезпечного регіону надасть змогу заспокоїтися [189].

На сторінках історії України період двадцятого століття до 24 лютого 2022 року можна було б назвати одним з найбільших суспільних випробувань української державності. Право на свободу та незалежності було складним і кривавим. Українська спільнота протистояла не лише зовнішньому ворогу, але й внутрішньому. Більшовики, які прийшли до влади в 1917 році в Російській імперії, у 1919 році створили Українську Радянсько Соціалістичну Республіку (УСРС), та розглядали Україну, виключно, як залежну територію, яка має увійти в склад Радянської Росії [99]. Україна опинилась під політичним гнітом, а населення було

змушене змиритися з новим політичним управлінням або протистояти йому. Ті, хто наважився виборювати свободу та незалежність України відчули на собі що таке масові репресії, політичні ув'язнення, депортації, вимушені та примусові переміщення. Усе це призводило до того, що Радянська Росія намагалась посилювати свій вплив, у першу чергу, на внутрішню політику України [161]. Ще за часів московського князівства, наші землі методично заселялися вихідці з Росії. Така політика була направлена на створення цілісного ядра російських людей. Закони 1904-1906 років активно збільшили міграцію українських селян [99]. Важливу роль відігравала депортація козацької старшини - «невигідного» російському царю населення. Українці обживали бідні й суворі райони: Сибір, Далекий Схід, Середню Азію, Кавказ.

Щоб ці райони прогресували, до них переміщували працездатне та прогресивне населення українців. У таблиці 1.4. наведені етапи основних примусових переміщень українців у ХХ-ХХІ століттях.

Таблиця 1. 4

Етапи та причини вимушених міграцій і депортацій українців ХХ-ХХІ ст.

№	Період та орієнтовний обсяг мігрантів	Причини	Напрямок
1	Остання чверть ХІХ ст. до початку І Світової війни. (Понад 800 тис. осіб)	Масове переміщення українських селян. Одна з перших хвиль трудової еміграції українського народу.	США, Бразилія, Канада, Російська Сибір, Аргентина, Австралія, Нова Зеландія, Гавайські о-ви.
2	Період між І-ІІ Світовими війнами ХХ ст. (Понад 12,2 млн осіб)	-Примусова «трудова міграція» до віддалених регіонів Російської імперії; -Мільйони українців, які тікали від мобілізації до російської чи австрійської армії за кордон. -Революція в 1905-1907 роках. -Революція в 1917 року. -Колективізація сільського населення 1930 роках. -Національний гніт української еліти, заборона української мови, культури, що спричинило хвилю міграції української інтелігенції.	США, Бразилія, Канада, Аргентина, Австралія, Російська імперія. Польща, Німеччина, Франція. Великі переселення в межах самої України між регіонами.

Продовження таблиці 1.4.

3	1945-1980 рр. (Понад 6 млн осіб)	-Репатріації населення до Російської імперії з країн-союзників Нацистської Німеччини. -Колишні військовополонені, робітники, яких силоміць забирали на роботи до Німеччини та Сибіру.	До північних регіонів Радянського Союзу, країн Західної Європи.
4	1986 рік (Понад 116 тис. осіб)	-Примусова міграція населення внаслідок техногенної катастрофи Чорнобильській АЕС. та утворення 30 км «зони відчуження».	Південні регіони України. Утворення нового міста Славутич. Росія, Грузія, Узбекистан..
5	1991 рік (Понад 3 млн осіб)	Розпад СРСР та утворення низки нових держав. Зміна державних кордонів, мільйон осіб почали в результаті політичних дій переміщатися до «нових країн», Європи, США.	США, Канада, Західна Європа.
6	2014-до повномасштабного вторгнення 2020 року (Понад 1,6 млн. ВПО); (Понад 1 млн біженців).	-Анексія Криму. -Початок війни на Сході України.	Харківська, Запорізька, Дніпровська, Київська області, США, Канада, Польща, Німеччина, Чехія, Франція, Італія, Іспанії, Португалія Білорусь, Росія.
7	З 24 лютого 2022 року (Понад 6,4 млн ВПО); (Понад 7,5 млн біженців).	-Повномасштабне вторгнення Росії в Україну	Країни Європи, США, Грузія, Канада, Австралія. Регіони України в межах, яких немає військ Росії.

Джерело: складено авторкою за даними [31, 63, 66, 68-69].

В окремі історичні моменти й періоди України відбувалися карколомні політичні та суспільно-історичні події, що провокували масові переміщення населення не лише під впливом факторів, що зумовлювали вимушені міграції, але й були події. Що супроводжувалися депортацією народів з території України.

➤ **Період XIX-XX століть** для України знаменувався промисловим переворотом та часом індустріалізації, яка мала змінити структуру господарства в цілому. Процес був складним та затягнутим, оскільки Україна входила до загальноімперського економічного комплексу [20]. Незважаючи на контроль з боку Російської імперії, Україна мала свої особливості та розвивалась як потужний економічний регіон. Цьому сприяло географічне положення, природні умови та ресурси. Згідно історичним довідкам [15], Україна за рівнем концентрації промислового виробництва на той час посідала одні з перших місць не лише в імперії, але й в світі. Як приклад, 25% загальноросійського чавуну виготовляли українські металургійні підприємства, а саме: (Юзівський, Дніпровський,

Олександрівський, Петровський, Донецько-Юр'євський). Такий розвиток промисловості зосередив на своїй підприємствах майже 44% працевлаштованого населення [8]. При цьому спостерігалися складні міграційні процеси до країн Америки та Європи, зокрема мігрувала інтелігенція та політичні діячі, щоб уникнути репресій. Також розквіт індустріалізації підвищив рівень урбанізації, що сприяло внутрішнім переміщенням у напрямку село-місто [15].

➤ **Період I світової війни (1914-1918 рр.)** сучасна територія України була полем військових протистоянь між Австро-Угорщиною, Німеччиною та Російською імперією. Війна призвела до серйозних економічних втрат: зруйновані міста, підприємства, занепад сільського господарства, безгрошів'я, мобілізація чоловіків на фронт- усе це призвело до великої еміграції українського населення. Головні напрямки міграції: країни Європи (переважно: Німеччина, Франції, Італії, Польща), Російська імперія, США, Канада, Аргентина, Бразилія [9]. За різними історичними довідками територію України могли покинути від десятків тисяч до сотень тисяч осіб [15]. Активною була й внутрішня міграція: населення кочувало з регіону в регіон у залежності від активності лінії фронту в пошуках заробітку, щоб прогодувати родини.

Перша світова війна стала періодом розпаду імперій та послабленням впливу імперської Росії на етнічних українців. На тлі вище вказаних подій українські сили проголошують Українську Народну Республіку (УНР) у 1917 році та Західноукраїнську Народну Республіку (ЗУНР) у 1918 році. У 1919 році відбувається об'єднання УНР та ЗУНР. Проте проіснувала в такому складі держава недовго : більшовики встановили свою владу в Східній Україні та почали *процес українізації* [124]. Цей процес включав у себе розширення суспільних функцій української мови, впровадження її до офіційного вжитку в державній, політичній, громадській і культурно-освітніх установах та організаціях на території Української Радянської Соціалістичної Республіки (УСРР) та в місцях компактного проживання українців в інших республіках Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР). Звісно, втрачати такий потужний регіон більшовикам після приходу до влади не хотілось, тому їх політика була направлена на придушення демократії та

незалежності Української держави, яка в 1921 році, згідно Ризького договору, [129], була розділена між Польщею, Румунією, Чехословачиною, УРСР, а уряд республіки був змушений мігрувати та перебувати у вигнанні.

➤ **Утворення СРСР (1922 рік).** Український народ переживав тяжкий період, що був пов'язаний із складними політичними змінами: голодомор 1921-1923 років спричинений посухами, розрухою після війни, реквізицією забрав життя понад 8 млн. українських селян. Була створена нова держава- СРСР. Ці події посилювали вимушені міграції, що виникали в результаті політичних переслідувань та репресій з боку більшовиків. Внутрішні міграції мали головний акцент переміщення до великих міст, таких як: Київ, Харків, Одеса, Дніпро, Львів. [20].

Також розвитку почали набирати примусові міграції «невигідних» українців у ході колективізації. Радянська влада їх примусово переміщала або репресувала. Також в період колективізації радянською владою впроваджувалися масштабні переселення та реформи в регіонах: Донецької, Луганської областей, Півдня України, Прикарпаття та Західної України, в українські міста та села активно переміщали російське населення. Сільське населення почали об'єднувати в колгоспи та промислові райони. Селяни поставали проти процесу «колективізації», оскільки втрачали контроль над своїми землями. Тому уряд активно проводив процедуру конфіскації землі, майна. Відбувалися масові депортації та репресії тих, хто виступав проти такої внутрішньої політики [9].

➤ **Голодомор (1932-1933 рр.), «Геноцид українського народу».** Відповідно до резолюції Європарламенту, ухваленої 15.12.2013 р.[21] Європейським Парламентом визнано Голодомор злочином проти українського народу та проти людяності. Натомість в червні 2023 року Голодомор офіційно визнали геноцидом 32 країни світу [127]. Термін «геноцид» належить польському юристу Рафаелю Лемкіну. За його трактуванням, *геноцид* – це скоординовані дії для знищення національних груп, а також їхніх свобод, здоров'я, гідності [123]. Голодомор був здійснений комуністичним тоталітарним режимом, а саме: керівництвом ВКП(б) та урядом СРСР шляхом штучного масового голоду, що спричинило загибель більше 4,5 мільйонів українців у сільській місцевості УСРР

та Кубані [15]. Відбувалися масові внутрішні міграції, коли люди намагалися виїхати з постраждалих районів у пошуках їжі. Радянська влада обмежувала переміщення, впровадивши пропуски та встановивши контроль за рухом українського населення. Такий процес можна класифікувати як злочини проти людяності та обмеження прав і свобод людини [175]. Внутрішні міграції відбувалися переважно в напрямку великих міст. Головна мета цих міграцій – пошук їжі. Населення, яке без дозволу намагалося переміститися або тікати, відразу ставало репресованим.

➤ **Період існування ГУЛАГу (1934-1954 рр.).** Було створено Головне управління таборів СРСР. Головне завдання цих таборів полягало в ізоляції «ненадійних елементів суспільства», використання в'язнів як дешевої робочої сили, або їх ліквідація. У роки «Великого терору» [28, 94] 1937-1938р. у результаті посилення сталінських репресій було ув'язнено мільйони людей по всьому СРСР, особливо жорстоким арештам підлягали інтелектуали та інтелігенція, в тому числі з України [129]. Щоб уникнути репресій та арештів, українці мігрували за кордон та не мали змогу повернутися на батьківщину аж до падіння радянського режиму. Станом на 1950 р., за історичними оцінками, українців у Гулазі було близько 362 тисяч, а в колоніях на території Сибіру- близько 143, 6 тисяч осіб [32, 23].

➤ **Період II світової війни (1939-1945 рр.).** Під час війни більша частина України перебувала в окупації з 1941 по 1943 рік. Мирне населення зазнало репресій, окупації та постійних бомбардувань. Нацисти вивозили мільйони українців на примусові роботи до Німеччини, концтаборів на фронт, щоб воювали на боці фашистів. Це є беззаперечним фактором прояву примусової міграції. За різними історичними довідками, серед населення України за період II Світової війни загинуло близько 5,7 млн. осіб., 2,4 млн. примусово вивезено з території країни [38]. Точна кількість концтаборів, куди перевозили в тому числі українців, невідома [79]. Усі вони поділялися на табори смерті (Додаток Д.1.), табори примусової праці (Arbeitslager) і табори для політичних в'язнів (Konzentrationslager).

За опублікованими матеріалами Українського інституту національної пам'яті, [25], тема українців у німецьких таборах – велика недосліджена частина української історії. Це пов'язано з декількома причинами: шанси на виживання в таборах смерті були дуже низькими, Україна не була на той час незалежною країною, тому українців не визнавали, як окрему націю, а записували як громадянин СРСР, українців із західних регіонів ідентифікували як «Р» - поляки. За даними докторки гуманітарних наук О. Ісаюк, «...середня тривалість життя в'язня становила чотири місяці...» [47, 125].

➤ **Період «Післявоєнного голоду» (1946-1947 рр.).** Природні умови (посуха), повоєнна розруха, нестача чоловічої робочої сили для обробки землі стали причиною голоду [70]. Ще однією із жахливих причин голоду була політика Радянського Союзу, направлена на забезпечення зерном Східної Європи, яка теж зазначала бідності врожаю через посуху. У результаті чого перед колгоспами ставилися нереальні завдання -360 млн. пудів зерна. Продовжувалась дія сталінського звірства- «Закон про п'ять колосків». Українці знову були змушені мігрувати, в першу чергу, через економічні потреби (пошук їжі). Вектори переміщення були на західні землі. Головна мета міграцій - обміняти речі на їжу. За оцінками Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, смертність в Україні перевищувала 700 тис. осіб, більше 25% з яких були діти до 14 років [25].

➤ **Період післявоєнних репресій (1944-1952 рр.).** Після закінчення війни радянська влада розстріляла тисячі українців, що перебували під слідством у тюрмах Західної України, за так звану «державну зраду» їх звинувачували в підтримці нацистів. У цей період було репресовано близько 500 тис. осіб, примусово переміщено (вислано) понад 203 тисячі, розстріляно 15 тисяч осіб [22]. Депортація кримських татар у 1944 році - приклад примусового переміщення населення. Штучним чином радянська влада змінює населення півострову, вивоз'ючи за даними різних джерел близько 191 тисячу осіб. За матеріалами історика С. Громенка, при депортації в жахливих умовах загинуло близько 320 осіб. На жаль, встановити більш точні дані по кількості депортованих і загиблих

неможливо, бо переважна частина документів знаходиться в росії та є засекреченими. Злочин проти татарського народу спланована операція, спочатку провівся перепис населення з 18 травня по 01 червня, населення депортували, відібравши цінні речі та майно. Офіційна причина депортації – колабораціонізм з нацистською Німеччиною під час II світової війни [27].

➤ **Період «Застою» (1960-1980 рр.).** Період стагнації відчувався у всіх суспільних сферах людської діяльності. *«Політична стабільність»* супроводжувалась незмінністю голови держави майже вісімнадцять років. *Економічна криза* – погіршилася ефективність виробництва, підприємства не отримували необхідних інвестицій, що призводило до технологічної відсталості підприємств. У суспільно-культурному просторі спостерігалася консервативність. О. Малиновська у своїй роботі викремлює чотири форми розвитку внутрішніх міграцій у цей період:

1) переселення селян із густозаселених і земледефіцитних регіонів на південь (перемістилося з 1949-1970 рр., близько 1,1 млн. осіб) [70];

2) організовані набори робочої сили (укладання робочих контрактів), працівників набирали по всіх регіонах, окрім півдня, де впроваджувалося сільськогосподарське поселення. Самих працівників переміщували до Донець-Придніпровського індустріального району (близько 1,5 млн. осіб) [71];

3) громадські заклики до розбудови нових міст супроводжувалися соціально-економічними обіцянками;

4) спрямування на роботу випускників середніх спеціальних, професійно-технічних та вищих закладів освіти, які мали відпрацювати мінімум три роки за розподілом [70].

➤ **Аварія на ЧАЕС (1986 р.)** – техногенна катастрофа та її ліквідація є прикладом вимушеної примусової міграції українського населення. Безумовно, у результаті найбільшої екологічної катастрофи у світі, такі міри були необхідними для збереження життя населення. Але, форми та шляхи реалізації процесу переміщення мають спірний характер і до сьогодні, оскільки вони носили примусових характер, і громадяни не мали права прийняти самостійного рішення

щодо свого переміщення. Більш того, населенню було повідомлено, що переїзд тимчасовий, а реальні причини та наслідки трагедії довгі роки замовчувались та були табуйовані [29]. Тоді в ході примусової евакуації покинути свій дім мушили понад 100 тисяч жителів Північного регіону, а місто Прип'ять та прилеглі території перетворилися в зону відчуження [55]. Виникла дуже серйозна проблема з будівництвом житла для вимушених переселенців: люди не брали з собою цінні речі, заощадження, оскільки їм було повідомлено, що їдуть вони на декілька днів та мають взяти лише найнеобхідніше. Велика кількість переселенців була переміщена до гуртожитків та соціальних закладів, замість свого приватного житла [64].

➤ **Розпад СРСР (1991р.).** Розпад найбільшої країни на політичній арені на п'ятнадцять незалежних держав став причиною великомасштабних міграційних рухів. Звісно, більш чисельнішою була міграція саме зовнішня, населення мігрувало до більш економічно розвиненіших країн, та ключова причина переміщення - це економічне благополуччя, розвивався процес трудової міграції. Внутрішні міграції після розпаду СРСР супроводжувалися такими чинниками: *житлові труднощі* (збільшувалось кількість переміщень до міста, з ряду соціально-економічних причин, що робило додаткове навантаження на ринок житла), *економічні реформи* (перехід до ринкової економіки та капіталізму впливав на ринок праці, кількість робочих місць, у результаті чого через безробіття та економічну нестабільність в певних регіонах міграційних рух був дуже активним, особливо, в напрямку великих міст), *соціальна адаптація* (населення залишало свої регіони походження та виїздило на навчання, роботу, підвищення кваліфікації), *етнічно-культурні аспекти* (розпад СРСР супроводжувався міжетнічними та міжкультурними напруженнями та зміною мовних та культурних традицій, що також ставала вагомими причинами до міграційних рухів) [41].

➤ **Анексія Автономної Республік Крим, початок війни на Сході України (2014 р.)** У 2014 році під час анексії АР Крим та початку воєнних дій на Сході України кількість внутрішніх вимушених переселенців складала близько 1 млн 600 тис. осіб (3,8% від наявного населення України); станом на 2017 рік ця кількість становила 3,5% [74]. Кількість переміщених осіб за кордон досягала 1 млн

осіб [106]. Анексія Криму спричинила відтік населення з регіону. Люди залишали півострів через небажання жити під владою агресора, страх репресій та обмежень щодо прав і свобод. Війна на сході спричинила не лише активність внутрішньої міграції, військові дії почали руйнувати промислову та цивільну інфраструктуру регіону. Лише за два роки війни економіка Донбасу впала на 40%, що стало ланцюговою реакцією для всієї країни. При цьому в самому регіоні склалася критична ситуація. Ряд найбільших підприємств країни, пов'язаних з металургійною, хімічною та машинобудівною галузями, виявилися зупинені через бойові дії, а підприємства, які весь цей час продовжували функціонувати, мали хронічні перебої з поставками сировини, комплектуючими, а також не могли повноцінно здійснювати збут продукції. Транспортній інфраструктурі регіону було завдано колосального збитку. Крім промислових гігантів постраждало безліч підприємств малого і середнього бізнесу. За оцінками ООН, за перші два роки війни на Донбасі припинили роботу близько 40 тисяч підприємств, що спричиняло зростання безробіття [74].

➤ **Повномасштабна війна з боку РФ (2022р. по теперішній час).** Унаслідок війни хвиля внутрішніх мігрантів та біженців кожного дня зростає. Відбувається це в результаті зміни лінії фронту, окупації територій, постійних обстрілів міст та знищення критичної інфраструктури. Мільйони українців втратили своє житло, робочі місця, зараз змушені шукати притулки в інших регіонах України та за її межами [204]. За офіційними даними ООН територію України від 24 лютого покинуло понад 11 мільйонів українців – це 25% від наявного населення станом на початок 2022 року, за різними оцінками це близько 40 млн осіб [210]. Близько 4 млн осіб повернулися до України та осіли в регіонах нашої країни, де відсутні активні бойові дії, але в період масованих ракетних обстрілів по критичній інфраструктурі, що відбувалися під час опалювального сезону 2022-2023 року, кількість зовнішніх мігрантів знову починає зростати. За даними Управління головного комісара з прав людини в ООН станом до 01 вересня 2022 року втрати серед цивільних склали понад шість тисяч осіб, та ці показники можуть бути значно вищі. На деокупованих територіях з'являються нові масові поховання, не відома

досі реальна втрата населення в місті Маріуполі, Донецькій, Луганській, Запорізькій, Харківській, Чернігівській, Сумській, Херсонській областях [194].

1.3. Методологічні підходи та методика дослідження внутрішніх міграцій

Міграції, як процес суспільний, вивчаються з дотриманням принципів системності та комплексності. Це дає змогу використовувати алгоритми наукового пізнання завдяки методиці суспільно-географічних досліджень. Пістун М. Д. у своїй праці «Теорії основи суспільної географії» дає наступне визначення терміну «методологія». За його трактуванням, *методологія* – це вивчення про принципи побудови форми і способи науково-пізнавальної діяльності. Більш того, якщо теоретична складова дослідження узагальнює конкретне наукове знання про об'єктивну діяльність, то методологія характеризує процес отримання цього пізнання [101].

Спосіб пізнання кожної науки є метод дослідження та теорія дослідження, які взаємодіють між собою, як форма й зміст дослідження [158]. За Топчієвим О. М. *метод дослідження* – це сукупність мисленнєвих, логічних і практичних дій (операцій, процедур, алгоритмів), які мають на меті розв'язання певного пізнавального (наукового) знання. Чим більш розвинута та чи інша наука, тим більшим і кращим є її методичний арсенал [158]. Безумовно, методи нерозривно взаємопов'язані з методологією та методикою дослідження. І. В. Блауберг і Е. Г. Юдін, досліджуючи системний підхід як методологічний прийом сучасної науки, визначили чотири рівні методологічного знання (див. табл. 1.5) [98, 101].

Методика суспільно географічного дослідження процесу вимушених внутрішніх міграцій будується на використанні загальнонаукових та конкретно-наукових принципах пізнання процесу, які будуються на використанні системного підходу дослідження, а саме:

Комплексний принцип застосовується при вивченні сукупності компонентів та причин, які вплинули на динаміку розвитку процесу та встановленні причино-наслідкових зв'язків між об'єктом міграції та вектором його переміщення;

Структурний принцип передбачає вивчення передумов та складу факторів, що вплинули на прийняття рішення щодо переміщення).

Цілісний принцип зумовлює вивчення процесу внутрішніх міграцій в цілому, як суспільного явища, так і його структурних складових [58].

Таблиця 1.5

Рівні методологічного знання та можливі напрямки дослідження міграційних процесів

Рівень методології	Опис методологічного дослідження	Практичне використання	Напрями застосування в дисертаційному дослідженні
I рівень <i>Філософська методологія</i>	Вивчає загальні принципи пізнання і категоріальний устрій наукового явища загалом.	На цьому рівні дослідження визначають загальну методологічну спрямованість досліджень. (Прикладом використання є системний і діалектичний метод пізнання закономірностей розвитку суспільства й природи).	Визначили мету, об'єкт та предмет дисертаційного дослідження. Сформували завдання, для реалізації дослідження.
II рівень <i>Загальнонаукова методологія</i>	Включає загальнонаукові принципи і форми дослідження. Коли при певних уточнення методи модифікуються та використовуються в усі науках.	Найпоширеніша група методів наукового дослідження, яка використовується для виявлення та аналізу динаміки розвитку процесів або явищ.	Використовували при аналізі та описі загальних поняттєво-термінологічних особливостей дослідження внутрішньої міграції.
III рівень <i>Конкретно наукова методологія</i>	Сукупність принципів, методів, прийомів та процедур дослідження полягає в тому, що застосовуються вони в певній галузі знань.	Конкретно наукові методи поділяють на дві групи: <i>а) спеціальні методи</i> (у суспільній географії спеціальні методи спрямовані на вивчення суспільного явища безпосередньо та його окремих складових);	Використовували при суспільно-географічному дослідженні процесів вимушених внутрішніх переміщень внаслідок війни.
		<i>б) міждисциплінарні методи</i> (якщо певний спеціальний метод набуває загального визнання то він стає загальнонауковим).	Описували загальні міжнаукові особливості виникнення та розвитку внутрішніх міграцій.

Продовження таблиці 1.5.

IV рівень <i>Методико-технологічна методологія</i>	Визначається методикою і технікою дослідження. Особливо важливими і складним є процес впливу взаємозв'язків цих рівнів у суспільних дослідженнях.	Використовуються при формалізації окремих явищ і процесів направлених на техніко-економічні розрахунки дослідницьких результатів.	Використовувалися при створенні графічних результатів обробки статистичної інформації.
--	---	---	--

Джерело: складено авторкою за даними [80-81, 102, 158].

Досліджуючи процес внутрішніх міграцій, як цілісної системи суспільного явища, нами були використанні наступні методи дослідження (табл. 1.6), які в себе включають цілісність та комплексність вивчення явища як частини суспільно-географічного процесу. *Філософські методи* дають змогу дослідити комплексність об'єкту дослідження, що направлене на визначення завдань та принципів дослідження [102]. *Загальнонаукові методи* направлені на використання принципів та прийомів дослідження об'єкта в конкретній науковій площині [58]. *Конкретнонаукові методи* дають можливість дослідження специфіки та особливості дослідження об'єкта та його структурних частин у залежності від вимог, що стоять при процесі дослідження [58, 95].

Таблиця 1.6

Методи дослідження вимушених внутрішніх міграцій

Рівень методології	Метод дослідження	Спосіб застосування
I рівень методології	Діалектичний	При виявленні суперечностей, які впливають на внутрішні міграційні процеси в Україні, та пошук розв'язання даних суперечностей.
	Наукової абстракції	Для вивчення особливостей розвитку внутрішньої міграції на локальному рівні.
	Історичний	Для виявлення хронологічних особливостей розвитку вимушених міграційних процесів на території України в період різних політичних утворень.

Продовження таблиці 1.6.

II рівень методології	Систематизації	При систематизації отриманих матеріалів та результатів дослідження.
	Порівняльний	При порівняльні масштабів внутрішньої міграції в Україні під час війни на різних часових етапах по регіонах країни.
	Аналізу та синтезу	Для визначення особливостей внутрішнього міграційного процесу на державному, регіональному, локальному рівнях.
	Опису	При визначенні основних термінологічних понять при вивченні процесу внутрішньої міграції.
	Статистичний	При зборі статистичних матеріалів, які будуть використовуватися при аналізі отриманих результатів.
	Формалізації	При створенні алгоритмів аналізу щодо дослідження критеріїв та класифікацій причин та видів міграційних рухів
	Ретроспективного аналізу	Для аналізу ключових подій, які визначали патерни внутрішньої міграції в ХХ-ХХІ ст. серед українського населення
	Графічний	Для візуального відображення результатів дослідження та аналізу отриманої статистичної інформації.
III рівень методології	Аналізу документів та анкетування	При створенні анкет та процесу проведення анонімного опитування респондентів, та обробки статистичної інформації
	Картографічний	Для картографування та візуалізації процесів переміщення ВПО між регіонами України.
	SWOT-аналіз	При визначення та систематизації позитивних та негативних факторів впливу ВПО на регіони-реципієнти
	Метод глибинних інтерв'ю	Для отримання детального та контекстуального розуміння соціально-економічного та психологічного стану ВПО

Джерело: складено авторкою за даними [81, 89, 102, 158]

У ході дослідження за допомогою картографічного методу проведено аналіз переміщення ВПО по регіонах України. Згруповано низку областей, які мають найбільший показник по кількості ВПО, та групу областей, з яких виїхала найбільша кількість серед ВПО від початку повномасштабного вторгнення. Для комп'ютерної обробки інформації використовувалося програмне забезпечення Microsoft Office 2010, MapInfo Professional. При суспільно географічному дослідженні міграцій визначають: мету дослідження, завдання дослідження, які будуть обґрунтовані та чітко задовільнять усі проблемні питання дослідження, структуру та підходи, які будуть використовуватися при вивченні процесу (рис. 1.6.).

<i>Географічний</i>	Використовується при дослідженні внутрішніх міграцій у просторовому аспекті, забезпечуючи комплексність дослідження.
<i>Історичний</i>	Дозволяє встановити історичні особливості розвитку міграційних процесів у залежності від регіону та часових особливостей.
<i>Соціальний</i>	Направлений на вивчення процесів адаптації та самореалізації ВПО.
<i>Правовий</i>	Аналізує особливості дотримання законності та легальності перетину кордонів, та отримання соціальної допомоги визначеним групам переміщення.
<i>Економічний</i>	Вивчає економічні спроможності впливу на регіоні внаслідок міграційних потоків, а саме вплив на ринок праці та економічну спроможність.
<i>Демографічний</i>	Внутрішні міграції розглядаються, як явище безпосередньо пов'язане з чисельністю та статеві-віковою структурою регіону.
<i>Психологічно-індивідуальний</i>	Спрямований на дослідження психологічного стану людини, яка наважилась на міграцію та її індивідуальні можливості щоб забезпечити переміщення.
<i>Системний</i>	Використовується при вивченні взаємозв'язків розвитку міграційного процесу, чинників впливу та векторів переміщення.

Рис. 1.6. Підходи суспільно-географічного дослідження внутрішньої міграції

Джерело: складено авторкою за даними [88, 130, 137].

Під час дисертаційного дослідження було сформовано програму дослідження, яка передбачала кілька етапів (рис. 1.7).

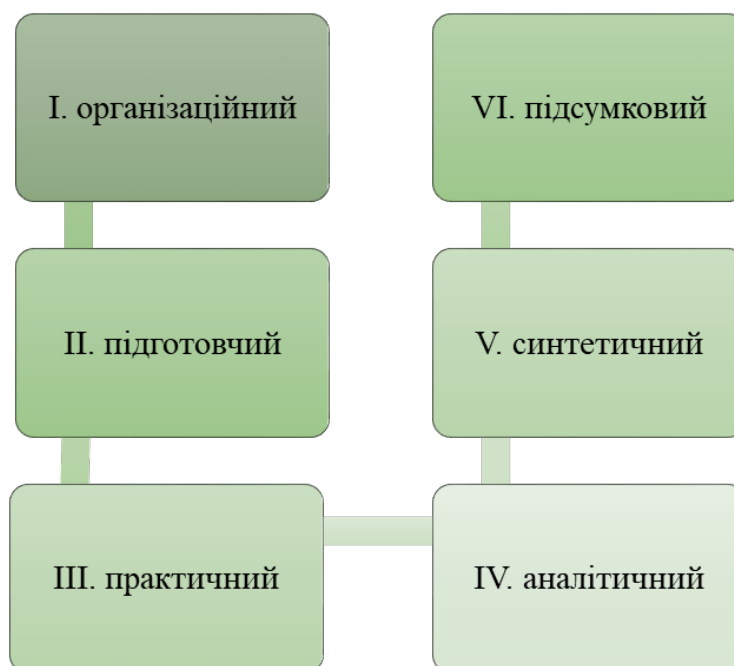

Рис. 1.7. Етапи проведення дослідження вимушених міграцій в Україні.

Джерело: розроблено авторкою

На першому *організаційному етапі* – формувалася тема дослідження, визначалися: мета, актуальність, предмет об’єкт дослідження, завдання та методи дослідження та прогнозувалося практичне використання результатів дослідження.

На другому *підготовчому етапі* – проаналізовано зарубіжні та вітчизняні джерела наукової літератури, формувався термінологічно-понятійний апарат дослідження. Створювалася інформаційна база даних на основі матеріалів Державної служби статистики України, Державної міграційної служби, Міністерства соціальної політики України, Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, Державного центра зайнятості населення. Розроблялися питання для анкетування та глибоких інтерв’ю з урахуванням дослідження усіх необхідних проблемних питань та отримання власних статистичних даних. Аналізувалися офіційні звіти місцевих та обласних адміністрацій, які дозволять сформувати цілісну систему дослідження об’єкту та предмету дослідження.

На третьому *практичному етапі* – проводилося безпосереднє анкетування респондентів у два етапи:

- 1) з 01.06.2022-10.10.2022 року – опитано 1062 респонденти;
- 2) з 12.08.2023-11.11.2023 року – опитано 570 респондентів.

Також проводилися глибинні інтерв'ю з респондентами трьох категорій:

- 1) респонденти категорії I. (особи, які на момент опитування перебували в окупації або до сих пір залишаються на окупованих територіях);
- 2) респонденти категорії II. (особи, які на момент опитування вже виїхали з окупованих територій, але при цьому місця їх проживання до тепер можуть бути ще не деокупованими);
- 3) респонденти категорії III. (особи які проживають на деокупованих територія до моменту їх звільнення та на зараз).

На четвертому *аналітичному етапі* – узагальнювалися результати дослідження та групувалися згідно потреби дослідження.

На п'ятому *синтетичному етапі* – проводилась графічна та статистична обробка отриманих результатів. Проводилися безпосередньо аналізи отриманих результатів у ході дослідження.

На шостому *підсумковому етапі* – обґрунтовувалися та розроблялися рекомендації щодо вирішення завдань дослідження та проблематики внутрішньо переміщених осіб та населення що знаходяться під окупацією. Розглядалися шляхи та способи покращення умов та вирішення проблем, з якими зіштовхуються ВПО.

Вивчення внутрішніх міграцій це дослідження яке передбачає роботу з великими базами даних кількісних показників. Відповідно до математично-статистичної обробки статистичної інформації, що міститься в дисертаційному дослідженні, ми використовували наступні способи обчислення отриманих результатів: під час аналізу регіонального перерозподілу населення між регіонами України внаслідок внутрішніх переміщень використовувався показник сальдо міграцій (С): $C = M_i - M_j$

де показник сальдо міграції – це різниця між кількістю осіб, які прибули до регіону та кількістю осіб, які вибули з регіону за конкретний проміжок часу;

Розрахунок відсотків певної групи від загального показника:

$$x = \frac{b \cdot 100\%}{a}$$

$$x = (b \cdot 100\%) / a$$

x – відсоток від заданого числа;

a – загальна кількість опитаних;

b – кількість певної групи (у відсотках);

➤ розрахунок підгрупи від загальної групи:

$$k = \frac{c \cdot 100\%}{a}$$

$$k = (c \cdot 100\%) / a$$

a – загальна кількість опитаних;

b – кількість певної групи (у відсотках);

c – кількість певної підгрупи (у відсотках) (к).

Як і було зазначено вище під час досліджень внутрішніх переміщень населення внаслідок широкомасштабного вторгнення, окупації територій надзвичайно важливим є використання соціологічних методів дослідження для визначення реальних соціально-економічних потреб населення, що перебуває в окупації або було вимушене прийняти рішення щодо переміщення. У процесі дисертаційного дослідження було здійснено три підходи опитування протягом 2022-2023 років, сумарно опитано 1632 респонденти та проведено глибини інтерв'ю з 62 респондентами.

Для проведення опитування створено три анкети, одна з них розрахована на дослідження соціально-економічних потреб та рівня адаптації ВПО, які недавно перемістилися до м. Одеса, друга на виявлення рівня освіти та кількості безробітних серед ВПО та їх можливості працевлаштування в новому місті, третя на дослідження соціально-економічних умов та потреб населення, що перебуває в окупації; мало досвід переміщення з окупації; проживало в окупації до моменту звільнення громад ЗСУ й залишається там до сьогодні.

За Анкетами №1 і №2 респонденти особи, які старше 18 років та мають статус ВПО. Опитування проводилося на базі Одеських районних центрів видачі

гуманітарної допомоги у Київському, Приморському, Пересипському та Хаджибейському районах. Анкетування проводилося з 01 червня по 10 жовтня 2022 року, та з 12 серпня по 11 листопада 2023 року. Вибірка є випадковою, формувалася на основі наявного статусу ВПО в респондента. Розрахунок вибірки проводився відповідно до офіційно кількості зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб у м. Одеса.

На час опитування за *Анкетою №1* яка містить 25 питань, у м. Одеса було зареєстровано 55 456 осіб зі статусом ВПО. Рівень довіри становить 95%, з похибкою 5%. За цих умов кількість респондентів вибірки за першою анкетною мав складати 382 респонденти, але нами було опитано 1062 респонденти у 2022 році. За *Анкетою №2*, яка містить 15 питань, на час опитування у м. Одеса було зареєстровано 59 466 осіб зі статусом ВПО. Рівень довіри становить 95%, з похибкою 5%. За цих умов кількість респондентів вибірки за другою анкетною мав складати 382 респонденти, але нами було опитано 570 респондентів у 2023 році. В обидвох анкетах наявна варіативні відповіді та можливість написати власну відповідь. В *анкеті №1* питання розділенні на три блоки. Перший блок запитань дає змогу з'ясувати соціально-демографічні параметри ВПО. Другий блок складається з питань, які висвітлюють причини та умови переміщення до м. Одеса. Третій блок питань дає можливість дослідити соціально-економічні параметри респондентів. В *Анкеті №2* питання розділені на два блоки. Перший блок висвітлює соціально-демографічні параметри ВПО. Другий блок запитань створений для дослідження рівня економічного забезпечення та можливості працевлаштуватися та самозайнятості ВПО, що перемістилися до м. Одеса. Також у рамках дисертаційного дослідження нами проводилися глибини інтерв'ю (*Анкета №3* містить 53 питання), які були створенні для трьох груп респондентів та проводилися протягом 2023 року:

1. група І. - населення, яке з моменту повномасштабного вторгнення й до сьогодні перебуває в окупації та не переміщалося з регіону. Кількість респондентів склала одинадцять осіб, усі є жителями Херсонської області та старше 18 років. Вибірка респондентів не формувалася через відсутність офіційних даних щодо кількості населення, яке перебуває на окупованій території Херсонської області.

Опитування проводилося за допомогою мобільного зв'язку Київстар. Інтерв'ю висвітлюють наступні питання дослідження: соціально-демографічні показники, економічне забезпечення, емоційно-психологічний стан населення та причини, що зумовлюють залишатися в окупації вже понад два роки. Інформаційний блок складає 15 питань з варіативною та відкритою формою відповіді.

2. група II. - населення, які знаходилися під окупацією до моменту звільнення території ЗСУ. Кількість респондентів склала шість осіб, усі є жителями Херсонської області та старше 18 років. Вибірка респондентів не формувалася. Опитування проводилося за допомогою мобільного зв'язку, Zoom, Telegram. Інтерв'ю висвітлюють наступні питання дослідження: соціально-демографічні показники, економічне забезпечення, емоційно-психологічний стан населення та причини, що зумовлюють залишатися в своїх громадах незважаючи на постійні обстріли та небезпеку. Інформаційний блок складає 18 питань з варіативною та відкритою формою відповіді.

3. група III. - населення, яке виїхало з окупованих територій ще до їх деокупації. Кількість респондентів склала сорок п'ять осіб, усі є жителями Херсонської області та старше 18 років. Вибірка респондентів не формувалася, оскільки з відкритих джерел не можна відслідкувати скільки саме населення виїхало з окупованих громад Херсонщини. Опитування проводилося за допомогою мобільного зв'язку, Zoom, Telegram. Інтерв'ю висвітлюють наступні питання дослідження: соціально-демографічні показники, економічне забезпечення, емоційно-психологічний стан населення, яке наважалося на переміщення та умови й процес їх адаптації в нових умовах проживання. Також досліджується питання добровільного повернення респондентів, які перемістилися за кордон. Інформаційний блок складає 20 питань з варіативною та відкритою формою відповіді.

Застосування комплексу загальних методів суспільно-географічного дослідження дозволили нам чітко визначити не лише просторово-регіональні аспекти впливу війни на внутрішні переміщення населення, а також дали можливість проаналізувати нові регіональні патерни демографічних, міграційних

та суспільних процесів, які впливають на населення країни внаслідок військової інтервенції.

Висновки до розділу 1.

Аналіз теоретико-методичних засад суспільно-географічного дослідження міграційних процесів та їх історичної ретроспективи в межах України дозволяє нам зробити наступні висновки:

1) Міграційний рух як суспільне явище еволюціонувало разом із розвитком людської цивілізації: від переміщень, пов'язаних із природними умовами і фізіологічними потребами зростаючої популяції та розширенням ареалів існування людини, до розгалуженої системи міграційних рухів різної тривалості, періодичності, способів реалізації, просторових напрямів, спричинених численними чинниками і умовами, відмінними за ознаками добровільності і цілепокладання. На сьогодні міграційні процеси класифікують за рядом критеріїв, але все ж таки головною ознакою даного суспільного явища, на наш погляд, є причини, що зумовлюють виникнення міграційного руху.

2) У суспільній географії та чинному законодавстві України термін «міграція» узагальнено визначають як переміщення особи з метою зміни місця проживання/перебування, пов'язане з перетинанням державного кордону (зовнішня міграція) або між адміністративно-територіальних одиниць (внутрішня міграція). Навіть в епоху глобалізації внутрішня міграція є однією з найбільш поширених форм міграції населення. Ключова особливість даного явища полягає в тому, що населення тимчасово або постійно переміщається в межах країни, формуючи постійні, сезонні, тимчасові регіональні демографічні патерни, що суттєво впливають на суспільні процеси в країні навіть при незначних змінах загальної чисельності населення. Внутрішні міграції, як важлива складова демографічних та соціально-економічних змін суспільства, мають низку причин, що спонукають населення до переміщення: історичні, демографічні, економічні, соціальні, військово-політичні, етнічні, релігійні та соціокультурні чинники.

3) У часи військових, політичних криз, надзвичайних природно-техногенних явищ і катастроф формуються окремі види міграційних процесів - вимушені

міграції та примусові міграції. Вимушені міграції є переміщенням людей в результаті потужного впливу економічного, соціального, політичного, релігійного та інших суспільних чинників на людину, коли рішення щодо переміщення приймає безпосередньо особа, яка переміщається, але під впливом обставин, що фактично унеможливають її життя на попередньому місці. До вимушених міграцій українського населення в період ХХ-ХХІ ст. відносимо періоди Першої та Другої світових війн, післявоєнні голодомори 1921-1922рр./1946-194 рр, штучний голод, створений більшовиками 1932-1933 рр, період колективізації, післявоєнні та сталінські репресії, розпад СРСР, війну на сході країни та повномасштабне вторгнення.

Окремим різновидом вимушених міграцій є примусові міграції – це процес, при якому громадян переміщують під примусом влади за межі свого регіону чи країни проти їх бажання. Примусовими міграціями українського населення в період ХХ-ХХІ ст. можемо вважати вивезення українського народу під час II світової війни до німецьких таборів смерті та таборів праці, депортацію козацької старшини більшовиками, депортацію кримського народу, примусові переселення українського народу радянською владою до віддалених північних регіонів росії, примусове вивезення українських дітей з окупованих територій в росію – усі ці прояви впливу на українське суспільство порушують міжнародні статuti прав людини та є злочинами проти людства.

4) Масовим суспільним явищем в контексті формування нових патернів міграційних процесів стала поява і законодавче визначення особливої категорії внутрішніх мігрантів – ВПО, громадян, які перебуваючи на території країни на законних підставах та маючи право на постійне проживання в цій країні були вимушені залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, проявів насильництва. З початком повномасштабного вторгнення у 2022 році ці процеси набули нових демографічних, просторових, соціально-економічних масштабів.

5) Якщо загалом міграційний процес має три стадії розвитку – вихідну (процес формування територіальної рухливості населення), основну (власне

переміщення), заключну (адаптація мігрантів до нового місця проживання), - то у разі внутрішніх переміщень населення внаслідок війни, додатковий етап формується під час реінтеграції внутрішньо переміщених осіб в разі повернення на попереднє постійне місце проживання, з якого прийшлося вимушено переміститися. Патерни внутрішньої міграції, що виникають під час війни, відображають важливі суспільно-просторові процеси регіональних відмінностей гуманітарних потреб населення, шляхів його переміщення та просторової диференціації умов створення захисту для населення. Переміщення, які виникають внаслідок війни обумовлюються головним – потребою безпеки. Саме пошук безпеки є основною метою переміщення, а економічні, соціальні потреби перестають домінувати, у результаті чого фокус досліджень причин та умов переміщення суттєво змінюється.

б) Сучасні суспільно-географічні дослідження внутрішніх переміщень кардинально відрізняються від загальноприйнятих сталих підходів дослідження внутрішньої міграції, оскільки обумовлені війною. Обґрунтовані методологічні підходи і методика суспільно-географічного дослідження внутрішніх міграцій дозволяють провести регіональний аналіз і синтез патернів внутрішніх міграційних процесів в контексті поглибленого дослідження внутрішньо-переміщених осіб, їх суспільних потреб, умов адаптації і мотиваційних чинників переміщення. Запропонована шести етапна програма дослідження включила організаційний, підготовчий, практичний, підсумковий, синтетичний, аналітичний етапи, і була сформована відповідно комплексного, структурного і цілісного принципів. Під час дослідження використовувалася система методів дослідження внутрішніх міграційних процесів на трьох методологічних рівнях і з застосуванням таких підходів як системний, географічний, історичний, соціальний, демографічний, економічний, правовий, психологічно-індивідуальний. В роботі запропоновано та апробовано підходи соціологічного дослідження ВПО як окремої категорії внутрішніх мігрантів, що включали масові опитування і проведення глибинних інтерв'ю з респондентами. Зокрема, під час масового анкетування у два етапи було опитано загалом 1632 респонденти, а глибинні інтерв'ю були проведені з 62-ма

респондентами трьох категорій: особи, які на момент опитування перебували в окупації або до сих пір залишаються на окупованих територіях; особи, які на момент опитування вже виїхали з окупованих територій, але при цьому місця їх проживання до тепер можуть бути ще в окупації; особи, які проживають на деокупованих територія до моменту їх звільнення та на зараз.

Такі методичні підходи дозволили характеризувати моделі реагування і адаптації населення до реалій широкомасштабного вторгнення і окупації.

РОЗДІЛ 2. СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ТРЕНДІВ І ПРОСТОРОВИХ ПАТЕРНІВ СУЧАСНИХ ВНУТРІШНІХ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ У ЧАСИ ВІЙНИ

2.1. Внутрішні міграції українців внаслідок російської агресії з 2014 року.

Перші ознаки загострення політичних відносин такого масштабу України зі східним сусідом почалися у січні 2014 року [93]. Передувала цьому поява на півострові вантажівок без номерів та людей у військовій формі без жодних розпізнавальних знаків. У новітній історії України 20 лютого згідно указу Президента [110, 117], день, коли вшановують пам'ять Героїв Небесної Сотні». Саме під час трагедії розстрілу цивільних людей на Майдані, коли внутрішня політична нестабільність влади, протистояння між владою та опозицією, втеча гаранта влади дестабілізували країну та її управління, російська влада почала впроваджувати план по захопленню українських територій. На фоні політичної нестабільності в країні до Криму прибувають російські війська, на цей час Янукович В. Ф. ще є президентом України. На чолі з Аксьоновим С. В. проходять мітинг в Севастополі та Сімферополі за підтримки російських військових та козаків щодо встановлення влади росії [164].

У лютому 27 числа 2014 року невідомі військові захопили будівлі кримського парламенту та підняли російський прапор. Цього ж дня російські військові встановлюють блокпости на Перекопському перешийку та Чангарі блокуючи сухопутні шляхи сполучення між материковою частиною країни та півостровом. Також військові захоплюють військові бази, військові частини, аеродроми, стратегічно важливі підприємства, зупиняється робота паромної переправи у Керчі [203]. У ході військового тиску 16 березня 2014 року проходить незаконний референдум щодо приєднання Автономної Республіки Крим (АРК) до складу Російської Федерації (РФ) [182]. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН про територіальну цілісність України ухвалена 27 березня 2014 року. На відкритому голосуванні країни-члени ООН проголосували щодо збереження цілісності України. Голоси країн-учасників організації розділилися наступним чином: «за» -

100; «проти» - 11; «утрималися» - 58 [91]. Більшість країн підтримали цілісність України та її територій. Але, незважаючи на політичні протистояння та впровадження санкцій, станом на сьогодні український півострів знаходиться десять років в окупації росії.

Окрім Криму, проросійські мітинги починають проходити в Луганській, Донецькій, Харківській, Одеській областях; ключові вимоги - зміна влади. Саме 13 квітня 2014 року Рада національної безпеки і оборони України прийняла рішення щодо проведення Антитерористичної операції (АТО) [118-119]. У травні проходять незаконні референдуми щодо проголошення незалежності Донецької та Луганської областей [10]. Низка цих політичних подій проводить до початку АТО, а потім до Операції об'єднаних сил (ООС), головна мета яких - поновити цілісність України.

Анексія Криму та війна на Сході України стають одними з ключових чинників розвитку внутрішніх міграцій в Україні [94]. Вже станом на липень 2014 року кількість внутрішніх переселенців за даними ООН склала 275 тисяч осіб [53]. Показник за 2015-2016 роки складає близько 1 млн. 600 тис. осіб (3,8% від наявного населення України), станом на 2017 рік ця кількість становила 3,5% [94]. Це свідчить про повернення населення до окупованих територій. Можливо причина повернення населення до прифронтових регіонів на той час була пов'язана зі зниженням соціальної допомоги для внутрішніх переселенців майже на 4 % [74]. При цьому більше 150 тисяч осіб повинні були проживати на лінії вогню через відсутність соціальних умов та реформ для стабілізації життя біженців.

Війна на Сході України дестабілізувала політичне та економічне функціонування окупованих регіонів. Це призвело до масових переміщень населення. Більшість областей, в які переїздили переселенці зі сходу країни, не готові були їх прийняти. Така ситуація зумовлювалася неготовністю економіки та інфраструктури цих регіонів. Це спостерігалось у відсутності робочих місць, житла та фінансовій допомозі біженцям. Найбільш відчутним таке навантаження стало для сусідніх областей Донбасу: Харківської, Дніпропетровської, Запорізької областей. Оскільки саме у ці регіони перемістилось майже 2% [74] від наявних внутрішньо переміщених осіб. Ще одним регіоном масового тяжіння населення,

переважно в пошуках роботи, стала Київська область разом з містом Києвом, туди переїхало понад 1,2% осіб, До столичного регіону переїздила переважно молодь-59% від загальної кількості переселенців віком від 18 до 35 років [17]. За даними міжнародних організацій, у період з 2016 року на неконтрольованих Україною територіях, у так званих «ДНР», «ЛНР», проживало 3,5 мільйона людей [54]. Понад 1,7 млн. осіб Донецької і Луганської областей, а також АРК, стали переселенцями всередині країни, з них частка кримчан - 23 тис. осіб [57]. Однак такий показник серед ВПО не можна вважати однозначним, оскільки багато з тих, хто переїхав із зони конфлікту, не ставав на облік в органах соціального захисту. На той час близько 3,5% населення України внаслідок війни на Сході України змушені були покинути власні домівки (рис. 2.1.).

Рис. 2.1. Кількість біженців в Україні станом на 2017 рік

Джерело: розроблено авторкою за даними [144].

За даними вище наведеної статистичної інформації найбільша кількість біженців зареєстрована саме в Донецькій та Луганській областях. Це зумовлено, в першу чергу, загостреним воєнним конфліктом в цих регіонах. Унаслідок чого зросла активність у плані мобільності населення. Через війну в регіоні люди почали масово покидати домівки, переїздити до інших регіонів держави та отримувати статус ВПО. Окуповані території в 2015 році переважно покидали жінки працездатного віку та неповнолітні діти. Соціально незахищене населення - пенсіонери, інваліди, сироти, на жаль, не мали повноцінних мобільних

можливостей для переміщення з окупованих регіонів, тому їх частка серед переміщених осіб невелика. У віковій структурі серед переміщених осіб переважало саме працездатне населення, таку динаміку можемо спостерігати й в 2022 році (рис.2.2.). Також у віковій структурі збільшилась частка молодих людей до 18 років, а частка покоління старше 65 років навпаки зменшилась, це може вказувати на скорочення тривалості життя в Україні. Оскільки частка ВПО серед населення старше 65 років у 2022 році на 2% менша ніж у 2015 [198].

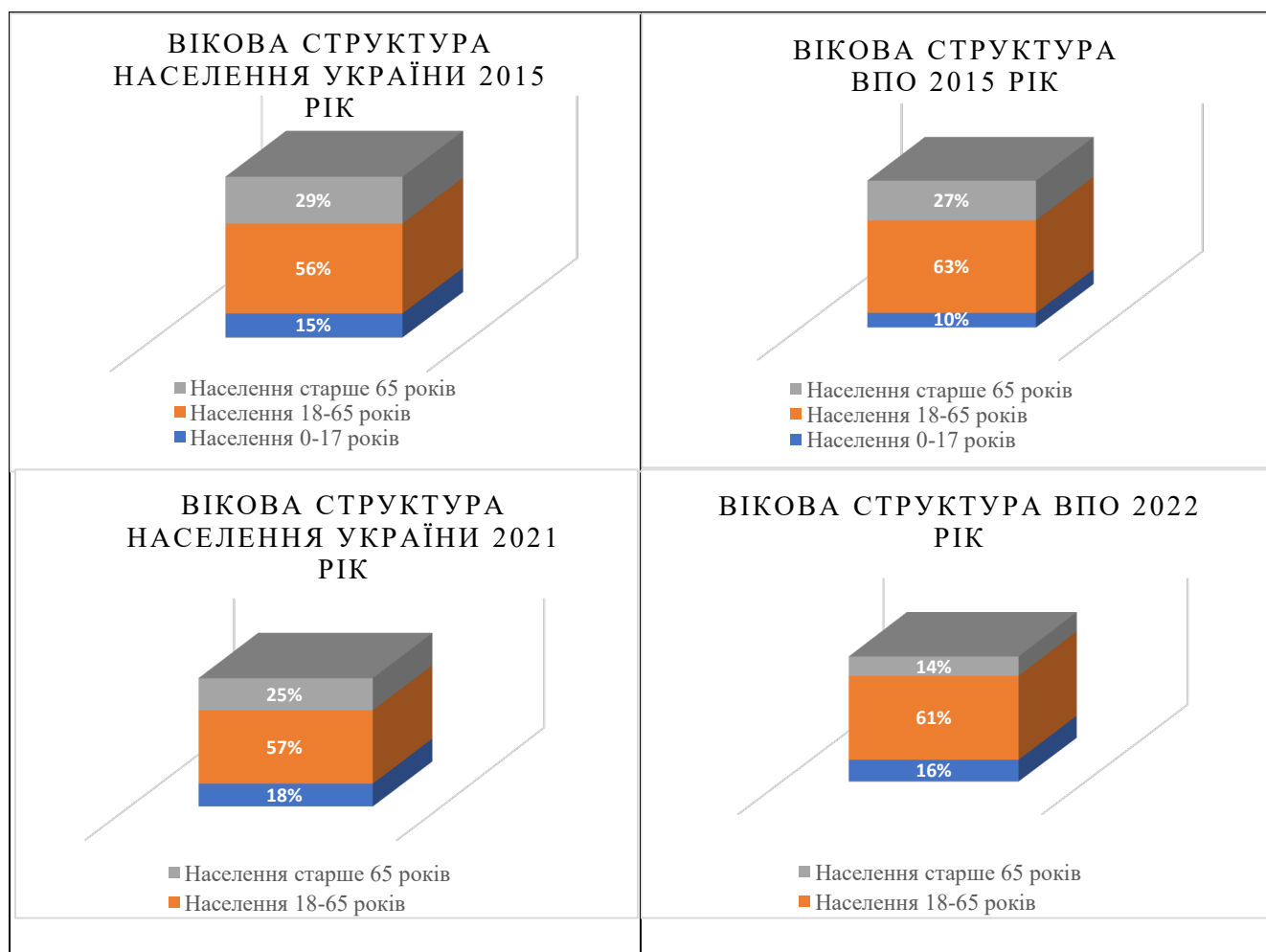

Рис. 2.2. Вікова структура населення 2021 рік та вікова структура серед ВПО станом на 2022 рік

Джерело: розроблено авторкою за даними [143-144].

Війна, як суспільне явище, безпосередньо впливає на усі сфери економічно-соціального життя населення та функціонування країни. Для України війна на сході не стала винятком, окрім активності внутрішньої міграції, яка економічно та соціально впливала на регіональну політику регіонів-реципієнтів, великої шкоди зазнавала економіка та промисловість на окупованих територіях. Лише за перші

два роки локальної війни економіка Донбасу знизилась більш, ніж на 40% [140]. За оцінками ООН, зробленим восени 2015 році, на Донбасі припинили роботу близько сорока тисяч промислових підприємств. Оцінки вартості зруйнованих складових виробничої, комунальної, соціальної, транспортної, енергетичної та іншої інфраструктури носять орієнтовний характер через неможливість оглянути об'єкти, розташовані на підконтрольній терористичним угрупованням території (Додаток 3.1.), наведена офіційна кількість зруйнованих будівельних об'єктів у період 2014-2014 року та грошові витрати на їх відновлення.

Військові дії на сході країни не лише сприяли активності вимушених переміщень населення, зазнавали руйнації об'єкти критичної інфраструктури, цивільні будинки та соціальні установи. Підприємства, які вже не могли контролюватися власниками, бойовики грабували та привласнювали собі. Один з вагомих прикладів - це привласнення бізнесу торгової марки «АТБ». На базі супермаркетів цієї мережі був відкритий так званий перший супермаркет в незалежній республіці [36]. У таблиці 2.1. зібрані дані про офіційно підтверджені пограбування унікальних промислових підприємств на Донбасі проросійськими бойовиками станом на 2015 рік.

Таблиця 2.1.

Список розграбованих підприємств на окупованих територіях

№	Назва підприємства	Спеціалізація підприємства	Область
1	Філіал заводу «Мотор Січ»	Головний виробник двигунів в країні.	Донецька область
2	Холдингова компанія «Топаз»	Конструкція радіотехніки.	Донецька область
3	Стахановський вагонобудівний завод	Виробництво залізо-дорожніх вагонів.	Луганська область
4	Стахановський завод феросплавів	Крем'янисті й марганцеві сплави.	Луганська область
5	Ясинуватський машинобудівельний завод	Виробництво техніки для прокладання тунелів та метрополітенів.	Донецька область
6	Лутугинський научно – виробничий валковий комбінат	Виробництво вальків.	Луганська область
7	Луганський патронний завод	Виробництво патронів.	Луганська область

Продовження таблиці 2.1.

8	Завод електронного машинобудування «Машзавод – 100»	Обладнання для вирощування монокристалів сапфіра	Луганська область
9	Завод «Юність»	Радіотехніка для авіації	Луганська область
10	Луганський завод автоклапанів	Виробництво клапанів	Луганська область
11	Луганський машинобудівельний завод імені Пархоменко	Гірничо-збагачувальне обладнання.	Луганська область
12	Завод гірничорятувальної техніки «Горизонт»	Автобуси для порятунку людей.	Луганська область
13	Луганський електромашинобудівний завод	Електроапаратуру і різні комплектуючі для залізничного транспорту	Луганська область

Джерело: складено авторкою за даними [141].

Переміщення ВПО зі сходу країни супроводжувалися низкою соціально-економічних потреб (житло, наявність робочих місць...). Саме працевлаштування було на той час однією з головних потреб переміщеного населення. Найбільше робочих місць потребують особи віком від 30-45 років [72]. Це соціальна група людей, яка ще знаходиться в економічному та соціальному розвитку, може змінити свою кваліфікацію та опанувати новий вид діяльності достатньо швидко.

Відповідно до статистичних даних, шукачами заробітку серед ВПО були переважно жінки. Це зумовлено наступними причинами:

- частина чоловіків, які проживають на тимчасово окупованих територіях, вступала до складу військ невизнаних республік та ставала учасниками воєнних дій на Сході у складі сепаратистських угруповань, коли їх дружини переїздили на підконтрольну українській владі території для отримання соціальної допомоги та статусу ВПО [72];
- серед ВПО показник жінок переважав, відповідно і показник їх безробіття вищий;

За даними державної фіскальної служби, відкриття власного бізнесу є більш притаманна жінкам. Зі 100% підприємців 65% складають жінки, що свідчить про готовність жінок до початку нової справи, щоб мати певну фінансову стабільність. Жінки швидше адаптуються на новому місці, ніж чоловіки. Це зумовлюється тим,

що вони шукають безпечні місця для проживання не лише для себе, але й для дітей. Зайнятість є однією з ключових проблем, що постають перед ВПО. Лише 41,5% ВПО, у порівнянні з 60,1% до переміщення, вдалося знайти роботу. Зниження рівня зайнятості після переміщення становить близько 20%. При цьому 27,6% респондентів виявилися безробітними, а 30,9% ВПО заявляють, що не мають потреби у роботі, оскільки отримують пенсію по інвалідності чи за віком, або перебувають у відпустці для догляду за дитиною (рис.2.3.) [140].

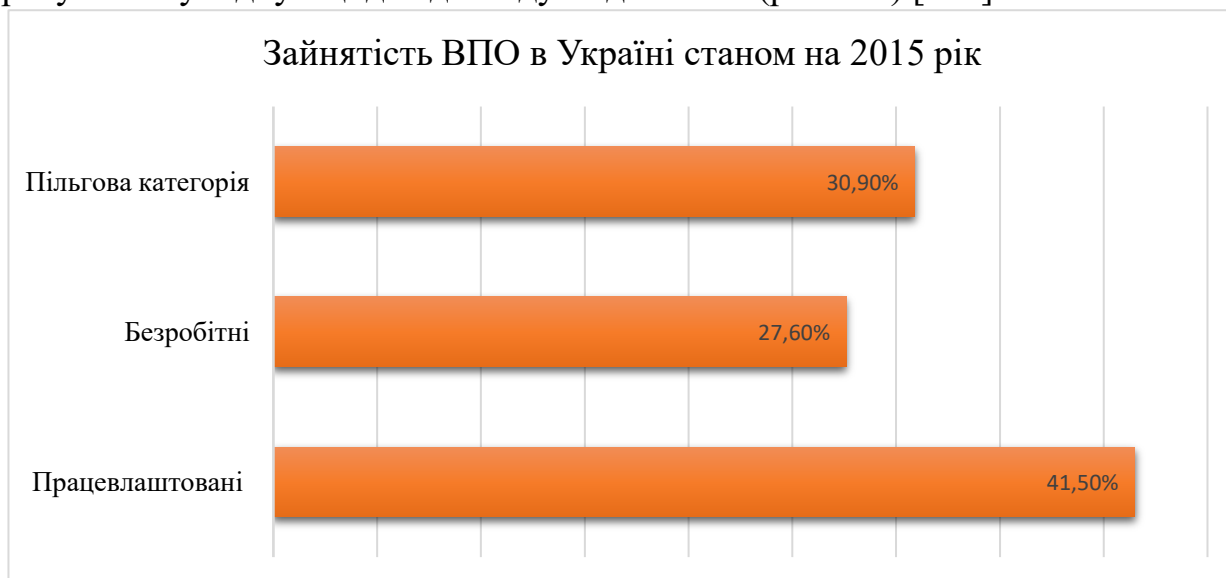

Рис. 2.3. Зайнятість внутрішньо переміщених осіб в Україні станом на 2015 рік

Джерело: розроблено авторкою за даними [143].

За даними фіскальної служби України за рахунок соціальної допомоги проживає 28% переселенців (рис. 2.4.). Але при цьому особи, які отримують офіційну соціальну допомогу, в більшості випадків працюють неофіційно або проживають за рахунок соціальних пенсій та фінансової допомоги родичів. У 2016 році ВПО переважно отримували дохід за рахунок отримання заробітних плат, соціальної допомоги ВПО та пенсій.

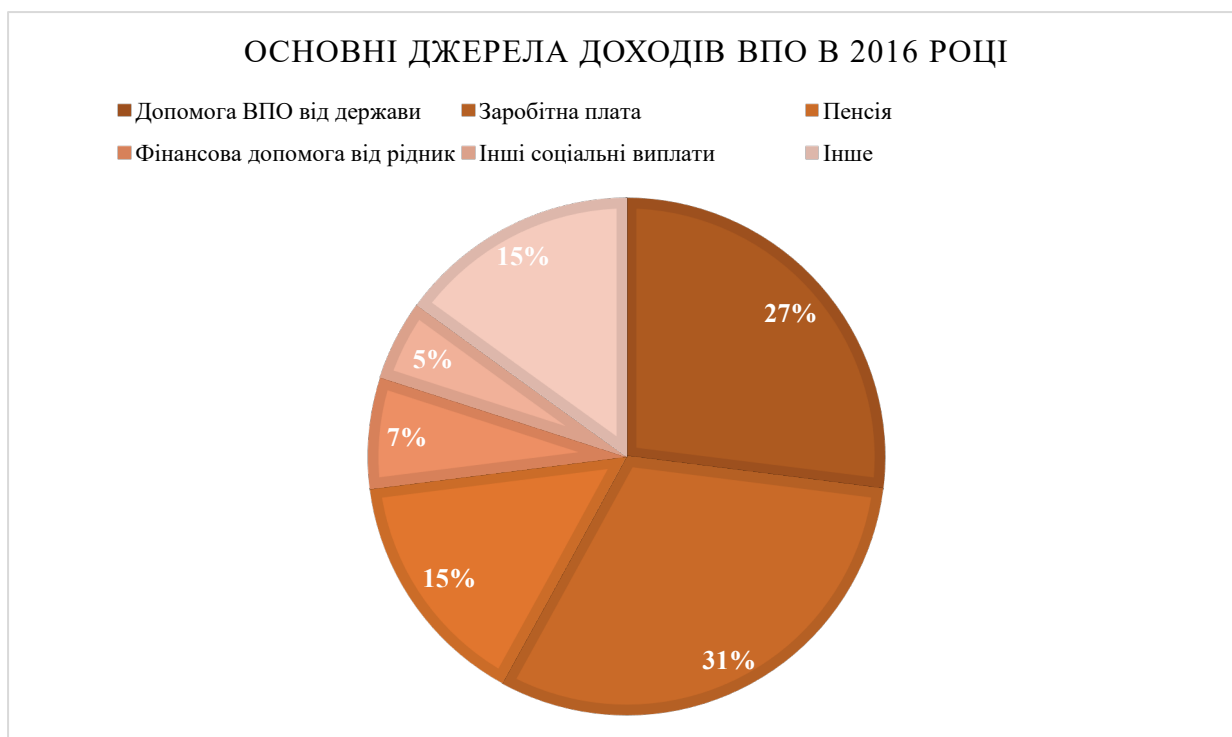

Рис. 2.4. Основні джерела доходів ВПО станом на 2016 рік

Джерело: розроблено авторкою за даними [143].

За даними графіку (рис. 2.5.) ми можемо спостерігати, що у 2000-2014 роках у більшості регіонів України від'ємне сальдо міграції було зумовлено економічними чинниками. Головні міста тяжіння внутрішніх мігрантів - це великі міста: Київ, Харків, Дніпро, Донецьк, Одеса. Через рік після початку війни, у 2014 році, спостерігається стрімке скорочення населення за рахунок міграційних потоків з АРК, Донецької, Луганської області, натомість у період з 2015 року кількість позитивних показників спостерігаються в таких областях: Київська, Львівська, Харківська, Дніпропетровська, Запорізька, Полтавська. Головним центром тяжіння внутрішніх мігрантів є Київська область з містом Києвом - це пов'язано з рядом таких причин, як більший спектр можливостей для працевлаштування та самореалізації.

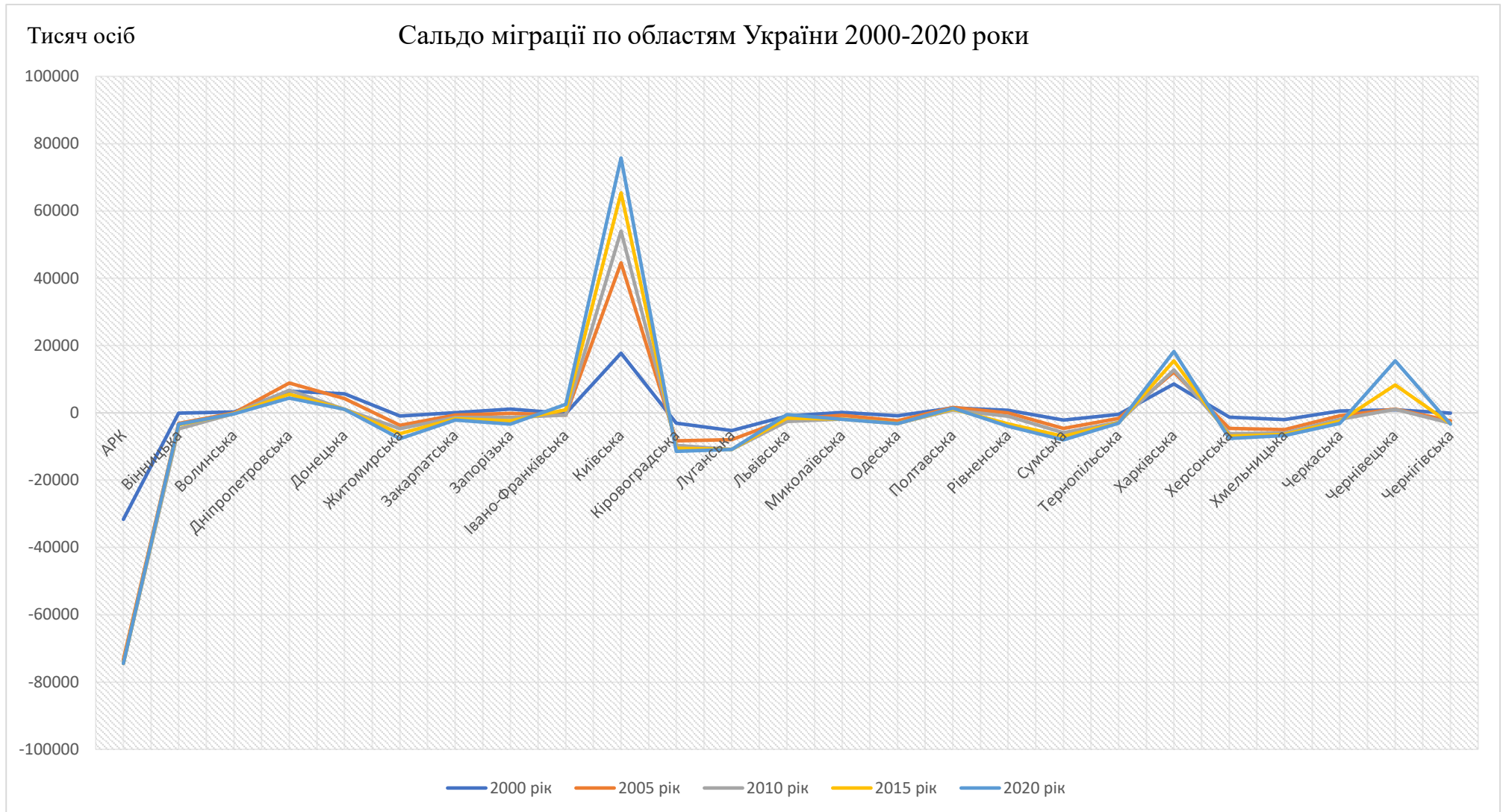

Рис. 2.5. Регіони України за показниками сальдо міграції 2000-2020 років.
Джерело: розроблено авторкою за даними [143-144].

З листопада 2021 року біля кордонів України починається масове скупчення російських військ під прикриттям навчання. Сьогодні більше двох років триває широкомасштабна війна, яку розпочала росія проти населення України 24 лютого 2022 року. Війна як чинник міграційних процесів призводить до масової мобільності населення. Міграційні рухи населення є наймасовіші за всю історію України, а не лише за часи її незалежності (рис. 2.6.).

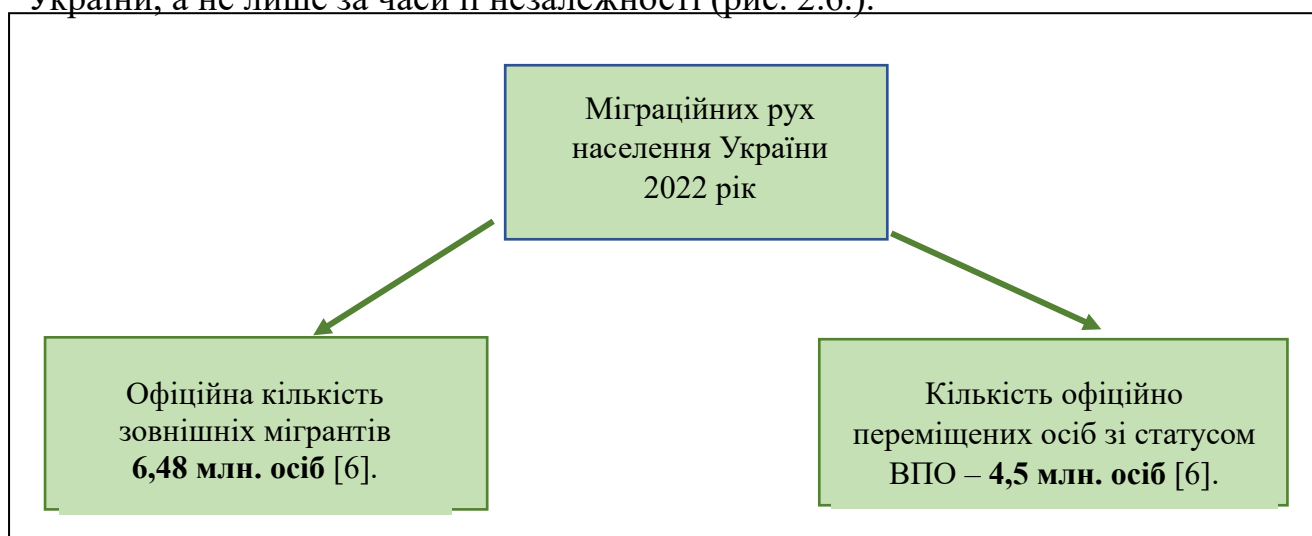

Рис. 2.6. Кількість зовнішніх мігрантів та ВПО в Україні станом на грудень 2022 року

Джерело: складено авторкою за даними [6, 53].

За даними Міжнародної організації з міграції (МОМ), кількість переміщених осіб за кордон складає понад 6,48 млн, кількість ВПО - 4,5 млн осіб, з яких понад 45% - це працездатне населення. Сьогодні держава соціально підтримує ВПО грошовою допомогою у розмірі 2000 грн на дорослу людину, 3000 грн на дитину до 18 років та для людей з обмеженими можливостями [13].

Війна в Україні призводить до масових міграцій за кордон, мільйони українців починають переміщатися до сусідніх країн також відбуваються масові міграції всередині країни між регіонами. За даними дослідницької компанії Gradus Research, 82% опитаних зазначили, що війна докорінно або частково змінила їх життя: 61% українців залишилися на своєму постійному місці проживання, 49% населення були змушені мігрувати через активні бойові дії або окупацію, 82% з 49% вимушених мігрантів обрали для переміщення регіони України, тоді як 18% виїхали за корон [161].

За даними МОМ, станом на серпень 2022 року найбільше ВПО переміщалося саме зі сходу та півдня країни, а саме: Донецької області (21%), Харківської області (21 %), Миколаївської області (10%), Запорізької області (10%). Натомість регіонами з найбільшою часткою прийнятих ВПО стали Дніпропетровська область (10%), Київська область (10%), Харківська область (9 %), Запорізька область (6%), Львівська область (6%) [53,161].

Також за даними МОМ найбільше серед переміщених вразливого населення, а саме: вагітних жінок, людей з обмеженими можливостями, дітей. Жінки серед переміщених складають 53% [6]. Війна в Україні призводить до суттєвого погіршення демографічного потенціалу країни: зниження народжуваності через відкладання народжень, високий показник смертності серед втрат військових та цивільного населення [60]. Сьогодні захист цивільного населення є однією з ключових цілей держави та її міжнародних партнерів.

У 1923 році була прийнята «Декларація прав дитини», а в 1948 році ООН затвердила «Декларацію прав людини». Сьогодні, за даними Управління Верховного комісара ООН з прав людини, існує понад дев'ять міжнародних документів з прав людини та кілька факультативних протоколів, що мали б гарантувати населенню України безпеку. Але в реаліях українського сьогодення, більшість міжнародних протоколів мають лише формальну силу впливу [205]. Міжнародний кримінальний суд Гааги 17 березня 2023 року видав ордери на арешт чинного президента В. Путіна та уповноваженої при президенті Росії з прав дитини М. Львової-Белової за незаконне й примусове переміщення українських дітей з окупованої території України до країни агресора [208]. Десятки тисяч українців, особливо дітей до 18 років, незаконно вивезено до Росії під керівництвом російської армії та переміщено до віддалених регіонів країни-агресора або до незаконно всиновлених нових російських сімей на протипагу усім можливим міжнародним резолюціям щодо прав захисту дітей [184].

За даними національної поліції України, кількість примусових випадків щодо незаконного переміщення українців до росії складає понад 19 564 осіб. З них повернути вдалося лише 356 осіб станом на початок літа 2023 рік. Посилаючись на

неофіційні джерела, кількість викрадених дітей та депортованих осіб коливається у показниках 19 564 – 307 000 тисяч осіб [210]. За оприлюдненою інформацією Офісу Генерального прокурора України, станом від початку війни до 14 березня 2023 року було зафіксовано 71 147 злочинів проти України, з яких 2170 - це звернення щодо скоєння сексуального насилля над дітьми, жінками та чоловіками [43].

Гуманітарна лабораторія досліджень Yale School of Public Health, оприлюднила інформацію [210] щодо переміщення українських дітей до закладів освіти та прийомних родин Росії проти їх волі. Дана кампанія розгорнула свою діяльність незадовго після вторгнення Росії. У рамках даного дослідження, мова йде про шість тисяч дітей до 43 закладів з виховання та усиновлення, які знаходяться в Криму та Сибіру [210]. За даними дослідження, діти проходять так звану систему «перевиховання». Вони були вивезенні примусово або з метою оздоровлення та реабілітації та сьогодні не можуть добровільно повернутися до батьків, що є прямим порушенням прав людини та четвертої Женевської конвенції.[183]. У першу чергу, мова йде про населення окупованих територій: Донецької, Луганської, Запорізької, Херсонської областей [12], куди українська влада немає сьогодні доступу. За неофіційними джерелами, кількість примусово переміщених осіб лише з Маріуполя складає від 20-30 тисяч жителів. У законодавстві Росії відбулися навіть зміни щодо спрощеної процедури усиновлення, щоб українських дітей було легше офіційно виховувати, як громадян Росії. Викрадення громадян - це спеціально сплановані дії проти ослаблення України та її суспільства [180, 210].

Також проявом російських злочинів є військовий урбіцид в Україні [195]. Досі не оцінені повною мірою втрати серед населення, інфраструктури й екологічні наслідки у результаті підриву Каховської ГЕС на окупованому лівобережжі Херсонщини [77, 86]. Херсонська область зазнала найбільш швидкої, масштабної і всеохоплюючої окупації в результаті військової агресії у 2022 році – майже всю територію було окуповано, а місто Херсон стало єдиним обласним центром, який був захоплений ворогом. При цьому реалізація різних моделей окупації міських громад в Україні є проявом урбіциду, як провідної стратегії щодо захоплення влади і

встановлення загарбницького режиму [75]. Окрім цього населені пункти Херсонщини й самий обласний центр м. Херсон після деокупації зазнають нещадних руйнувань з боку ворога, що змушує населення на підконтрольних територіях виїздити з регіону [197].

Найбільших руйнацій зазнали міста на сході України, вони знищені більше ніж на 60% (Бахмут, Волноваха, Лиман, Мар'їнка, Маріуполь, ...), сильно постраждали Харківська (Куп'янськ, Ізюм...) та Київська (Буча, Ірпінь, Гостомель...) області [211]. Інфраструктура зазнала руйнації від 30% до 80% в залежності від перебування загарбників на території та близькості до спільного з росіянами та білорусами кордонів. У таблиці 2.2. наведений перелік злочинів, які скоїли російські військові за час війни в Україні від 2022 року, усі ці впровадження передані до міжнародного суду. Перелік усіх зафіксованих та відомих на сьогодні злочинів є грубим порушенням Женевської конвенції від 12 серпня 1949 року та Римського статуту 8 (2) а. [40].

Таблиця 2.2.

Перелік зафіксованих злочинів російськими військовими, що передані до розгляду до міжнародного суду

№	Класифікація злочину	Період скоєння
1.	Знищення Українських міст.	3 2014 рік до сьогодні
2.	Бучанська трагедія (Знищення цивільної інфраструктури в Київській області. Руйнування від 30-70% будівель.). Братські поховання, загинуло близько 420 жителів м. Буча, впровадження щодо тортур, згвалтувань, мародерства з боку російських військових).	
3.	Масове вбивство в Ізюмі (Масові поховання в м. Ізюм, 450 могил серед, яких більшість цивільних).	15 вересня 2022 року
4.	Теракт в Оленівці (Вибух на території колишньої колонії, де тримали українських полонених, 53 вбито, 130 поранено).	28-29 липня 2022 року
5.	Розстріл залізничного вокзалу в Краматорську (Внаслідок російського ракетного обстрілу 61 юдина загинула, 114 поранено.)	8 квітня
6.	Ракетний удар по житловому будинку у місті Часів Яр (кількість загиблих невідомо)	

7.	Ракетна атака по м. Дніпро (Російська ракета влучила у багатоповерхівку, зруйновано 72 квартири, 46 загиблих, 80 поранених)	
8.	Розстріл з артилерії та ракетами м. Харків	Від 24 лютого 2022 року до сьогодні
9.	Сексуальне насильство (за офіційними заявами, по яким є кримінальне провадження найменший вік постраждалої особи від зґвалтування 4 роки, найстарший 78 років). Кількість фактів золочену цього характеру на разі невідома, оскільки більшість потерпілих не пишуть заяву.	3 2014 рік до сьогодні
10.	Ракетний удар по базі відпочину у с. Сергіївка (Загинула 21 особа, 38 постраждало).	1 липня
11.	Ракетний удар по торговому центру м. Кременчук (Загинуло 18 осіб, 57 поранених, 36 громадян й досі розшуковують).	22 червня 2022 року
12.	Викрадення й примусове переселення українських дітей.	Від 24 лютого 2022 року до сьогодні
13.	Ядерний тероризм (Захоплення українських Запорізької АЕС. Прольоти ворожих крилатих ракет над атомними станціями України).	
14.	Удари по критичній енергетичній інфраструктурі України.	Від 10 жовтня 2022 року й до сьогодні.
15.	Примус до участі громадян у військових діях проти власної держави.	
16.	Авіаудар по пологовому будинку м. Маріуполь (Загинуло 3 особи, 17 поранено).	9 березня 2022 року
17.	Розстріл дитячого садочка м. Охтирка (Загинула 1 людина, 2 дорослих поранено також поранено 17 дітей).	
18.	Знищення цивільної інфраструктури, об'єктів культурної спадщини, закладів охорони здоров'я та освіти. Заклади освіти понад 3000 об'єктів; Релігійні об'єкти 95 . Медичні заклади 173; Заклади культури 907; Спортивні заклади 168; Об'єкти туризму 157.	3 2014 рік до сьогодні

Продовження таблиці 2.2.

19.	Блокада портів та крадіжка українського зерна.	Від 24 лютого 2022 року до сьогодні
20.	Страта полонених.	З 2014 рік до сьогодні
21.	Підрив Каховської ГЕС (акт екоциду).	6 червня 2023 року

Джерело: складено авторкою за даними ресурсу [24, 42-43,]

До міжнародних правових організацій передані дані про сотні воєнних злочинів російських загарбників: ракетні удари по цивільним будинкам та цивільній інфраструктурі, масові вбивства на окупованих територіях, страти українських військових, воєнний урбіцид, масові захоронення на деокупованих територія переважно цивільних, сексуальне насильство, мародерство, блокада українського зерна, ядерний та енергетичний шантаж, знущання над полоненими, акт екоциду - усі ці злочини є доказом недотримання міжнародного права ведення війни та є проявом знищення української нації. З огляду на сьогоднішні злочини, які здійснює росія проти українського населення, що знову мільйони українців змушені покидати свої домівки не лише через прямий примус, а й через опосередкованість тих умов, які агресор створює, можемо виокремити наступні наслідки, які сьогодні переживає Україна та які впливатимуть на нас найближчим часом:

- розірвання ментальних зв'язків майбутнього покоління з Батьківщиною внаслідок незаконного переміщення дітей до росії та окупованих територій;
- штучне скорочення носіїв «української мови», які є кодом нації;
- утворення психологічного бар'єра між викраденими дітьми та їх батьками, що призводить до втрати цілісності родин;
- штучний перерозподіл населення по регіонах, оскільки росіяни на окуповані території переміщують своїх жителів, що починають інтегруватися серед українського суспільства, яке залишається жити в окупації;
- трата особистих благ та соціальна напруга в новому суспільстві, руйнування родин та ізоляція.

2.2. Сучасні внутрішні переміщення населення України внаслідок повномасштабного військового вторгнення з 2022 року.

Війна створює небезпечні умови для життя людини, внаслідок цього саме безпека є головною причиною міграції під час військових конфліктів. Безпека, гуманітарна криза, пошук притулку та місця проживання, втрата роботи, можливості заробітку змушують населення до вимушених переміщень. У геополітичному просторі постійно виникають міжвоєнні протистояння у результаті боротьби за територію, ресурси, через різні етнічно-релігійні та культурні напрямки розвитку суспільства, але саме після Другої світової війни міграції внаслідок воєнних конфліктів вже не мали такого масштабу аж до 24 лютого 2022 року. Росія почала війну проти України, кількість біженців та ВПО щоденно зростає, населення переміщується з окупованих територій та подалі від активної лінії фронту. Загальною тенденцією є те, що війна породжує небезпеку та нестабільність в суспільстві [44,53].

Після Другої світової війни виникав ще не один військовий конфлікт, але більшість з них мали локальний характер [84]. Середина ХХ початок ХХІ століть є прямим доказом того, що війна як суспільне явище не лише негативно впливає на геополітичний та економічний стан країн і регіонів, вона призводить до масових переміщень населення цих регіонів. За даними аналітичного порталу «Слово і діло», сьогодні у тридцяти двох країнах точаться військові конфлікти [177]. Хоч вони усі мають різні причини виникнення та період розвитку вони всі впливають на населення в регіоні конфлікту в цілому. Війни призводять до великої кількості жертв та постраждалих осіб не лише серед військових, але в більшій мірі й серед цивільних, які опиняються в місцях воєнних протистоянь [84]. Жодна країна, яка розпочала військову компанію, не називає це війною. Одна з найбільш поширених причин виникнення військової агресії – боротьба з тероризмом та звільненням населення, чий права та свободи притісняють [179]. Сьогодні наймасштабнішою війною є боротьба України проти російського агресора. Незважаючи на те, що в умовах сьогоденної глобалізації суспільства гуманізм є ідеологією ХХІ століття, яку в своїй праці описує український філософ-публіцист Горський В. С. [26], а

населення планети після воєнного періоду ХХ ст. мало б бути максимально постконфліктним та рухатися в напрямку колективного миру й процвітання, в реаліях все навпаки. Боротьба з тероризмом, екстремізмом, етнічні та релігійні протистояння, політичні, економічні й соціальні проблеми та боротьба з наркокартелями – форми протистояння та агресії, які призводять до конфлікту та воєнних протистоянь. У таблиці 2.1. розглянуті приклади воєнних конфліктів на Євразійському континенті, які призвели до найбільших втрат серед населення через військову агресію.

Таблиця 2.3.

Війни середини ХХ початку ХХІ, які призвели до найбільш масових втрат населення

№	Період	Учасники	Офіційна кількість жертв
1	В'єтнамська війна 1955-1975 рр.	Між Північним та Південним В'єтнамом.	Понад 4 млн. жертв;
2	Афганські війни 1979-1989 рр.	Між Афганістаном та СРСР.	Понад 2 млн. жертв;
3	Корейська війна 1950-1953 рр.	Між Корейською народно- демократичною та Корейською республіками.	Понад 2 млн. жертв;
4	Ірано-Іракська війна 1980-1988 рр.	Між Іраном та Іраком.	Понад 1 млн. жертв;
5	Індо-Пакистанський конфлікт з 1947 до сьогодні	Між Індією та Пакистаном.	Понад 1 млн. жертв;
6	Чеченські війни 1994-1996 рр; 1999-2009 рр.	Між Чеченською республікою та РФ.	Понад 150 тис. жертв;
	Друга громадянська війна у Греції 1946-1949 рр.	Між комуністичним та ролістичним рухами Греції.	Понад 158 тис. жертв;
	Громадянська війна М'янмі з 1948 до сьогодні	Між внутрішніми політичними групами країни.	Понад 250 тис. жертв;
	Боснійська війна 1992-1995 рр.	Між Боснією і Герцеговиною та Хорватією.	Понад 100 тис. жертв;
	Громадянська війна на Шрі- Ланці	Між внутрішніми політичними групами країни.	Понад 100 тис. жертв;

Продовження таблиці 2.3.

	1983-2009 рр.		
	Югославські війни 1991-2001 рр.	Між сербами та народами. Що прагнули незалежності.	Понад 140 тис. жертв;
	Громадянська війна в Таджикистані 1992-1997 рр.	Між внутрішніми політичними групами країни.	Понад 60 тис. жертв;
	Карабаська війна 1987-1994 рр.	Між Вірменією та Азербайджаном.	Понад 30 тис. жертв
	Грузинська війна 2008 р.	Між Грузією та РФ.	Понад 3 тис. жертв;
	Російське вторгнення в Україну 2014 рік до сьогодні.	Між Росією й Україною.	Понад 10378 загиблих; Понад 19632 постраждалих.

Джерело: складено авторкою за даними [24, 84].

Американський політолог Ф. Фукуяма зазначив: «Закінчення холодної війни ознаменувало кінець історії, триумф капіталізму, ліберальної західної демократії над ідеологіями» [105]. Але, на жаль, реалії сьогодення цьому суперечать. Локальні військові конфлікти подекуди переростають у масові військові протистояння: Перша світова війна в Африці забрала життя щонайменше 6 млн. осіб [84] та спровокувала геноцид тутсі [49, 123], Арабська весна на Близькому Сході змусила лише із Сирії мігрувати понад 6 млн осіб, які офіційно отримали статус біженців, війна в Іраку, «Вічна війна» в Афганістані, атака ХАМАСУ на Ізраїль військові протистояння, які забрали мільйони життів та десятки мільйонів, зробили біженцями та внутрішньо переміщеними особами [48, 84].

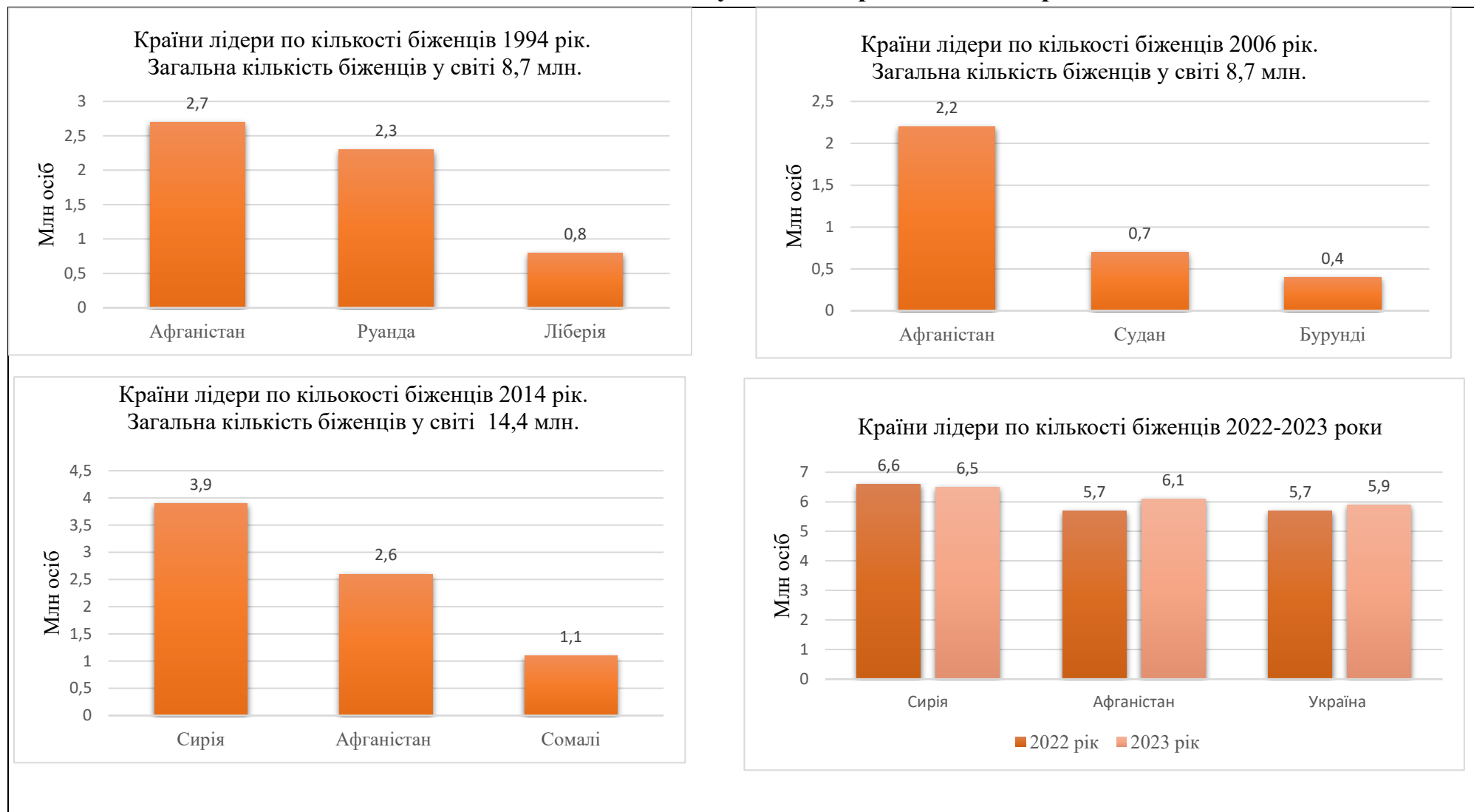
На жаль, Україна потрапила до переліку країн, які військовим шляхом виборюють свою незалежність, 24 лютого 2022 року РФ здійснила відкритий широкомасштабний напад на Україну. Перші війська держави-агресора перетнули спільний кордон на території Луганської області о 03:40 ранку, близько 04:08 ранку російські війська перетнули блокпост у Каланчаку, а о 04:50 почалась трансляція виступу російського диктатора про початок «спеціальної військової операції» [165,169]. Це стало новою фазою військового протистояння, яке розпочалося ще в лютому 2014 року. Збройне вторгнення почалося на багатьох напрямках, окрім

перетину спільного кордону, ворог задіяв територію сусідньої Білорусії. Окупація, бомбардування мирних міст, ракетні обстріли стали новою реальністю для жителів України. У результаті війни мільйони українців почали переміщуватися, як в середині країни (покидати сусідні з росією регіони, окуповані території), так і за її межі. Таким чином Україна стала однією з лідируючих країн з 2022 року по кількості біженців, які мігрували через війну. За даними Управління Верховного комісара ООН з питань біженців у 1994 році, кількість біженців становила понад 15 мільйонів осіб. Саме така кількість населення світу переміщувалась внаслідок військових дій (табл 2.4.). За кількістю біженців довгий час перше місце належало Афганістану – 2,7 млн. осіб [84]. Афганістан майже двадцять років займав лідируючі позиції через кількість мігрантів у результаті війни. У період 2000-2001 років цей показник сягав 3,6 та 3,8 млн осіб [84, 177]. Найменший показник мігрантів з цієї країни зафіксовано у 2006 році, а саме 2,2 млн [85]. Але потім їх частка почала знову зростати, й вже ніколи цей показник не був нижчим, ніж у 2006 році. Внаслідок внутрішніх протистоянь почалися масові міграції з Африканського континенту. Військові протистояння призвели до масових переміщень з Судану – 700 тис. осіб, та Бурунді – 400 тис. осіб [84]. У результаті чого ці країни опинилися серед трійки лідерів по кількості біженців.

У період 2008-2012 років за даними ООН кількість біженців сягала 10,4-10,5 млн. осіб. Найбільше переміщення були характерні для Афганістану, Сомалі та Сирії. Так звана «Арабська весна» – серія масових протестів та військових конфліктів призвела до зміни державних та демографічних реформ у низці країн Близького Сходу та Північної Африки. У 2013 році кількість біженців вже зросла до 11,7 млн [84,165]. Війна в Сирії у 2014 році призвела до масових міграційних рухів з країни, а кількість загиблих та поранених офіційно не відома й сьогодні. Таким чином Сирія стала країною-лідером за кількістю біженців з показником 3,9 млн осіб [16]. Вперше за двадцять років Афганістан за кількістю біженців займав друге місце – 2,6 млн [84, 211]. Загальна кількість біженців у світі зросла до показника 16,1 млн осіб [84].

Таблиця 2.4.

Кількість біженців у світі в період 1994-2023 роки

Джерело: розроблено авторкою за даними [84, 92, 179, 211].

Станом на кінець 2021 року кількість біженців у світі нараховувалось понад 21,3 млн осіб [179]. Серед країн лідерів - Сирія, Афганістан, Південний Судан. Зміна політичної влади в Афганістані у 2021 році, знову спричинила масові переміщення населення з країни. Кількість зовнішніх мігрантів збільшилась до 6,1 млн осіб [79]. У 2022 році після вторгнення росії в Україну кількість біженців зросла до 29,4 млн осіб. Із України виїхало за кордон понад 5,7 млн осіб [211], наша держава зайняла третє місце в списку країн, які населення покидає через війну. За даними 2023 року кількість біженців становить 30,5 млн осіб [179]. Незважаючи на те, що станом на другу половину 2022 року українці поступово почали повертатися додому та осідати переважно у регіонах західної України, ворог почав атакувати об'єкти критичної інфраструктури. Мільйони українців опинилися без постійного доступу до світла та тепла. Більшість населених пунктів та особливо великі міста отримували електроенергію за графіком, що сильно ускладнювало побутові та професійні потреби населення й міграційний потік українців знову активізувався. Таким чином кількість українців, які покинули країну, в 2023 зросла на 200 тис. осіб [4].

Сьогодні, за даними центру економічної стратегії (ЦЕС), більше шести мільйонів українців живуть за межами країни. На рис. 2.7. відображено кількість українців станом на 2023 рік, які від початку війни перемістилися до європейських країн [160]. Саме ці країни стали ключовими регіонами, які прийняли українських біженців та забезпечили їх необхідною гуманітарною допомогою. У перший рік війни найбільше українців було зафіксовано в Польщі, сьогодні лідерство займає Німеччина [200]. Значним фактором впливу на те, що українці починають переміщатися між країнами Європи, є внутрішня політика країни та її соціальна програма для біженців [194].

За даними опитування соціологічної компанії «Factum Group» у липні-серпні 2023 року більше 64% опитаних планують повернутися після війни в Україну. На сьогодні 53% біженців змогли працевлаштуватися, 9% опитаних працюють онлайн на попередніх посадах в Україні, але 80% працевлаштованих зазначили, що зараз їх сфера зайнятості є менш кваліфікованою, ніж була в Україні

[166]. Важливим є питання збереження ментальних зв'язків населення, що виїхало з Батьківщини, так близько половини дітей, що знаходяться за кордоном за даними опитування паралельно відвідують українську школу дистанційно. Також за даними опитування серед біженців, які є менш схильними до повернення в Україну є категорія населення, яка планували еміграцію ще до початку повномасштабного вторгнення або втратили дім через бойові дії чи окупацію та не мають фізично куди повертатися [166].

Серед країн по найбільшій концентрації українських біженців лідерами є росія, (але ці дані дуже суперечливі, оскільки висвітлюються саме з боку країни-агресора), Німеччина та Польща мал. 2.1. До РФ за їх даними перемістилося понад 1,3 млн українців [4]. Можливо, це пов'язано з наявністю рідних та друзів, які проживають в РФ, внаслідок спільного радянського минулого та тим, що росія є транзитною зоною, через яку велика кількість українців виїздила з окупованих територій до країн Європи або на підконтрольовану частину України. Окрім Європейських держав, українці перемістилися до США – 280 тис. осіб, Великої Британії – 253 тис. осіб, Канади – 210 тис. осіб [160]. Європейський простір сьогодні є пріоритетним шляхом розвитку для України. Відтак європейський вектор української геополітики цілком природно починає відігравати винятково важливу роль для подальшої незалежності, але з гарантіями безпеки. За більше ніж два роки повномасштабної війни ми можемо зробити висновок, що геополітичний вектор України, сфокусований у бік Заходу та європейських партнерів, які підтримують Україну [160]. Впливає це й на міграційні потоки українського населення, яке для переміщення надає перевагу саме країнам Європи. Беззаперечно, що військові дії й окупація спричиняють багатовимірний та надпотужний вплив на цивільне населення. Сьогодні питання міграції населення, як ніколи, є актуальним [66,192].

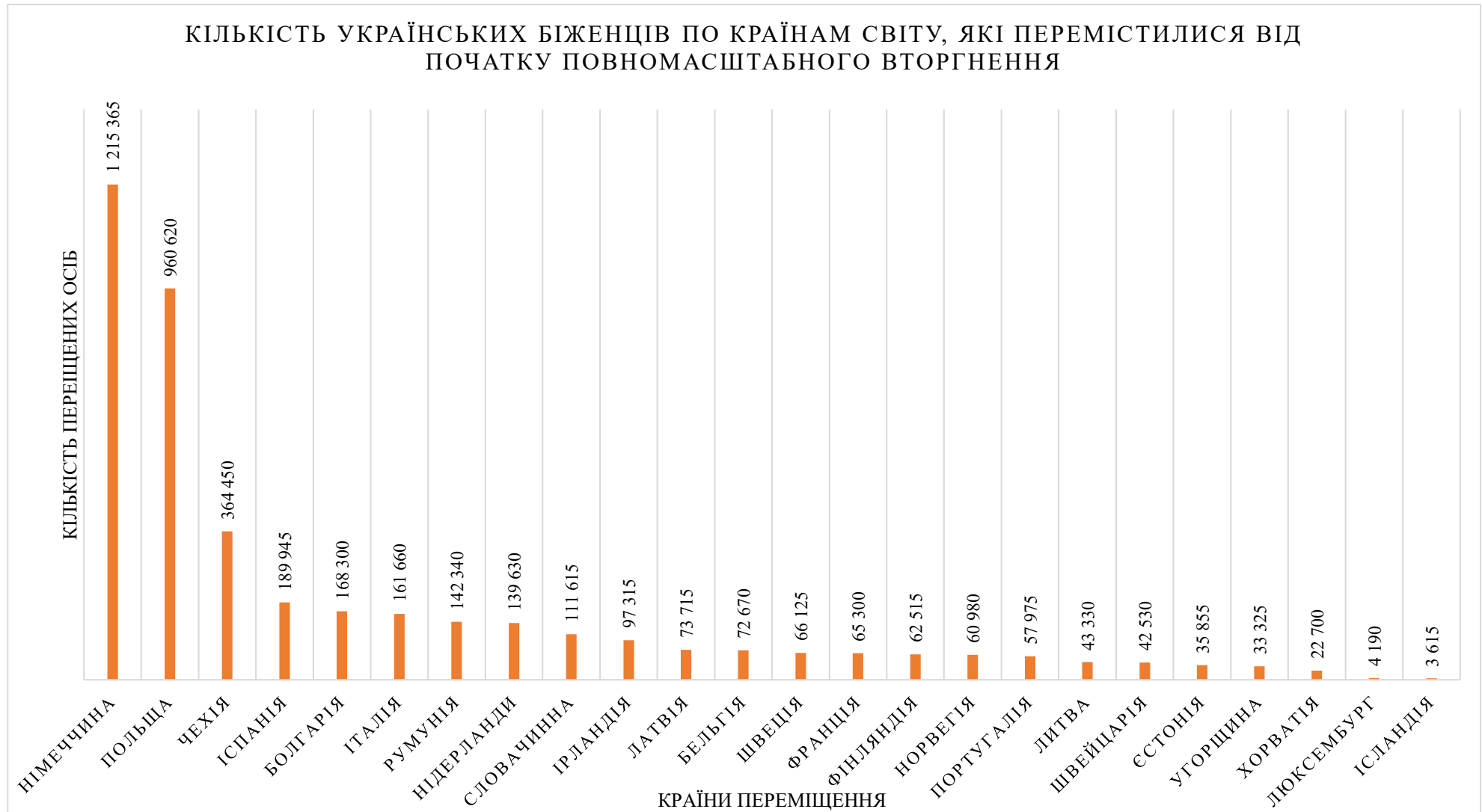

Рис. 2.7. Кількість біженців з України по країнам Європи станом на 2023 рік

Джерело: розроблено авторкою за даними [54, 160, 166].

За даними Міністерства соціальної політики України від 22 лютого 2024 року, кількість осіб, які мають статус ВПО, становить 4,9 млн осіб [18]. Також за даними міністерства, 3,6 млн осіб перемістилися після початку повномасштабного вторгнення; 2,5 млн. переміщених осіб не мають можливості повернутися до своїх домівок внаслідок того, що їх житло було зруйнованим або знаходиться у зоні активних бойових дій чи окупації (*Forbs*:). Внутрішні міграції актуальне питання для України ще з 2014 року, тоді війна на сході країни майже два мільйони українців змусила переміститися з регіонів свого проживання [13]. Переміщалися ВПО переважно до сусідніх регіонів, що географічно є ближчими, тому відповідно перевагу надавали неокупованим районам Донеччини, Харківській, Запорізькій та Дніпропетровській областям [53].

На другому місці по кількості ВПО є західні регіони, найбільше ВПО сконцентровано в Львівській, Івано-Франківській, Закарпатській областях. Незважаючи на момент окупації та близькість до кордону Білоруссю, значна кількість населення переміщується до столиці та зокрема до Київської області. Ключовою причиною переміщення саме до столиці є прагнення працевлаштування та самозайнятості. Сьогодні немає жодної області, до якої не переміщалося б населення внаслідок війни. За даними рис. 2.8. які відображають базову оцінку щодо переміщення ВПО між регіонами України, найбільша концентрація переміщених осіб зафіксовано у Дніпропетровській – 388 976 осіб; Харківській – 357 433 особи; Київській – 330 272 областях [6].

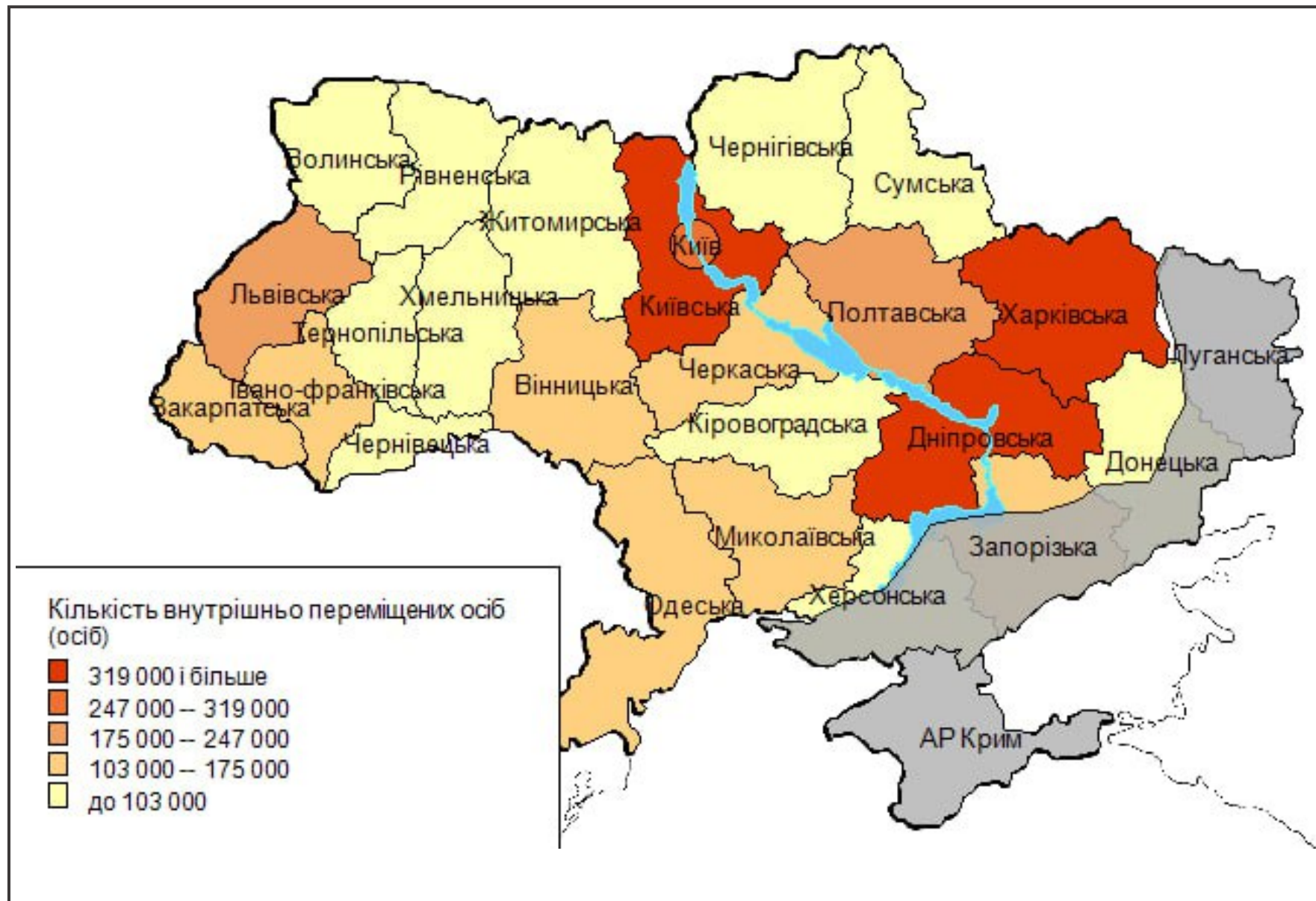

Рис. 2.8. Групування регіонів України по кількості внутрішньо переміщених осіб станом на січень 2023 рік

Джерело: розроблено авторкою за даними [53, 122, 159].

За даними МОМ, серед переміщених осіб, які офіційно взяті на облік та мають довідку ВПО, переважають жінки – 61%, чоловіки – 39%. Але не зважаючи на те, що жінок переміщується більше, ніж чоловіків, це не впливає на бажання захищати свою країну від ворога. Сотні тисяч військових боронять нашу країну, та повертають кілометри рідної землі під український прапор. Серед українських військових не лише чоловіки, а й значна частка жінок, які своєю незламністю, сміливістю, розумом та відвагою показують, що жінка може мати своє місце на війні [73]. Особи, які мають інвалідність та є внутрішньо переміщеними особами складають – 4%. Найбільш мобільною віковою групою (рис. 2.9.) є категорія населення 18-59 років – працездатне населення.

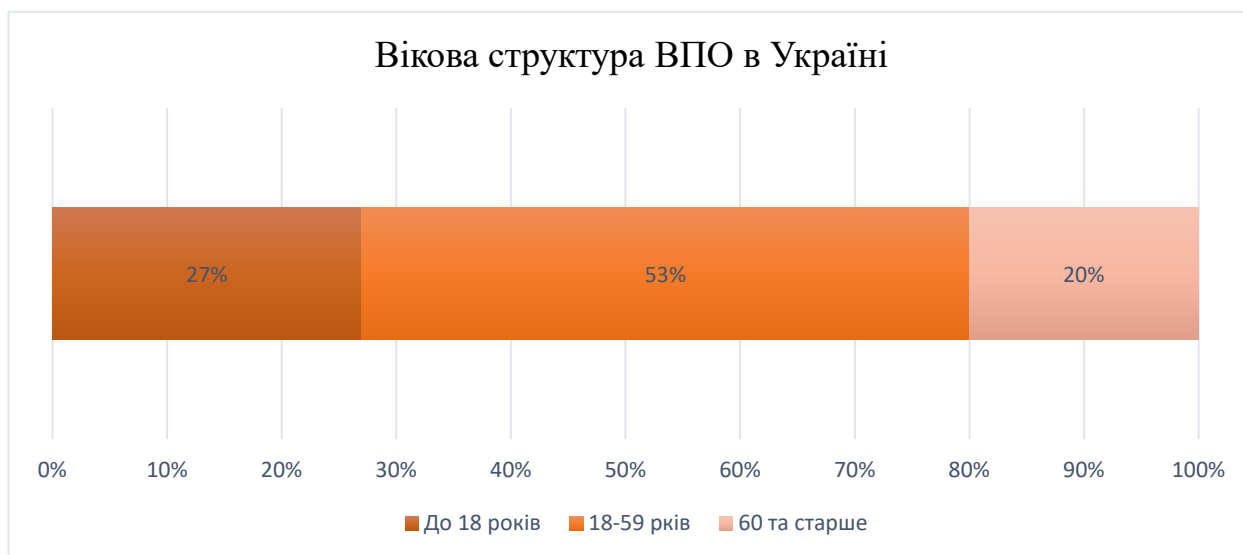

Рис. 2.9. Вікова структура ВПО станом на січень 2024 року

Джерело: складено авторкою за даними [53].

Найменша концентрація переселенців саме в Херсонській області, це зумовлено тим, що 72% території області є окупованими, логістичні сполучення між правим та лівим берегом регіону зруйновано, внаслідок чого населення, яке переміщається з окупованого лівобережжя, виїздило в таких напрямках: через анексований Крим, або сухопутними коридорами територіями Запорізької та Донецької області Через Донеччину можна було виїхати через три пропускні пункти: «Успенка», «Маринівка», Новоазовськ». (Додаток Ж.1.). Виїзд через окупований Крим можливий двома шляхами: через Перекопський перешийок або поблизу Чонгара. За даними Міністерства з питань реінтеграції, створено перелік територій, на яких ведуться або велись бойові дії станом від 24.02.2022 року по

05.02.2024 рік, включно з територіями, які були або до сих пір перебувають під окупацією. (таблиця 2.5).

Таблиця 2.5.

Перелік областей та територіальних громад, на території яких велись або (ведуться) бойові дії станом на грудень 2022 року

Регіон		Кількість адміністративних районів, які зазнали бойових дій та окупації			
		Території можливих бойових дій	Території активних бойових дій	Тимчасово окуповані території України	Території, які були деокуповані
1	Автономна Республіка Крим	-	-	Вся територія АРК	-
2	Дніпропетровська	3 райони	1 район	-	-
3	Донецька	3 райони	4 райони	7 районів	-
4	Запорізька	2 райони	3 райони	4 райони	-
5	Київська	4 райони	4 райони	-	2 райони
6	Миколаївська	3 райони	3 райони	1 район	3 райони
7	Одеська	1 район	1 район	-	
8	Сумська	4 райони	3 райони	4 райони	2 райони
9	Харківська	7 райони	4 райони	3 райони	3 райони
10	Херсонська	3 райони	-	3 райони	2 райони
11	Луганська	-	4 райони	8 районів	-
12	Чернігівська	3 райони	3 райони	-	5 районів
13	Житомирська	-	-	-	3 райони

Джерело: складено авторкою за даними [90, 97].

Беззаперечним є взаємозв'язок між окупованими регіонами та регіонами активних бойових дій з міграційними потоками населення, головна причина міграційних рухів, які виникають внаслідок воєнних конфліктів - це безпека. Зокрема, станом на початок 2024 року за даними управління стратегічної комунікації апарату Головнокомандувача Збройних сил України під окупацією перебувають: Донецька області (57% населених пунктів); Запорізька області (73% населених пунктів); Луганська область (98% населених пунктів), Херсонська область (72% населених пунктів), Харківська область (2% населених пунктів) та

повністю окупована територія АР Криму [91, 193]. Сьогодні міграційні потоки охопили усі регіони України. Одні населені пункти через окупацію та військові дії набувають форми регіонів-донорів, звідки населення з метою безпеки переміщається до регіонів-реципієнтів, які вимушені приймати ВПО, навіть якщо інфраструктура цих регіонів не була готовою до такої масовості внутрішньої міграції. За даними рис. 2.10. чітко відображається, що усі регіони України охоплені процесом внутрішньої вимушеної міграції. Сьогодні на переміщення населення України по регіонам впливають наступні чинники:

1. Наявність рідних та друзів у регіоні переміщення;
2. Фінансова спроможність ВПО до міграції, саме від фінансової складової залежить, як далеко ВПО можуть переміщатися, винаймати житло та забезпечувати свої побутові потреби;
3. Регіональна політика регіону, яка направлена на забезпечення соціальних потреб внутрішньо переміщених осіб.

Якщо на початку воєнного вторгнення українці переміщалися переважно зокрема до західних регіонів України, то сьогодні активні міграційні рухи охоплюють центральну Україну внаслідок того, що суспільно-економічно населення не може сконцентруватися лише в одному регіоні країни [19]. Важливим чинником є ще належність центральної України до промислової складової країни, що, зокрема, задіяна в галузях важкої видобувної та обробної промисловості. Низка підприємств переміщуються зі Східних регіонів країни до центральної України, що в майбутньому може сприяти розвитку нового промислового центру, наявності нових робочих місць та можливості працевлаштування [13, 190]. Чим довше триватиме війна, тим більшою буде диспропорція між тими, хто виїхав та тими, хто хоче повернутися до регіону свого проживання.

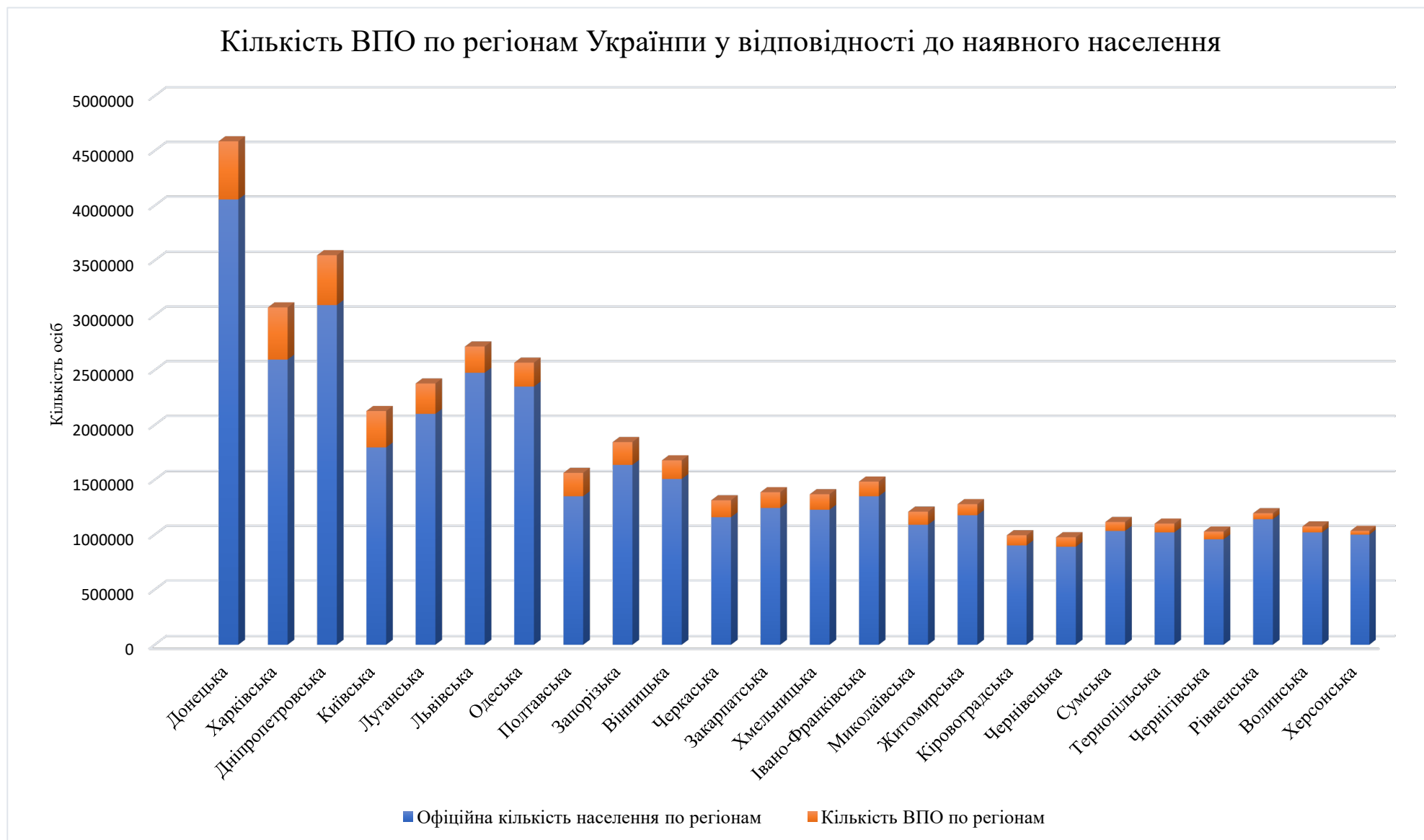

Рис. 2.10. Кількість ВПО по регіонах України у співвідношенні до наявного населення цих регіонів станом на грудень 2022 року
Джерело: розроблено авторкою за даними [143-144, 167].

Населення поступово починає інтегруватися на новому місці проживання, що є абсолютною соціальною закономірним явищем, яке притаманне процесу адаптації. Це супроводжується такими чинниками: працевлаштованість та можливість самореалізації, зміна сімейного та соціального статусу, забезпечення своїх побутових потреб. Ще одним з важливих наслідків, чому населення не почне швидко повертатися до своїх регіонів-донорів - це наслідки війни. Як наслідок, економіка міст, а подекуди регіонів зупиняється, оскільки головний двигун цієї системи – саме людський капітал [178, 201]. До певних міст населення не зможе повернутися найближчим часом навіть після нашої перемоги, оскільки під гаслом звільнення ворог стер населенні пункти з лиця землі. І таких міст дуже багато: Маріуполь, Сєверодонецьк, Мар'їнка, Бахмут, Попасна, Рубіжне, Волноваха, Ізюм, Лиман [199]. Саме це є одним з явних проявів військового урбіциду в Україні [196]. Також досі неоцінені в повній мірі втрати серед населення, інфраструктури й екологічні наслідки на лівобережжі Херсонщини у результаті підриву Каховської ГЕС [77], яка до сьогодні залишається окупованою. Ми чітко розуміємо, що отримуємо зовсім нову демографічну ситуацію в країні [60], яка супроводжується перерозподілом населення в межах країни. Це визначає формування нових регіональних демографічних патернів, які потребуватимуть довгострокових досліджень і оновлення демографічної політики країни.

2.3. Суспільні виклики соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб у воєнний час.

Сучасна інтеграція внутрішньо переміщених осіб є важливим викликом для суспільства. У контексті регіональної політики, питання соціальної безпеки різних соціальних груп та їх взаємодія є ключовим питанням у забезпеченні стабільності та розвитку регіонів. Адаптація та соціалізація ВПО в регіонах, до яких населення переміщується, є одним з найважливіших викликів сьогодення. У контексті регіонального розвитку ці процеси відіграють важливу роль при формуванні державних та регіональних програм, які направлені на врегулювання та забезпечення соціально-економічних потреб переселенців [86, 203].

Адаптація (лат. *adapto* – пристосування), – це процес, що направлений на пристосування до нового середовища існування або до нових умов існування, що формуються під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників [28]. МОМ визначає поняття *соціальна адаптація ВПО* – це процес інтеграції людей, які були змушені покинути регіон свого існування через конфлікти, насильство, природні чи техногенні катастрофи та переміститися до нового соціально-культурного середовища [82]. У психологічній літературі, зокрема професорка Ларіонова С., наступним чином трактує термін *соціально-психологічної адаптації* – взаємодія особливості співвідношення цілей та цінностей особистості та групи. Спільними ознаками в усіх наведених визначеннях є одне: це – пристосування до нового середовища та умов існування й, найголовніше, сприйняття себе в цьому новому для себе соціумі [86].

Період адаптації є однією зі стадій багатопроцесного явища міграції. Населення, що наважилося мігрувати, поступово починає інтегруватися в соціальну структуру нового місця проживання. Можна виокремити наступні ознаки адаптації переміщених осіб: *інформаційний* (збір інформації про нове місце проживання, наприклад ціна на житло, можливості працевлаштування), *оцінка ризиків* (співставлення ризиків та переваг переміщення), *власне переміщення* та *соціальна інтеграція* (пошук роботи, житла, розширення кола знайомств, можливість самозайнятості та самореалізації) [122, 176].

Професор Александров Д. у своїй праці «Соціальна робота та психологічна допомога з адаптації вимушених переселенців до життя в нових умовах» зазначає, «...що в умовах війни однією з суттєвих проблем є вимушене переселення людей із зони безпосередніх бойових дій до більш безпечних місць. Незважаючи на способи евакуації, переселенці стикаються з багатьма проблемами та ризиками не лише у процесі пересування, але й по прибуттю на місце призначення...» [1].

У кінці ХХ ст. активно проводилися дослідження саме процесу адаптації переміщених осіб до нових умов життя. Однією з найбільш популярних теорій, того часу й сьогодні залишається теорія сталої U-крива адаптації, яку розробив канадський вчений Калерво Оберг (рис. 2.11.).

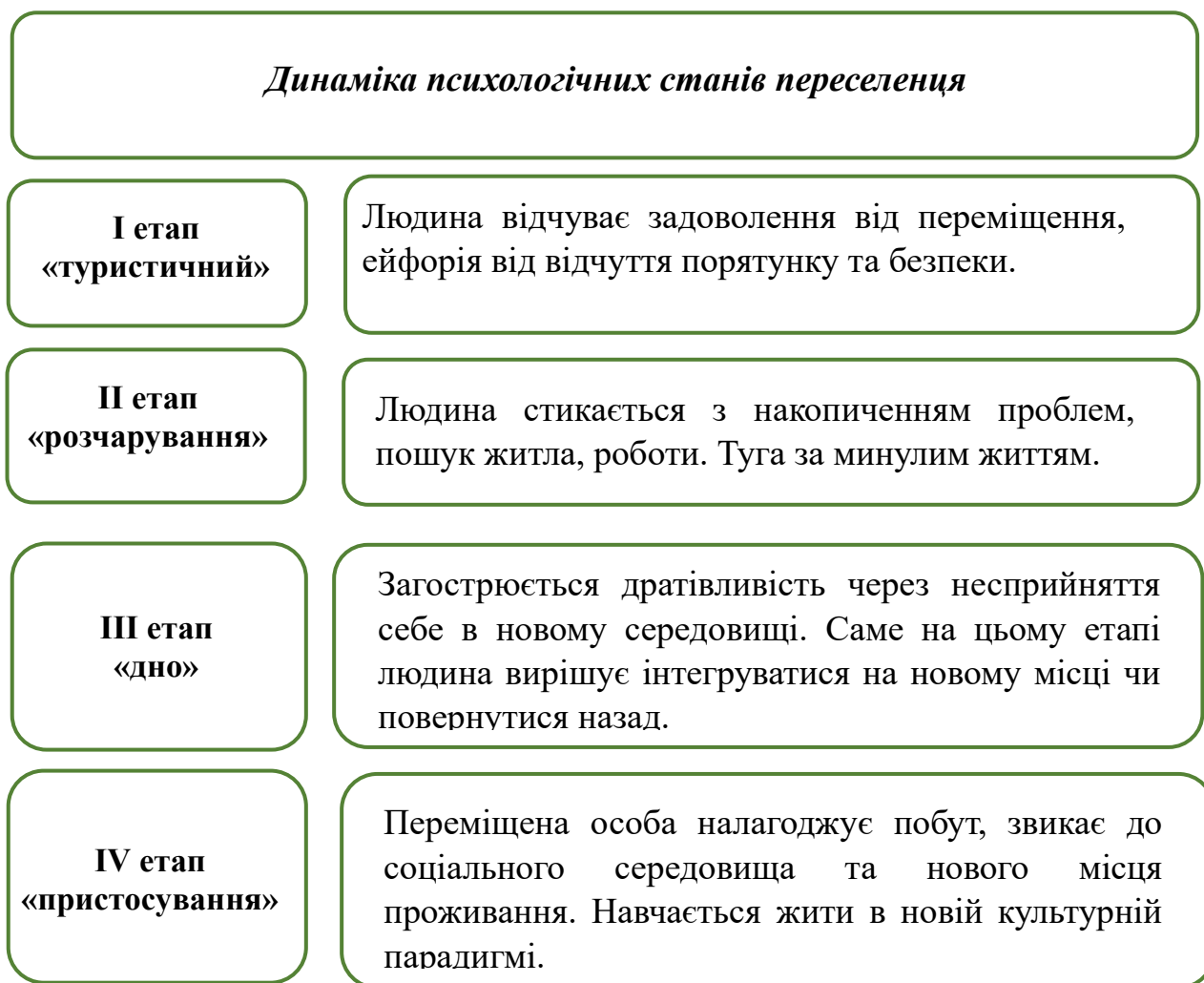

Рис. 2.11. Теорія сталої U-крива адаптації Калерво Оберга

Джерело: систематизовано авторкою за даними [33].

Найбільш складним етапом саме з точки зору психологічного сприйняття є другий та третій, коли переміщена особа знаходиться у повній розгубленості та ще не ототожнює себе з новим соціальним середовищем існування. Згідно даним Інституту демографії та соціальних досліджень ім. В. М. Птухи, нижче наведенні чинники, які позитивно сприяють адаптації ВПО на новому місці проживання:

1. Соціальна підтримка (наявність в новому місці проживання рідних, друзів, знайомих тобто групи людей, які будуть сприяти соціальній інтеграції переселенця);
2. Професійні навички та освіта (розвиток своїх професійних можливостей та навичок за потреби збільшують шанси на отримання більш вигідного місця роботи та сприяють економічній інтеграції в суспільстві);

3. Культурна відкритість (готовність сприймати місцеві традиції та звичаї, допомагає внутрішньо переміщеним особам більш гармонічно та легше інтегруватися на новому місці);
4. Доступ до соціальних та правових послуг (забезпечення ВПО житлом, освітою, медичними послугами);
5. Державна підтримка (фінансова, соціальна та психологічна допомога ВПО від держави);
6. Психологічна стійкість (можливість подолання несприйняття нових умов існування);
7. Толерантність суспільства (підтримка з боку місцевого населення, створює сприятливі умови для інтеграції у соціальному середовищі) [51].

Україна входить до трійки країн за кількістю ВПО [160] на сьогодні. Питання соціального забезпечення цієї категорії населення почалося з першої хвилі масових міграції з часів незалежності України, які були зумовлені анексією АР Крим. Тоді у 2014 році було прийнято Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». На відміну від біженців, переселенці, з юридичної точки зору, залишаються під захистом свого уряду, який має сприяти забезпеченню їх соціально-економічних та безпекових потреб [122]. Кандидат соціологічних наук Тітар О. у своїй праці «Поняття та критерії адаптації внутрішньо переміщених осіб і умови скасування статусу переселенця» зазначає: «у ході дослідження адаптації та інтеграції ВПО та громад, що їх приймають, головну увагу приділяють фокусу зацікавлення окремих наук: економіки, психології, соціології, географії і тд.». Автор виокремлює два виміри адаптації ВПО: *соціокультурний* та *ресурсний*. У першому випадку соціокультурний підхід, розглядається, як процес подолання шокового стану від зміни звичного культурного оточення. Тобто співіснування ідентичності ВПО та оточуючих груп, які їх приймають та інтерпретуються у процесі зближення ідентичностей [156]. Ресурсний підхід, у свою чергу, формується наступними чином: формування ресурсів, як засобів, за допомогою яких людина задовольняє свої потреби відповідно від цілей та вимог. Опіраючись на те, що зазвичай ВПО при переміщенні втрачають значну частку своїх ресурсів, яку мали. Як зазначає

автор, усі ресурси можна розділити на чотири групи, а саме: особистісні, матеріальні, соціальні, культурні [51].

Процес адаптації проходить кожна соціальна група внутрішньо переміщених осіб. Категорія працездатного населення адаптується на новому ринку праці в умовах територіальних громад та їх потреб. Діти, які були змушені переміститися, проходять процес адаптації в нових закладах освіти та шкільному середовищі. Аналогічна ситуація зі студентською спільнотою, яка мусила змінити, зазвичай, не лише своє середовище існування, але й свій майбутній професійний вибір [119]. Найбільш вразливими групами ВПО та процесу переміщення є старше покоління. Такі потрясіння пов'язані з фізіологічними особливостями (зниження якості здоров'я та продуктивності), соціальною ізоляцією (літні люди зазвичай мають обмежену кількість соціальних контактів та складніше соціалізуються, що ускладнює процес адаптації), економічними проблемами (літні люди можуть мати фінансові труднощі, оскільки без допомоги рідних забезпечити свої потреби лише на пенсію дуже складно. Тому, навіть якщо людина наважилась на переміщення, вона потребуватиме не лише соціальної та психологічної, але й матеріальної підтримки) [39]

Від початку війни в Україні на державному та регіональному рівнях почали впроваджувати низку законів та постанов, ключова мета яких полягає у забезпеченні суспільних потреб ВПО. У 2017 році Кабінетом Міністрів України було затверджено «Комплексну державну програму щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованих територій України та районів проведення антитерористичної операції в інших регіонах України». Питання соціалізації ВПО та убезпечення їх потреб розроблялось та впроваджувалось державою майже два роки від початку військової ескалації на сході країни, що є недопустимим з точки зору прав людини [142]. Основна мета програми полягала у «розв'язанні основних проблем громадян України, які перемістилися з окупованих територій та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони проживання. Сприяння покращення умов проживання, забезпечення медичної, психологічної, соціальної, матеріальної

підтримки та створення сприятливих умов для добровільного повернення на місце попереднього місця проживання» [113].

Наукова спільнота почала впроваджувати круглі столи, форуми та конференції, щоб привернути увагу до питання ВПО та їх самоідентифікації у суспільстві, так зокрема, у своїй доповіді на тему «Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі» академkinя Е. Лібанова зазначала, що «події на Донбасі докорінно змінили соціально-психологічну ситуацію в Україні. Інтеграція українського суспільства має стати домінантою державної політики України, а ідея соборності й надалі залишатися панівною, як серед населення, так і серед українського політикуму» [104].

В умовах війни кількість ВПО та біженців складає понад одинадцять мільйонів [55], що ставить перед територіальними громадами нагальну потребу у розробці та впровадженні ефективних стратегій їхньої інтеграції [172]. До початку повномасштабного вторгнення Кабінетом Міністрів України було схвалено Стратегію інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження середньострокових рішень щодо ВПО на період до 2024 року [114]. Стратегія містила шість цілей та відповідних рішень щодо шляхів реалізації розв'язання проблем, а саме:

1. *Реалізація житлових та майнових прав* (забезпечення ВПО власним житлом за рахунок надання пільгових іпотечних кредитів та розвиток інвестиційних програм для ВПО) [113];

2. *Працевлаштування та освіта* (допомога у працевлаштуванні на державному рівні, з урахуванням гендерного аспекту, впровадження дієвих механізмів підтримки малого та середнього бізнесу, проведення навчальних заходів, курсів. Сприяння реалізації прав на освіту для ВПО) [116];

3. *Реалізація прав на соціальний захист* (посилення соціальної підтримки (виплати пенсій та соціальних виплат), спрощення механізму отримання довідки про взяття на облік) [113];

4. *Медичне забезпечення* (забезпечення доступу ВПО до якісних медичних послуг, впровадження програми «Доступні ліки») [120];

5. *Доступ до документів* (впровадження щодо отримання безкоштовної правової допомоги, звільнення від сплати судового збору для ВПО) [113];

6. *створення умов для інтеграції ВПО* в приймаючих територіальних громадах (розроблення та запровадження системи оцінки потреб та інтеграції ВПО, посилення міжрегіональної праці щодо національної єдності суспільства тощо) [120].

Після початку повномасштабної війни, яку розпочала росія проти України, кількість ВПО збільшилась у 2,5 рази від показників 2015-2016 років. Населення хаотично почало переміщатися регіонами країни з метою знайти відносну безпеку та виїхати з окупації. Такі виклики потребують швидких рішень від держави, щоб надати необхідну соціальну підтримку населення. Так від березня 2022 року почала впроваджуватися в регіонах України Національна Координаційна рада UN-Habitat, яка реалізує наступні напрямками:

1. «Житло для ВПО»;
2. «Охорона здоров'я для ВПО»;
3. «Соціальний захист для ВПО»;
4. «Освіта для ВПО»;
5. «Зайнятість для ВПО».

Її ключові завдання - надати громадам, які приймають ВПО, практичну допомогу у залученні інвестицій та забезпечити продовольчу безпеку. На початковому етапі у програмі брали участь понад 50 міст та ОТГ з дев'яти областей України: Київської, Вінницької, Рівненської, Дніпропетровської, Черкаської, Волинської, Полтавської, Чернігівської, Житомирської [120].

На сьогодні немає жодного регіону України куди б не переміщалися ВПО. У результаті цього створюються додаткові соціальні навантаження на регіони-реципієнти. З географічної точки зору, внутрішні переміщення впливають на перерозподіл населення по регіонам та на кількість наявного населення в цих регіонах. Такі масові, хаотичні переміщення призводять до зміни густоти населення України. Закономірним є позитивний показник міграції у регіонах, до яких переміщуються ВПО, що призводить до зростання частки населення, розвитку міст,

який за собою супроводжує економічний розвиток та зміни інфраструктури. Тобто поступово місто починається збільшуватися, оскільки збільшується попит на житловий фонд, школи, дитячі садочки, заклади харчування та інші об'єкти інфраструктури. І кардинально інша ситуація відбувається у містах, які знаходяться в окупації або безпосередньо постійно потерпають від ворожих обстрілів чи ведення бойових дій. Маріуполь, Мар'їнка, Бахмут та ще десяток міст України знищено російською армією [177]. Міста, які були домівкою для тисяч мешканців, сьогодні є урбаністичними привидами. Не менш жахливими є демографічні показники для України. Війна загострила й до того складну демографічну ситуацію в країні. Російська агресія руйнує основні демографічні складові: формування людського капіталу, дуже низькі показники народжуваності, скорочення тривалості життя, високий рівень смертності та міграції [16]. Україна, як держава в прямому сенсі втрачає своє населення. Інститут демографії та соціальних досліджень підрахував що між 2021 та 2023 роками тривалість життя людини в Україні скоротилося на 5,7 років [18].

Окрім географічного та демографічного показника, великих змін зазнає економічна та соціальна сфера. Кількість зруйнованих підприємств та втрачених робочих міст конкретно підрахувати не можливо. Оскільки щоденно ворог продовжує руйнувати цивільні та промислові об'єкти. Втрачаються соціальні зв'язки не лише між родинами, які були змушені переміщуватися, але й між соціальними групами та колективами [51]. За низкою соціальних досліджень в першу чергу небезпечні регіони покидають жінки з дітьми та працездатні категорії населення, що впливає на демографічні показники як регіонів-донорів, так і регіонів-реципієнтів, які приймають ВПО.

Збільшується навантаження на соціальну сферу: оренда житла, пошук роботи, наявність місць в дитячих садочках та школах - усе це створює додаткове навантаження на громади, які повинні забезпечити не лише ВПО необхідними потребами, але й наявне населення. Тобто зростає попит на забезпечення комунальними, логістичними та соціальними послугами. Відбувається змішання традиційних та культурних особливостей, що призводить до змішування та

виникнення нових традиційних підходів. Економічні виклики необхідно розглядати як на загальнодержавному, так і регіональному рівнях. Через війну регіони, які є близькими до лінії фронту внаслідок масових міграцій та постійних обстрілів втрачають не лише трудові ресурси, знищуються об'єкти промисловості та підприємства. При цьому, наприклад, в Херсоні, який зазнає постійних обстрілів, жити дуже складно, але можливо. Працює малий бізнес, деякі державні та комерційні установи, є подача електроенергії, зв'язку та інших необхідних ресурсів. Але міста Мар'їнка, Соледар зруйновані більше ніж на 85% й життя в них просто не можливе. І таких міст, на жаль, в Україні стає все більше.

Держава має акумулювати кошти для забезпечення соціальних виплат не лише соціальним групам населення, але й особам, які отримали статус ВПО та мають право на виплати від держави [14]. Внутрішня міграція має важливий вплив на політику територіально-просторового планування у результаті масових переміщень починає відбуватися процес дисбалансу розвитку регіонів за рахунок масових неконтрольованих переміщень населення. Це вплив на густоту населення певних громад, регіональний розвиток, відповідно регіони де кількість населення зростає матиме економічне зростання й навпаки відсталість розвитку в покинутих громадах.

Велика кількість областей впроваджує Регіональні стратегії розвитку щодо забезпечення потреб ВПО (рис. 2.12.). При цьому в Донецькій, Запорізькій, Черкаській Львівській та Рівненській областях програми завершили своє впровадження ще у 2022-2023 роках. Враховуючи те, що сьогодні війна продовжується, а кількість ВПО зростає, програми в цих регіонах потребують негайного поновлення та впровадження відповідно до викликів сьогодення. Їх ключова мета полягала у зниженні негативних наслідків для ВПО, які зумовлені збройною агресією проти України, сприяння адаптації та подальшій інтеграції переселенців через усунення перешкод у реалізації прав та свобод [120]. Основні напрямки регіональних програм полягають в наступному:

- 1) Сприяння зайнятості допомога у працевлаштуванні;
- 2) Забезпечення житлом;

- 3) Державна підтримка, виплати соціальної допомоги;
- 4) Надання медичної допомоги та забезпечення реабілітації;
- 5) Надання медичної допомоги та забезпечення реабілітації;
- 6) Надання адміністративних та освітніх послуг;
- 7) Надання психологічної допомоги;
- 8) Сприяння соціалізації ВПО та культурна адаптація [120-121].

Рис. 2.12. Впровадження та реалізація регіональних Стратегій розвитку для підтримки ВПО станом на березень 2024 року
. Джерело: розроблено авторкою за даними [52, 96,103, 125-126, 133, 136, 138, 145-152].

При позитивному та дієвому впровадженні програм очікуваними результатами є забезпечення соціальних, економічних та безпекових потреб внутрішньо переміщених осіб. За даними Харківського інституту соціальних досліджень ключовими потребами ВПО на сьогодні є:

- потреба житла (оренда житла, яка забирає основну частину доходів ВПО, оскільки соціального житла немає в необхідній кількості та навіть в наявних соціальних прихистках не завжди гідні умови проживання);
- недостатня кількість наявних місць у дитячих садочках та школах (державні садочки переповненні, а приватні дороговартісні, навчання переважно онлайн, оскільки не усі заклади освіти мають укриття, або ці укриття розраховані на достатньо обмежену кількість дітей) [121];

Від початку повномасштабного вторгнення уряд прийняв програму допомоги українцям, які втратили можливість працювати у зв'язку з війною. Таким чином, усім застрахованим особам надавалась разова грошова допомога в розмірі 6500 грн [13]. З березня 2022 року особи, які отримали статус ВПО, мали змогу отримувати грошову допомогу від держави, а саме: 2000 грн на дорослу людину та 3000 грн на особу з інвалідністю або дитину [14]. З першого березня 2024 року змінилась політика надання соціальної допомоги для ВПО. За даними Міністерства соціальної політики України 2,5 млн. з 4,9 млн осіб, які мають статус ВПО отримували щомісячні виплати від держави [17]. Міністерка з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України зазначила, що виплати для ВПО будуть оптимізованими: «За міжнародними лекалами два роки достатньо для того, аби адаптуватися». Згідно постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб та інших категорій осіб» від 26 січня 2024 року грошову допомогу серед ВПО від держави автоматично продовжать отримувати:

1. Діти-сироти, позбавлені батьківського піклування та особи, які перебувають в дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях;
2. Прийомні батьки та батьки-вихователі;
3. Особи з інвалідністю I-II групи;

4. Діти з інвалідністю до 18 років;
5. Пенсіонери чий дохід не перевищує 9444 грн.

Право на допомогу ще на 6 місяців мають такі групи населення, що подали заяву до органів соціального захисту:

- 1.Непрацюючі особи, які доглядають за дитиною до 14 років;
- 2.Сім'ї, де на вихованні троє і більше дітей до 18 років;
- 3.Сім'ї, де працездатні особи стоять на обліку в центрах зайнятості, а діти навчаються онлайн;
4. Діти, які навчаються;
5. Малолітні особи, які перемістилися без законного представника;
6. Вагітні жінки;
- 7.Особи, які втратили працездатність [139].

Організація «Асоціація міст України» оприлюднила рейтинг організацій та фондів, які за звітний період минулого року змоги акумулювати найбільше грошового ресурсу та закрити потреб українців, які опинилися у складних життєвих умовах (Додаток 3.1.).

Саме волонтерський рух став потужною підтримкою для українців від початку війни. Допомога почала надходити не лише від міжнародних партнерів, українці почали створювати внутрішньодержавні організації, мета яких допомогти вразливим групам населення. Так після 24 лютого 2022 року в Україні кількість благодійних організацій зросла на 74% [52] від початку повномасштабної війни та складає 20 671 організацію [98]. Усі ці організації забезпечують мілітарний та гуманітарний напрямки України.

Рис. 2.13. Кількість поданих заяв ВПО для надання міжнародної допомоги.
Джерело: розроблено авторкою за даними [52, 96].

За даними рисунка 2.13. найбільше українців подавало заявок на міжнародну допомогу саме в Дніпропетровській, Херсонській, Харківській областях. У цих регіонах зафіксований один з найвищих показників ВПО, які зверталися для надання допомоги від міжнародних організацій. Така динаміка може бути пов'язана з наступним: частина регіону перебуває в окупації (Херсонська область), населення при виїзді з окупації намагається отримати економічну допомогу щоб забезпечити свої гуманітарні потреби; у регіоні сконцентрувалась велика кількість ВПО, яке потребує гуманітарної підтримки регіон є близьким до лінії зіткнення за рахунок чого там відкриваються хаби великих благодійних фондів щоб забезпечити мілітарну та гуманітарну допомогу сусіднім регіонам (Дніпропетровська область Харківська область). Україна має багато суспільних викликів, спричинених війною. Кожна благодійна організація направлена на забезпечення ключових потреб українського народу: гуманітарну, медичну, соціальну, психологічну та іншу суспільну підтримку.

Висновки до розділу 2.

У результаті війни Україна стала однією з найбільш незахищених країн в мілітарному контексті. Населення країни перебуває в постійній загрозі, внаслідок цього зростає кількість зовнішніх та внутрішніх переміщень населення. Це докорінно змінює усі геодемографічні процеси і формує нові демографічні патерни країни. У результаті регіонального аналізу внутрішніх переміщень населення, спричинених російською військовою агресією з 2014 року і широкомасштабним вторгненням у 2022 році обґрунтовано такі висновки:

1) Вперше за часи незалежності державні кордони України були порушені у 2014 році, що спричинило анексію АР Крим та розгорнення антитерористичної операції та сил ООС на сході країни. Тоді перша хвиля біженців та внутрішніх мігрантів почали переміщатися з потенційних регіонів небезпеки. Війна та окупація частин Донецької та Луганської областей України та анексія АР Крим спричинили складні суспільні процеси і стали справжнім національним соціально-економічним випробуванням, яке необхідно було врегулювати на державному та

регіональному рівнях: неконтрольовані масові переміщення, гуманітарні кризи, економічні наслідки анексії та окупації, соціальна напруга. Значна кількість внутрішніх вимушених мігрантів (у 2014 році більше 1,6 млн осіб) потребували забезпечення своїх соціальних, економічних, гуманітарних потреб. Оскільки вже на той час російською армією завдавалося шкоди не лише військовим об'єктам, але й цивільним будинкам, адміністративним та культурним об'єктам, промисловим підприємствам, об'єктам критичної інфраструктури.

Найбільше в цей період ВПО переміщалися до Київської області (разом з м. Київ), Харківської, Дніпропетровської, Херсонської, Запорізької областей. Такі вектори переміщення зумовлювалися сусідським географічним положенням регіонів (оскільки населення сподівалось на швидке повернення додому), схожими традиціями соціокультурної і господарської діяльності, можливостями самозайнятості та пошуку роботи. Столиця була активним містом для переміщення саме зважаючи на економічні причини, особливост ринку праці і ширші можливості самореалізації. У період 2014-2016 року головними шляхами надходження доходів для ВПО стали заробітна плата, допомога від держави, фінансова підтримка рідних та близьких. Найбільш гострими були потреби у працевлаштуванні, тому велика кількість переселенців змінювала свою спеціалізацію.

2) Після початку повномасштабного вторгнення у 2022 році кількість переміщених осіб та біженців з України за даними ООН сумарно склала понад 11 мільйонів, з яких понад 4,9 млн є внутрішньо переміщеними особами. В цілому, у 2022-2023 роках Україна опинилася на третьому місці серед країн світу за кількістю переміщених осіб та біженців. Основними напрямками зовнішніх переміщень стали країни Європи та росія (за даними, оприлюдненими країною агресором). Соціологічні опитування показують, що більше 64% опитаних прагнуть та планують повернутися до України. Станом на 2024 рік (майже два роки від початку повномасштабного вторгнення) за офіційними даними Україну покинуло 6,4 млн осіб біженців, 4,5 млн. офіційно обліковуються як внутрішньо переміщені особи. Україна знаходиться під постійними обстрілами, прифронтові міста, за офіційними джерелами, знищені від 40 до 80%. За даними Міжнародної організації з міграції

станом на серпень 2022 року найбільше ВПО переміщалося саме зі сходу та півдня країни, а саме: Донецької (21%), Харківської (21 %), Миколаївської (10%), Запорізької (10%), а згодом і Херсонської областей. Натомість регіонами з найбільшою часткою прийнятих ВПО стали Дніпропетровська (10%), Київська (10%), Харківська (9 %), Запорізька (6%), Львівська (6%) області.

3) Сучасним трендом нових демографічних патернів України є надзвичайна мінливість геодемографічної ситуації у результаті окупації, обстрілів населених пунктів і критичної інфраструктури, постійних загроз для населення у регіонах можливих бойових дій і безпосередньо поблизу лінії фронту. Населення продовжує активно переміщатися між регіонами, зокрема продовжується відтік населення з прикордонних областей Сумської та Харківської областей, з Херсонської області, по яким ворог завдає постійних ударів. Така складна ситуація призводить не лише до небезпек, створених війною, але й до гуманітарних криз, бо в таких умовах забезпечувати навіть найнеобхідніші потреби населення неможливо. Сьогодні найбільше населення перемістилося (регіональні показники ВПО від майже 300 до 400 тисяч) до Київської області, м. Київ, Харківської та Дніпропетровської областей з сумарним показником ВПО майже 1,4 млн. Львівська область (більше 220 тисяч ВПО) і, зокрема, Львів стала своєрідним хабом, який ВПО використовували при переміщенні за кордон. З регіональними показниками ВПО від 100 до майже 170 тисяч виокремлюємо регіони західної, центральної та південно-східної частин України, зокрема Закарпатська, Івано-Франківська, Вінницька, Черкаська, Одеська, Миколаївська та Донецька області. Сумарно ці області концентрують майже 1,3 млн ВПО. В усіх інших регіонах (окрім Луганської області і АР Крим з 0 показником), кількість ВПО не перевищує 100 тисяч. Найменше переміщених осіб зафіксовано саме в Херсонській області (близько 30 тис.). Оскільки більше 70% території Херсонщини дотепер знаходиться в окупації, а обласний центр та найбільше місто регіону – Херсон було окуповане протягом 8 місяців і сьогодні фактично перебуває на лінії фронту. Саме це стало однією з найбільш вагомих причин масових переміщень з території Херсонщини, як в напрямку до територій, що контролює Україна, так і за кордон.

4) В структурі переміщеного населення можна відзначити загалом такі особливості: в числі переміщених осіб переважає працездатне населення, тобто та група людей, яка створювала у своїх регіонах до переміщення людський капітал та формувала трудоворесурсний потенціал регіонів; найменш мобільними в контексті внутрішніх переміщень є вікова група осіб старше 60 років; серед переміщених осіб переважають жінки (61%). Такі особливості структури ВПО зумовлюють суспільні виклики соціальної адаптації і сприяння соціалізації переміщених осіб.

5) Сприяння адаптації ВПО та розвиток громад у вимірах нових міграційних патернів є важливим викликом на державному та регіональному рівнях. Внаслідок масової руйнації міст, особливо у східних і південних регіонах країни, українці сьогодні починають будувати своє життя в нових містах. Переміщення, адаптація, реінтеграція населення впливають на соціокультурні, мовні, традиційні зв'язки серед різних соціальних груп населення України, в громадах-реципієнтах ВПО. Нові демографічні патерни впливають на зміни інфраструктури, логістики та економічних потреб регіонів. Збільшення населення в громадах потребує збільшення ресурсів, які будуть задовольняти необхідні потреби населення, зокрема житло, можливість працевлаштуватися, наявність місць в школі та дитячих садочках. При цьому, хоча низка міст України сьогодні частково або повністю зруйнована, вони продовжують підтримувати свої громади і забезпечувати соціально-економічні і гуманітарні потреби як місцевих жителів, так і ВПО.

РОЗДІЛ 3. СУСПІЛЬНІ ПОТРЕБИ, МОТИВАЦІЙНІ ЧИННИКИ МІГРАЦІЇ ТА ПЕРЕДУМОВИ РЕІНТЕГРАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

3.1. Особливості соціальної, економічної, трудової адаптації внутрішньо-переміщених осіб, ключові потреби і мотивація.

Внаслідок війни міграції українського населення набирають усе більших масштабів. Прослідковуються основні вектори переміщення населення: одні обирають для себе переміщення всередині країни між регіонами, інші мігрують за кордон. На жаль, трапляються випадки незаконного перетину кордонів чоловіками призовного віку [2]. Військова агресія росії призвела до масових вимушених міграцій населення за межі країни, а також вплинула на регіональний перерозподіл населення в Україні. Ключовими причинами, які спонукають населення до переміщення за результатами нашого дослідження, є пошук безпеки, можливість самозайнятості, самореалізації та працевлаштування, задоволення базових потреб у соціальній інфраструктурі. Соціальна та економічна стабільність – одні з головних потреб переселенців. Переміщуючись до більш безпечних регіонів України, населення має можливість отримувати статус внутрішньо переміщеної особи та розраховувати на соціальну допомогу від держави. Також великою проблемою залишається фіксування переміщення населення з окупованих територій, які офіційно не стають на облік ні в Україні, ні в інших державах, до яких перемістилися. Це, безперечно, має вплив на кілька процесів: на тіньове працевлаштування, інтеграцію в новій спільноті, адаптацію та можливість самореалізації. З огляду на такі перспективи можна стверджувати, що ключова потреба кожної переміщеної особи – безпека [173].

Досліджуючи сьогодні питання внутрішніх міграцій, важливою складовою є дослідження проблем та потреб населення, яке вимушене було здійснювати переміщення та отримати статус ВПО. У ході дисертаційного дослідження ми розробили три бази даних на основі розроблених анонімних анкет, проведене соціологічне дослідження в межах м. Одеси показало, що важливою мотиваційною

складовою у визначенні місця внутрішнього переміщення є фактор сусідства (географічна близькість регіонів) та родинні/дружні зв'язки. Дослідження проводилося шляхом анонімного опитування серед ВПО (Додаток К.1., Dodatok Л.1.), м. Одеси в період з 01 червня по 10 жовтня 2022 року та в період з 12 серпня по 11 листопада 2023 року. Кількість респондентів сумарно складає понад 1632 особи. Усі опитувані мають офіційно статус ВПО, яке отримали через ЦНАП - 63% опитаних (центр надання адміністративних послуг) або цифровий застосунок Дія – 37% опитаних. Анонімне опитування проводилося в місцях видачі гуманітарної допомоги серед ВПО Київського, Приморського, Пересипського, Хаджибейського районів міста. Серед опитаних переважали жінки 71%, що можна пояснити, на наш погляд, такими причинами:

- 1) жінки і діти першочергово виїжджають з окупованих територій та територій активних бойових дій у пошуках безпеки;
- 2) чоловіки зазвичай не ризикують виїжджати з окупованих територій через російські блок-пости з міркувань особистої небезпеки;
- 3) чоловіки меншою мірою офіційно оформлюють статус ВПО, намагаючись мінімізувати відвідування місцевих органів влади, військкоматів, публічних місць [65].

Окрім пошуку безпеки, головними матеріальними потребами для ВПО є можливість орендувати житло та забезпечити побутові потреби, що зумовлює гостру необхідність у працевлаштуванні. Також важливою проблемою є психологічний стан особи, яка наважилась на переміщення. Зокрема – це адаптація в новому місті. Одеса є одним з найбільших міст-реципієнтів на півдні країни, яке з часу повномасштабного вторгнення стало містом-прихистком для великої кількості переміщених осіб (рис. 3.1)

Рис. 3.1. Кількість ВПО, що перемістилися в перший рік війни до м. Одеса

Джерело: складено авторкою за даними [24,144].

Особливість переміщення саме в цьому напрямку пов'язана ще з тим, що Одещина (за винятком о. Зміїний) не була окупованою з початку повномасштабного вторгнення. Відповідно до звіту про діяльність Департаменту праці та соціальної політики Одеської міської ради за 2022 рік, станом на початок 2023 року в умовах воєнного стану кількість внутрішньо переміщених осіб склала 59 466 [64] тисяч осіб.

Закономірним є те, що в місті фіксується підвищене суспільне навантаження: попит на оренду житла, який увесь час зростає, конкуренція на ринку праці, нестача місць у школах та дитячих садках, обмежена логістична спроможність. Найбільший показник переміщення до міста внутрішніх переселенців був саме з жовтня по грудень 2022 року [184], що, можливо, було зумовлено звільненням міста Херсон від окупантів. Кількість переселенців з Херсонського напрямку збільшилася в результаті постійних обстрілів міста з лівобережжя області, яке залишається під окупацією. Також згідно оприлюднених даних за січень 2023 року, кількість ВПО, що стали на облік, перетнула позначку в 59 тисяч

осіб. Вважаємо, що такі тенденції пов'язані із тривалою окупацією південно-східних регіонів та низкою інших причин, зокрема: масові обстріли

житлових будинків та інфраструктури, дефіцит ліків та продовольчих товарів, відсутність медицини – усе це змусило населення до переміщення. Звісно, вище зазначені причини переміщення з'явилися з початком війни, але з часом вони лише загострилися. Умови життя перетворилися на виживання, а численні міста – на безлюдні території [185]. У віковій структурі опитаних ВПО найбільшу частку складають особи віком 26-30 років, 16% опитаних (рис 3.2.) Найменша вікова група за кількістю опитаних, що перемістилися, це люди віком 46-50 років, що складає лише 3% опитаних. З огляду на вікові аспекти можемо зауважити, що населення віком від 18 до 45 років є найбільш мобільним. Це може бути пов'язані з низкою факторів. Якщо говорити про категорії 18-25 років – це молоді люди, які проживають з батьками та залежать здебільшого від їх рішення щодо переміщення. Населення від 26 до 46 років переважно вже має освіту, певний досвід роботи та ресурси для переміщення. Частка старшого покоління (віком від 56 і старше), яке перемістилось, зазвичай робить це в супроводі своїх дітей або переміщаються до тих регіонів, де є рідні або близькі, щоб мати соціальну та економічну підтримку.

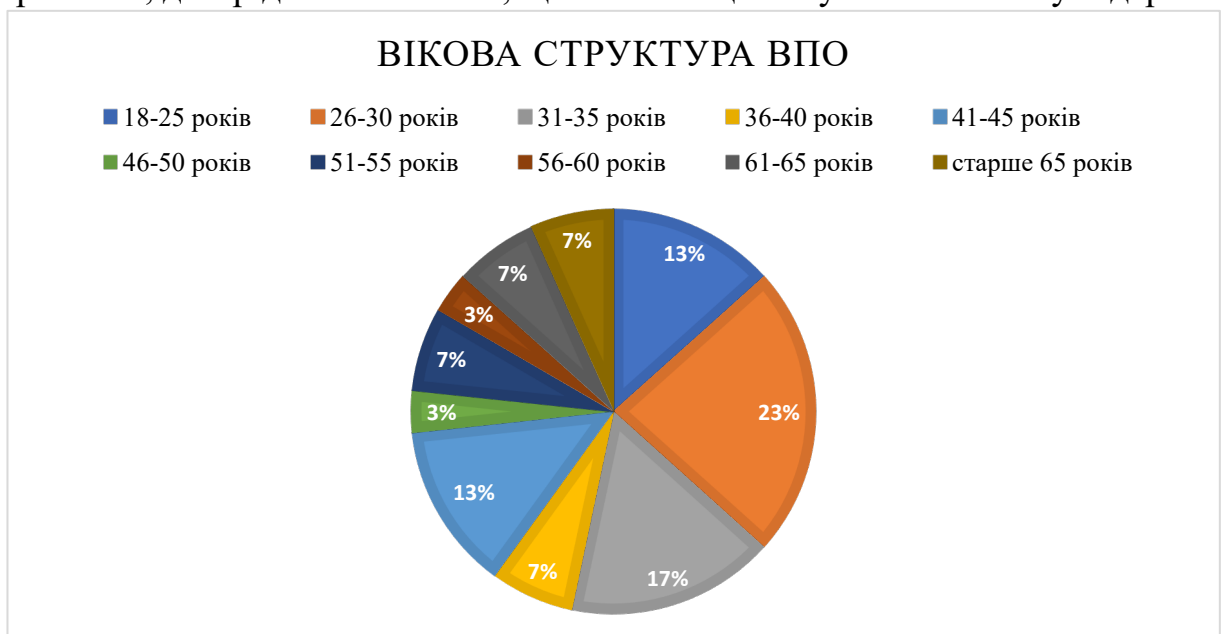

Рис. 3.2. Вікова структура ВПО, що перемістилися до м. Одеса

Джерело: розроблено авторкою за результатами власного дослідження

Серед опитаних осіб наступний розподіл за регіонами, з яких прибули ВПО: Миколаївська – 365 осіб, Херсонська – 316 осіб, Донецька – 217 осіб, Луганська – 86 осіб, Чернігівська – 6 осіб та з АР Крим – 4 особи. Також за офіційною

статистичною інформацією до Одеси перемістилося 13% від загальної кількості внутрішньо переміщених осіб у країні й це показники без урахування осіб, які не стали на облік в органах соціального захисту населення [65].

Як показали результати проведеного авторського дослідження, основні мотиваційні чинники переміщення до м. Одеси – проживання друзів, рідних; відносна безпека регіону. Зокрема, респонденти найбільш часто зазначають такі відповіді:

1) «перемістилися до м. Одеси, бо тут проживають рідні, друзі» (45% респондентів);

2) «відносна безпека регіону, відсутність окупаційної влади, російських військових, артилерійських обстрілів» (причина переміщення для 30% опитаних ВПО);

3) «сусідній регіон, сподіваються на швидше припинення війни й повернення додому» (20% опитаних),

4) 5% опитаних обрали Одесу з інших різних причин (привабливість міста, достатньо спроможна цінова політика міста на відміну від західних регіонів України тощо).

При цьому серед причин переміщення однією з ключових є саме потреба безпеки. Серед опитаних 81% зазначив (рис. 3.3.), що на момент виїзду з регіону проживання там велися активні бойові дії, тому вони наважились на переміщення.

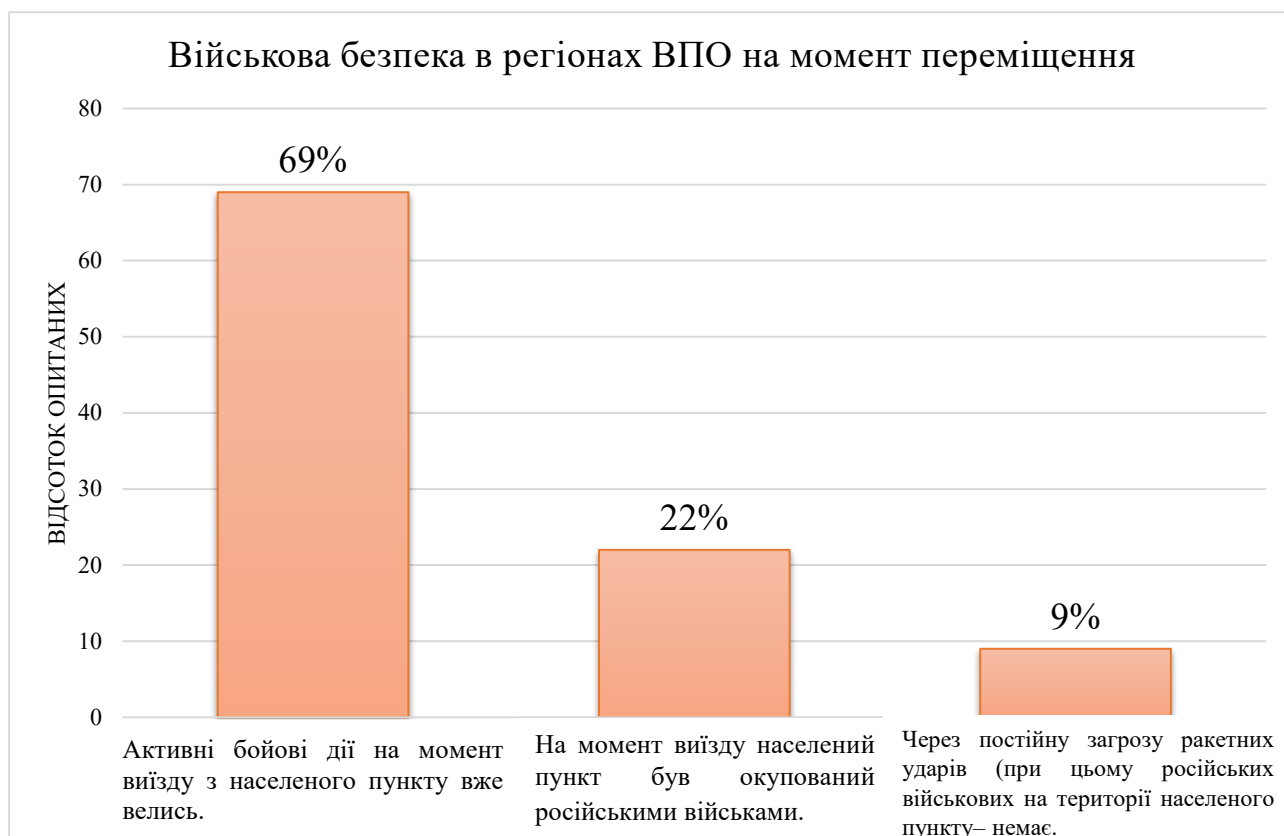

Рис. 3.3. Безпековий стан в населених пунктах з який переміщалися опитані ВПО.

Джерело: розроблено авторкою за результатами власного дослідження

Окрім власної безпеки, важливим моментом при прийнятті рішення щодо переміщення опитані зазначають наявність дітей віком до вісімнадцяти років та створення для них безпекових умов. Так 17% серед респондентів зазначили, що мають малолітніх дітей, та їхня безпека стала головною причиною переміщення. Окрім створення максимально безпечних умов, категорія опитаних, яка перемістилась з окупації, зазначили, що виїхали також через небажання, щоб їх дитина навчалась в закладі освіти за новими російськими програмами. Економічне питання теж є дуже вагомим у прийнятті рішення стосовно переміщення [65] Так важливим питанням дослідження стали умови та місце проживання (рис. 3.4).

Рис. 3.4. Забезпечення ВПО житлом у м. Одеса

Джерело: розроблено авторкою за результатами власного дослідження

При цьому ВПО, які мають вже повторний досвід переміщення від початку повномасштабного вторгнення, зазначили, що в м. Одесі значно економічно доступніші ціни на оренду житла та якісніші умови проживання. Таким чином понад 60% з опитаних можуть дозволити собі оренду житла до п'яти тисяч гривень; 34% опитаних за житло платять від п'яти до десяти тисяч гривень та 6% опитаних оплачують житло вартістю понад десять тисяч гривень. Таким чином лише 14% опитаних проживають у рідних/друзів, 81% орендують житло та 5% звернулись за соціальним житлом, але зазначили, що це не завжди індивідуальні апартаменти. Зазвичай спочатку розміщують у загальних приміщеннях, на індивідуальне місце проживання потрібно чекати. Що дає нам можливість зробити висновок про недостатню кількість соціального житла для переміщеного населення. Також менш ніж 3% опитаних зазначили, що вони орендують житло через те, що їх не влаштували умови проживання в безкоштовному [65].

Серед пріоритетних потреб ВПО зазначають: 53% - головна потреба та основні витрати коштів йде саме на оренду; далі з показником 32% витрати на продукти харчування; 10% фіксують, що їм потрібно мати можливість забезпечити себе необхідними ліками; 5% забезпечити себе одягом та побутовими товарами. Жоден з опитаних у списку своїх потреб не зазначив сфери відпочинку чи розваг.

Тому за даною інформацією ми можемо зробити висновок, що наші ВПО в загальному спектрі серед головних потреб виокремлюють безпеку, фізіологічні, медичні та побутові потреби.

Отримавши статус ВПО, можна розраховувати на допомогу від держави та волонтерських організацій. Зокрема у пунктах видачі гуманітарної допомоги, де ми проводили своє дослідження, населення отримувало від міжнародних організацій продуктові набори, засоби гігієни, ліки, одяг та взуття, побутові товари. Усі продуктові набори видавалися на родину, яка проживає за однією адресою. Для отримання допомоги необхідно надати довідку ВПО, паспорт та індивідуальний код платника податків. Допомога видається кожних чотирнадцять календарних днів. Так 48% опитаних зазначили, що будуть отримувати вперше допомогу, а 52%, що отримують допомогу на регулярній основі (кожні чотирнадцять днів). При цьому допомогу можна отримувати в тому районі міста, де ти проживаєш за фактичною адресою проживання. Найбільше серед гуманітарної допомоги ВПО потребують (рис. 3.5.): продуктивних наборів, засобів гігієни, речей та ліків. Люди літнього віку та особи з особливостями здоров'я, які проходили опитування, зазначали, що їм потрібна певна кількість конкретних ліків, які вони фінансово собі зараз не спроможні забезпечити самостійно. Тому, на нашу думку, така державна програма, як «Доступні ліки», яка реалізовується з 2017 року, має більш динамічно впроваджуватися по всій країні та особливо в громадах, куди масово переміщуються ВПО. Такі програми допомагають зменшити фінансове навантаження на пацієнтів. У 2024 році в рамках цієї програми, почали відшкодовувати вартість ліків, які використовують при лікуванні пацієнтів [34]. Також респонденти зазначають, що їм дуже не вистачає побутових речей першої необхідності: посуду, подушок тощо, оскільки, коли переміщалися, брали найнеобхідніше, та більшість людей виїздили не на власних авто, тому речей брати мінімум [65].

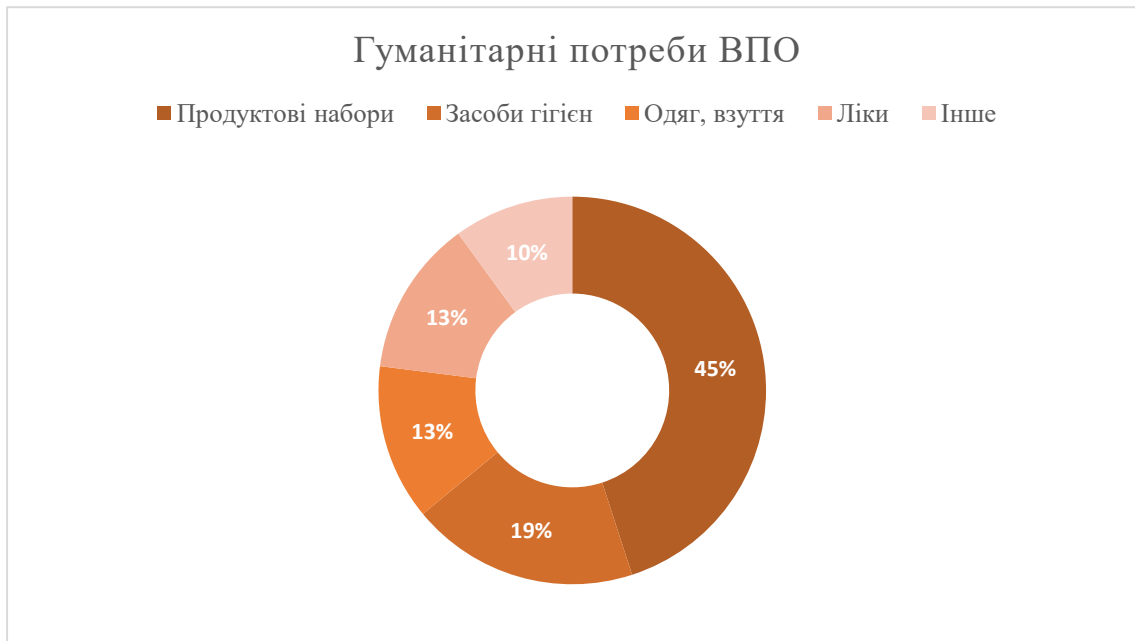

Рис. 3.5. Головні гуманітарні потреби, які для себе визначили ВПО.

Джерело: розроблено авторкою за результатами власного дослідження

Окрім гуманітарної допомоги важливою є фінансова підтримка. Так, на момент опитування матеріальну допомогу від держави отримували 87% респондентів, також 13% опитаних маючи статус ВПО подали документи на отримання грошової допомоги, але на момент опитування її ще не отримали. Також 10% зазначили, що стали зовсім недавно на облік та чекають на виплати. Також з опитаних респондентів, що мають право на виплати, 58% зазначили, що зовсім не задоволені розміром соціальних виплат, які, на їх думку, є неспівставними з економічними витратами на родину. Метою перших соціальних досліджень, які ми проводили в м. Одесі було визначення саме соціальних потреб, напрямків переміщення та умов проживання ВПО в місті, тоді в опитуванні взяло участь понад 1058 осіб. Проаналізувавши отриманні дані, ми дійшли висновку, що, безумовно, більшість потреб мають матеріальний характер. Адже переважно населення переміщалося з обмеженою кількістю речей, які на сьогодні не можуть задовольнити їхні потреби. Усі необхідні для більш-менш комфортного життя умови та речі потребують фінансового забезпечення. Кошти, які надавала держава (з 01 березня 2024 р. змінилися умови отримання фінансової допомоги для ВПО), не можуть ці питання вирішити, їх просто не вистачає. Тому ключовою потребою стає працевлаштування. Таким чином, нами було проведено ще одне анонімне

опитування, мета якого полягала у визначенні рівня освіченості та можливості працевлаштуватися. Було опитано 570 респондентів для встановлення їх статусу зайнятості. Окрім матеріального комфорту, працевлаштованість – один з ключових аспектів забезпечення фінансової стабільності та реалізації людського потенціалу, що, беззаперечно, важливо при адаптації на новому місці.

Серед опитаних високою є частка осіб, що мають вищу освіту – 45% опитаних; 38% опитаних мають професійно-технічну освіту та 17% респондентів – повну загальну середню. Саме рівень освіти та досвід роботи мав би сприяти працевлаштуванню серед переселенців, але 50% респондентів мають офіційно статус безробітного та звернулися по допомогу щодо працевлаштування до державних центрів зайнятості. Пенсіонери склали 20%, а також серед опитаних 20% населення, яке працює дистанційно на попередній роботі у регіоні походження. Переважно це економічна та соціальна сфери зайнятості населення. Змогли знайти роботу та працевлаштуватися за освітою 10% опитаних ВПО на момент анкетування [65]. До початку повномасштабного вторгнення респонденти були зайняті в таких сферах суспільної діяльності (рис. 3.6)

Рис. 3.6. Сфери зайнятості ВПО до переміщення в м. Одеса.

Джерело: розроблено авторкою за результатами власного дослідження.

Найбільшу кількість серед опитуваних склали освітяни. Це може бути пов'язано з тим, що ця категорія ВПО одна з перших відчула на собі моральний тиск окупантів. Оскільки низка опитуваних фіксували, що до їх закладів освіти надходили розпорядження щодо необхідності початку роботи за російськими програмами освіти, це створювало моральний тиск на людей. Відповідно, хто не погоджувався з новими умовами праці, приймали для себе вимушене рішення про звільнення та наважувалися на міграцію, бо не готові були співпрацювати з новою владою та колаборантами. Згідно з Законом України [118] «колаборантом вважається особа, яка є громадянином України та публічно заперечує здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України».

Співробітники охорони здоров'я також зазначали, що вони намагалися виїхати в перші дні окупації через можливі наявні коридори. При цьому були змушені приховувати свою професійну діяльність через «фільтрацію» з боку російських військових, оскільки медиків дуже часто не пропускали на виїзд з окупованого регіону. Приватні підприємці вказали, що з боку окупаційної влади та військового керівництва окупантів зіштовхнулися з погрозами та новими правилами ведення бізнесу [65].

Високий показник населення з вищою освітою серед опитаних не є гарантією працевлаштування. За даними опитування лише приблизно 14% до війни працювали за спеціальністю. Забезпечення робочими місцями є одним з ключових проявів соціальної підтримки від держави для ВПО. За даними управління соціального захисту населення в м. Одесі, від початку вторгнення на облік по безробіттю стало 79,3 тисячі осіб зі статусом ВПО, це переміщені особи, які стоять на обліку не лише в місті, але й в районі [65]. До того ж центри зайнятості активно

сприяють навчанню та перекваліфікації внутрішньо переміщених осіб, розробляючи наступні вакансії та можливості з самозайнятості для ВПО [65].

- отримання ваучера на навчання;
- можливість пройти професійне навчання зареєстрованих безробітних (на замовлення роботодавця або особи, яка планує почати власну справу);
- отримання грантів у рамках проекту «Робота», «Власна справа», «Гранти на створення або розвиток власного бізнесу учасниками бойових дій, особам, які отримали інвалідність внаслідок війни»;
- підтримка роботодавцю у вигляді компенсації на оплату праці для ВПО.

Працевлаштованість дає можливість розширення спектру своїх економічних свобод. Для категорії населення, яка була вимушена з ряду особистих причин наважитися на переміщення, трудова стабільність стала гострою необхідністю. Оскільки працевлаштування – це не лише спосіб отримання фінансових надходжень, це отримання нового кола спілкування, що дає соціальну стійкість та економічну незалежність. Ми провели другу хвилю анонімних опитувань, де ключові питання, які нас цікавили, - це освіта та працевлаштування. Серед опитаних респондентів лише 227 осіб з 570 до початку війни та переміщення працювали за фахом. До того ж з 31% опитаних, які змогли працевлаштуватися у місті Одесі 14% влаштувалися працювати за освітою. Саме можливість трудової самореалізації є одним з чинників процесу адаптації в новому місті, що супроводжується розширенням соціальних зав'язків та знайомств.

Ще одним з ключових питань серед нашого опитування постала проблематика толерантності та сприйняття суспільством у новому місті (рис.3.7). Більше 80% респондентів зазначили, що відчувають до себе толерантне ставлення від місцевих жителів та почуваються тут комфортно, 12 % зазначили, що відчувають щодо себе нейтральне ставлення, 4% відчули по відношенню до себе негативне ставлення [65].

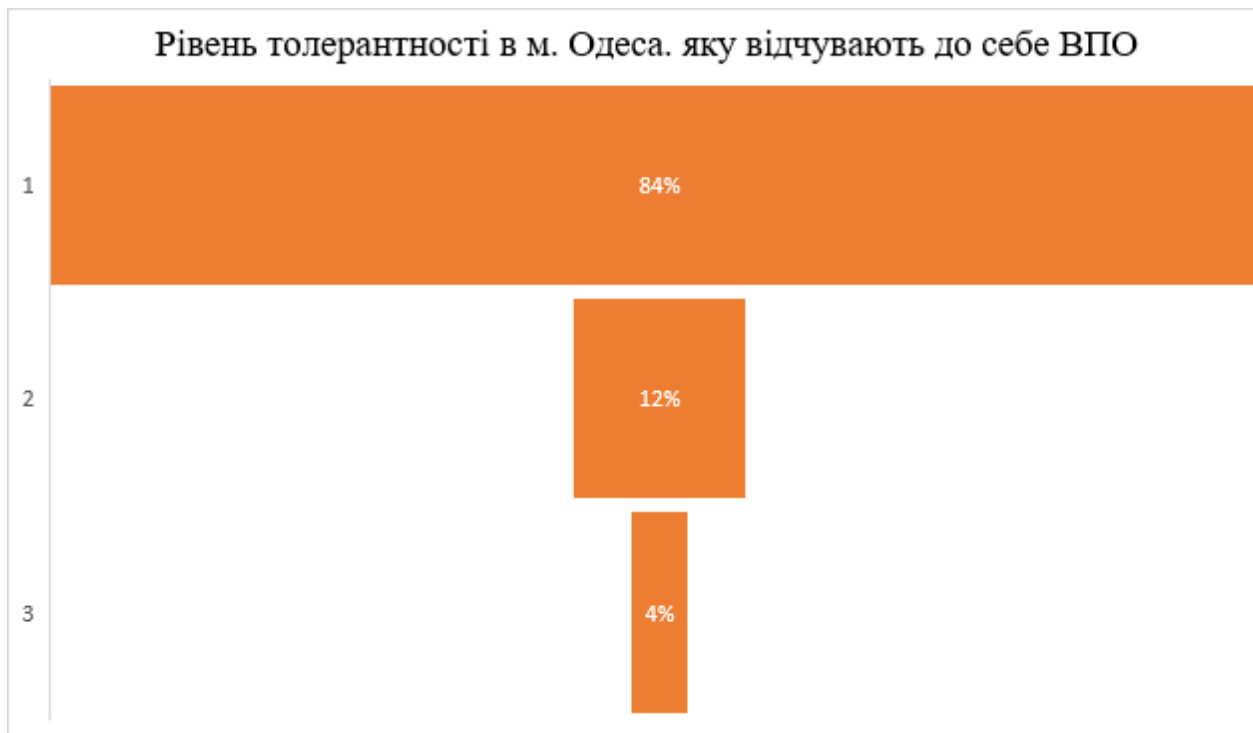

Рис. 3.7. Соціальна комфортність в м. Одеса за результатами опитування серед ВПО станом на літо 2022 року.

Джерело: розроблено авторкою за результатами власного дослідження.

Ще одним гострим питанням нашого дослідження стало питання мови. Чи дійсно мовне питання є настільки резонансним серед наших респондентів. Зокрема для населення, яке переважно переміщалося зі східних та південних регіонів до м. Одеси. До початку повномасштабного вторгнення 71% опитаних спілкувалися в побуті російською мовою. До того ж зазначали, що розуміють прекрасно українську та вважають її рідною 69%. Також 65% опитаних зазначили, що спілкувалися українською мовою на роботі, а 55% з 71% вказали, що продовжують спілкуватися російською мовою після повномасштабного вторгнення. Таким чином, після вторгнення росії в Україну, частка населення, яка почала спілкуватися українською серед наших респондентів зростає на 16% та складала на момент опитування 45% .

Після перемоги важливим соціальним питанням буде сприяння добровільному поверненню населення до їх регіонів проживання. Наскільки ВПО готові повернутися додому:

1) 91% респондентів зазначили, що планують повернутися додому після закінчення війни та за умови, що буде куди повертатися;

2) 12% опитаних жінок, з відсоткової групи, яка планує повернутися додому, зазначили, що хочуть найближчим часом покинути Україну, якщо безпековий стан в країні буде погіршуватися;

3) 85% опитаних чоловіків, віком від 18 до 60 років зазначили, що хотіли б покинути Україну, якби мали можливість. Ключова причина – мобілізація.

4) 9% опитаних зазначили, що мають можливість виїхати з України та планують це зробити у найближчий час.

Дослідження процесів переміщення ВПО до Одеси дозволяє зробити такі висновки:

1) У регіонах, які знаходяться під окупацією та зазнають постійних обстрілів, спостерігається масовий відтік населення у зв'язку з такими ключовими причинами як: безпека, відсутність робочих місць та можливості самозайнятості, недостатня забезпеченість закладами й послугами соціальної сфери. Масові руйнування домівок та інфраструктури – ще одна з причин, чому внутрішньо переміщені особи та біженці за кордоном все менше розглядають можливість швидкого повернення додому. Обираючи регіон для переміщення, вимушені переселенці зважають на два основні критерії: безпеку та фінансову спроможність. Зокрема ВПО, які мають досвід повторного переміщення зазначають, що обрали Одесу через її економічну доступність на відміну від західних регіонів України. Значною є кількість осіб, що перемістилися до м. Одеси із сусідніх регіонів та сходу країни. Даний вектор міграції обумовлений саме географічним розташуванням міста, оскільки територіально Одеса є ближчою.

2) Високий рівень освіченості серед переселенців, наявність диплома про вищу освіту та досвіду роботи не є гарантіями працевлаштування. Серед ВПО, що взяли участь в опитуванні, 50% є безробітними. Наплив такої великої кількості переміщеного населення до одного з найбільших міст країни за кількістю жителів є відчутним, зокрема, навантаження на соціальну інфраструктуру, логістику, ринок житла та ринок праці. Також важливим фактором є наявність фахової професійної освіти і кваліфікація ВПО. Переміщені особи часто змушені змінювати сферу своєї зайнятості або навчатися новій спеціальності, щоб мати більше шансів на

працевлаштування. Якщо людина була задіяна в промисловій чи сільськогосподарській сфері, що були ключовими галузями в їх регіоні, чи мала приватний бізнес, знайти нове робоче місце згідно зі своїми вимогами у новому місті дуже складно, додатково слід враховувати ще й локальну конкуренцію на ринку праці. Виникає питання або зміни місця проживання в пошуках роботи, або навпаки, обрання нової професії та можливості самореалізації в ній.

3) Міграційний вплив населення з громад негативно впливає на демографічну ситуацію в регіонах та країні в цілому. Населення східних та південних регіонів стрімко скорочується, міста руйнуються, що в найближчій перспективі призведе до занепаду потужних промислових центрів, які концентруються в Запорізькій, Донецькій, Луганській, Харківській областях. Великі потоки переміщення з Херсонщини зумовлені більш ніж дворічною окупацією, екологічною катастрофою, що виникла внаслідок підриву росіянами Каховської ГЕС та постійними обстрілами ворога, це призвело до того, що Херсонщина, як один головних сільськогосподарських регіонів держави втрачає свій потенціал та рівень економічного розвитку [65].

3.2. Моделі реагування і адаптації населення до реалій широкомасштабного вторгнення в зонах бойових дій та окупації.

Дослідження проводилося на прикладі Херсонського регіону. До початку повномасштабного вторгнення Херсонщина, як більшість областей нашої країни, на чий території не велися військові дії, що супроводжувалися на той час антитерористичною операцією, продовжувала впроваджувати реформи, розвивала громади, сприяла розміщенню ВПО, які почали переміщатися в першу чергу із сусіднього Криму [18]. З 2014 року територія Херсонської області, як і вся Україна, почала процес децентралізації. Точкою відліку було прийняття Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [75]. Таким чином ключовим стало те, що цей процес дозволив формувати місцеве самоврядування згідно положень Європейської хартії, за рахунок об'єднання територіальних громад. Мета реформи полягала у створенні ефективного місцевого

самоврядування, яке буде сприяти впровадженню повноцінного життєвого середовища для громадян. Таким чином у залежності від загального концепту, територіальні громади почали формувати та впроваджувати «малі ініціативи» за участі громадськості, що давало мешканцям можливість долучатися до трансформації міського простору та бюджетів [76].

Зокрема відповідно до Цілей сталого розвитку (ЦСР), на Херсонщині впроваджувалась «Стратегія розвитку Херсонської територіальної громади 2030 року»[62]. Стратегія розроблялась та впроваджувалась для сприяння економічного та соціального благополуччя населення. А саме, реалізація доступності та безпеки житла, безпека на дорозі, економічна захищеність та підвищення заробітних плат, сучасний урбаністичний розвиток, екологічна безпека. Упровадження в регіоні Стратегії сприяло залученню інвесторів до місцевих ініціатив [64]. Усі ці заходи та реформи були спрямовані на розвиток регіону та покращення якості життя населення області. Головне місто області – Херсон мав достатньо розвинутий та різноманітний сектор промисловості. Який був представлений переробними та виробничими галузями. Особливість географії міста зумовлювала розвиток морських та річкових транспортних шляхів в першу чергу для вантажообігу за рахунок наявності портів [76] Херсонська область унікальна територія за рахунок свого географічного положення. На кордоні розташовано чотири пункти пропуску: авіа, річковий порт, морські порти м. Херсон і м. Скадовськ [76].

Для Херсонщини, як і для всієї України, 24 лютого 2024 року стало переломною реальністю. Від початку повномасштабного вторгнення Херсонська область зазнала найбільш швидкої, масштабної і всеохоплюючої окупації в результаті військової агресії у 2022 році – майже всю територію було окуповано, а місто Херсон стало єдиним обласним центром, який був захоплений ворогом. До того ж реалізація різних моделей окупації міських громад в Україні є проявом урбіциду, як провідної стратегії щодо захоплення влади і встановлення загарбницького режиму [77]. Окрім цього населені пункти Херсонщини й сам обласний центр м. Херсон після деокупації зазнають нещадних руйнувань з боку ворога, що змушує населення на підконтрольних територіях виїздити з регіону [83].

Кількість переселенців з Херсонського напрямку збільшилася в результаті постійних обстрілів міста з лівобережжя області, яке залишається під окупацією. Також згідно оприлюднених даних за січень 2023 року, кількість ВПО, що стали на облік, перетнула позначку в 59 тисяч осіб [66]. Місто Херсон, яке було звільнене 11 листопада 2022 року, знаходиться під постійними щоденними обстрілами та бомбардуваннями з окупованих територій. Такий прояв військового урбіциду отримав назву «Харківський сценарій» [65], коли ворог не може захопити місто, тому нещадно його руйнує. Станом на лютий 2023 року місто вже зазнало руйнувань більше ніж на 40% [75]. Дана статистична інформація була вражаючою вже на початок минулого року. Але руйнування міст, які знаходяться під окупацією, близько до лінії фронту, не припинялось протягом усього періоду від початку активної фази війни. Також щоденні терористичні акти з боку ворога продовжують руйнувати міста України та загрожувати життю цивільного населення постійними масовими обстрілами [65].

Екоцид, який російська армія здійснила 6 червня 2023 року, підірвавши Каховську ГЕС [85], призвів до масових втрат серед населення, особливо на окупованому лівобережжі, де населення опинилося у водній пастці, а окупаційна влада не організувала евакуацію та заходи допомоги. Повною мірою оцінити втрати серед населення, інфраструктури й екологічні наслідки у результаті підриву на окупованих територіях неможливо [43, 78]. Затоплені території, екологічна катастрофа, втрата енергетичної галузі та економічної спроможності, руйнування міст та селищ, втрат серед мирного населення, які на окупованих територіях не можна взагалі визначити, й масові переміщення з території Херсонщини - ось реалії, які з собою принесла війна. За даними Одеської ОВА та ОК Південь близько 72% території Херсонської області протягом 2023 року залишаються окупованими.

У ході дисертаційного дослідження ми розглядаємо Херсонщину, як один з регіонів-реципієнтів. Нами виокремлено три блоки питань глибинних структурованих інтерв'ю, які будуть охоплювати наступні категорії населення регіону, що взяли участь у нашому опитанні (Додаток М.1):

1. I. категорія населення, яка з моменту вторгнення й до сьогодні перебуває в окупації;
2. II. категорія населення, яка перебувала в окупації до моменту звільнення територій збройними силами України (ЗСУ) та не виїздить з регіону, не зважаючи на постійні обстріли ворогом;
3. III. категорія населення, яка покинула свій регіон ще до того, як він був деокупованим або залишається окупованим на сьогодні, перемістившись за межі країни або на підконтрольну Україні територію.

Дане дослідження проводилося протягом 2023 року. Усю отриману інформацію ми розділили на три блоки, щоб більш детально розкрити кейс з кожної групи опитаних, які безпосередньо або опосередковано сьогодні змушені адаптуватися до нових воєнних реалій.

Блок I. Головна мета даного виду інтерв'ю висвітлити реальні умови життя, в яких сьогодні проживають громадяни України, опинившись в окупації. З'ясувати, які є їх головні побутові потреби та психологічно-емоційний стан. У ході дослідження взяли участь одинадцять осіб, які на момент опитування у 2023 році продовжували знаходитися в окупації на території Херсонщини. Спілкувалися ми sms-повідомленнями та за допомогою мобільного зв'язку (український оператор Київстар надає зв'язок з окупованими територіями Херсонщини, зокрема м. Гола Пристань, можливо через відносну близькість до звільненого Херсона). З метою безпеки, респонденти відмовились спілкуватися під запис, тому всю інформацію фіксували виключно з їх слів. Серед наших респондентів переважають чоловіки, цей показник складає 55%, вікова структура представлена (рис. 3.8.) 60% людьми віком старше 50 років. Серед опитаних немає людей молодше 35 років, але вони за словами респондентів присутні в регіоні, також в громадах залишаються малолітні діти, чії батьки не виїзять з окупації. Усі наші респонденти є місцевими жителями, й до моменту окупації проживали в регіонах свого народження.

Освіта респондентів: 55 % мають вищу освіту та до війни працювали за фахом. Були залучені в сільськогосподарській галузі, освіті та правоохоронній системі; 45% респондентів мають загальну спеціальну освіту, лише 9% працювало

за освітою у сфері торгівлі, решта опитаних мали приватний бізнес. На момент окупації 18% опитаних продовжують працювати в торгівлі на місцевих стихійних ринках, товар привозять з окупованих територій м. Скадовськ та АР Крим. Найголовніші запити від населення: харчові набори, особливо м'ясні вироби, борошно, цукор, чай, цигарки. Усі наші респонденти зазначили, що не вірили в повномасштабне вторгнення, чули новини в інформаційному просторі, зокрема з телевізійних новин, але вважали, що якщо й будуть якісь військові протистояння, то на сході країни. До початку війни не готувалися. Двоє опитаних зазначили, що відправили, як зазвичай, дітей на навчання до м. Херсон, і 24 лютого стало для них справжнім шоком і неочікуваністю.

Російські військові зайшли до громади на початку березня. Спочатку розташовувались виключно по периметру на околицях населеного пункту. На початку березня почали з'являтися в органах місцевої влади. У середині березня вже підіймали прапори на адміністративних будівлях, контролювали поліцейські установи, медичні заклади, школи, садочки та інші організації.

Респондента №7. (35 років), яка на момент вторгнення продовжувала працювати в лікарні, зазначає: «Перших російських військових ми побачили у перших числах березня. Вже складно пригадати, якого числа, але було на світанку, близько 05:00 години ранку. Під час мого чергування на територію лікарні завезли їхніх поранених. Їх було четверо, один в дуже критичному стані, у нас не було необхідних засобів, щоб його врятувати. З цього моменту для нас почався жах. Нас не відпускали додому в зазначений час. Інколи ми на роботі були по дві-три доби. Спали по черзі в палатах. Йшли додому лише з їх дозволу. І кожного разу нам нагадували, що якщо ми не повернемося, вони знають, де ми живемо. Перші поранені цивільні, яких забирали на так званий «підвал», потрапили до лікарні на початку літа з дуже страшними слідами побиття. Це були молоді місцеві чоловіки».

Усі опитані мали досвід спілкування з російськими військовими. Дана комунікація відбувалася за наступних умов: російські військові заходили до будинків, шукали так званих диверсантів та цікавились, хто проживає конкретно за даною адресою, чоловіків, які були дотичні до військової служби або були в АТО,

відразу забирали. За словами опитаних, вони добре знали, де проживають «атошники», допомагали з цим і місцеві колаборанти. Також відбувалися робочі зустрічі з представниками проросійської влади у супроводі російських військових. Та й на вулицях міста їх було багато, зокрема вони були частими відвідувачами місцевих магазинів, ринків тощо. Намагалися почати спілкування, цікавилися місцевими справами та взагалі умовами життя.

На попередній роботі залишилося працювати лише 18% опитаних, які працюють на себе. Усі інші змушені були змінювати вид діяльності, щоб забезпечити свої потреби: лікарня не працює, переміщена до м. Скадовськ, заклади освіти, садочки теж не працюють, магазин, у якому працювала одна з респонденток, сьогодні належить російському військовому, її звідти звільнили. Після підриву Каховської ГЕС кількість населення різко скоротилася. Зокрема з м. Гола Пристань була організована евакуація до селищ Скадовського району, які не зазнали підтоплення та до росії чи АР Крим.

Чи відчували на собі наші опитані моральний тиск від окупантів: 80% зазначають, що не мали досвіду особистісного морального чи фізичного тиску, більш гнітюче сприймалися загальні умови в місті, а саме через велику кількість озброєних військових, військову техніку, постійні вибухи - це дуже морально тисне. Також 20% опитаних зазначали, що скоріше відчували тиск від місцевих колаборантів, які приходили з агітаційними програмами до їх установ у супроводі озброєних людей. На момент опитування основною грошовою одиницею, яку використовують, є російський рубль. Від початку війни почалося впровадження російської валюти, але спочатку можна було спокійно платити гривнями. Були місцеві, які допомагали обмінювати українську гривню або кошти з українських карток на російські гроші за певний відсоток, який вони самостійно визначали. Більш жорсткі притиснення та відмова від гривні почалася, зі слів респондентів, навесні 2023 року, а після проведення «референдуму» розрахунок гривнею заборонили, тому її використання практично дорівнює нулю. На сьогодні, за твердженнями *Респондента №2 (58 років)*, він має досвід обміну коштів з української картки, бо діти роблять йому регулярні грошові перекази з

підконтрольної Україні території, але щоб кошти зняти з картки й обміняти на рублі, треба їздити до м. Скадовськ, й комісія складає 15-30% від суми при обміні. Такий обмін є дуже не вигідним, але внаслідок того, що це один з основних засобів існування, то навіть такий варіант, щоб забезпечити свої елементарні потреби, є дуже важливим.

За рахунок, яких надходжень наші респонденти сьогодні забезпечують свої побутові потреби (табл. 3.1.).

Таблиця 3.1.

Шляхи доходів, за рахунок, яких опитані респонденти, що проживають в окупації задовольняють свої побутові та матеріальні потреби

Опитана особа	Вид доходу
Респондент №1 (34 роки)	Працює різноробочим. Ремонтує побутову техніку.
Респондент №2 (58 років)	Забезпечує себе шляхом торгівлі.
Респондент №3 (51 років)	Працює на СТО.
Респондент №4 (51 рік)	За необхідністю надає ремонтні послуги та будує дров'яні печі.
Респондент №5 (50 років)	Живе завдяки виплатам з боку росії.
Респондент №6 (64 роки)	Живе за рахунок виплат з боку росії.
Респондентка №7 (35 років)	Не працює. Займається домогосподарством, працює чоловік.
Респондентка №8 (43 роки)	Забезпечує себе шляхом торгівлі.
Респондентка №9 (56 років)	Надає вдома послуги перукаря, пече на замовлення хліб.
Респондентка №10 (59 років)	Живе за рахунок виплат з боку росії та отримує пенсію від України через інвалідність.
Респондентка «11 (57 років)	Не коментує дане запитання.

Джерело: складено авторкою за результатами авторського соціологічного дослідження

Що стосується гуманітарної допомоги, то її від початку окупації стало значно менше. В основному можна отримати, зі слів респондентів, лише в містах, тому за допомогою потрібно їздити, жодний вид громадського транспорту не працює в м. Гола Пристань, у Скадовську працює залежно від обставин у місті. Тому переміщення в загальному відбувається за рахунок власних транспортних засобів. Для отримання допомоги необхідно обов'язково мати російський паспорт. Також *Респонденти №2,4,8,11,9* – зазначили, що отримали двічі по десять тисяч російських рублів, як допомогу через підтоплення власних будинків. *Респонденти*

№1,7,9 зазначають, що досі чекають на отримання грошової допомоги в розмірі трьох виплат по тридцять тисяч, яку обіцяла місцевим жителям ще з осені 2022 року проросійська влада.

Продуктові набори, які привозять, як гуманітарну допомогу, містять: хліб, чай, цукор, борошно, олію, сірники, сіль (інколи спеції), пряники, макаронні вироби або якийсь вид круп (гречка, рис тощо). Набори для гігієни можна отримати лише в м. Скадовськ, один раз на два місяці на одну сім'ю. На питання, чому не виїзять з окупації, респонденти сьогодні виокремлюють наступні причини:

1. відсутність матеріальної можливості, щоб виїхати. Потрібно було це робити раніше, коли активно з цим допомагали волонтери;
2. наявність батьків похилого віку, які можуть не витримати дороги, а залишити їх самотійно не можуть;
3. страх покинути свою домівку;
4. головне, що виїхали з окупації дружина, діти, а я чекатиму вдома, щоб все зберегти;
5. Неможливість виїзду через російських військових, які не пропускають на блокпостах.

Респонденти зазначають, що їм неймовірно сумно від того, у що перетворилися їхні рідні міста. Там, де був розвиток, життя, сьогодні ніби безлюдні території. Людей на вулицях майже немає через загрозу обстрілів. Вибухи - це вже звична реальність, до якої, на жаль, звик. Комунікація зводиться до мінімуму, бо багато хто виїхав, людей мало. Усі, хто проживає поруч, намагаються один одного підтримувати та допомагати. Світло є, інколи навіть ловить телебачення, але винятково російські канали. Військові російські особливої зацікавленості до місцевих не проявляють вже, але по містах стоять блок-пости, тому переміщення лише з перепустками (які видаються при наявності прописки) або за російськими паспортами. Немає робочих місць, усі підприємства, які працювали за мирного часу, закриті, розграбовані або пошкоджені. Найближча лікарня у м. Скадовськ, жодні установи не працюють. Обмежена спроможність логістики та комунальних послуг. У місті Гола Пристань немає подачі природного газу ще з середини березня

2022 року, після пошкодження газопроводу. Населення переходить на опалення деревиною, що не є порятунком, оскільки території заміновані. Лісове господарство, щоб можна було придбати деревину, не працює. Лікарні, пожежної частини немає.

Результати проведених глибоких інтерв'ю засвідчують, що окуповані регіони фактично зупинилися в економічному і суспільному розвитку, люди втратили довоєнний рівень життя і умов життєдіяльності. Реалії окупації показують, що під час реінтеграції деокупованих територій потрібне буде не лише відновлення та модернізація інфраструктури, логістики та житлового фонду. Головна мета - це забезпечити безпеку та впевненість населення в цій безпеці, щоб люди не боялися повертатися додому, щоб максимально унеможливити повторення воєнних подій. І навіть, якщо населення почне повертатися, громади почнуть своє відновлення на державному та регіональному рівнях, населення має бути безпеково, соціально та економічно впевнене у своєму майбутньому. Мають впроваджуватися програми підтримки та фінансування людей, які повертаються. І гострим питанням стає відновлення не лише житла, але й робочих місць, щоб люди могли працювати, забезпечувати свої потреби та сплачувати податки, що буде наповнювати місцевий бюджет.

Блок II. Головна мета даного виду інтерв'ю визначити умови та якість життя населення, яке проживає уже в звільнених громадах. Та які причини того, що вони продовжують жити у своїх населених пунктах, незважаючи на постійні обстріли та загрози. У ході дослідження взяли участь шість осіб (спілкувалися за допомогою мобільного зв'язку та Zoom), які на момент 2023 року проживають на звільнених ЗСУ від окупантів територіях. У статевій структурі серед опитаних з показником 66,6% переважають чоловіки. Переважний вік опитаних респондентів (рис. 3.8.) складає населення 36-45 років (34% опитаних) та 56-60 років (34% опитаних). Також серед опитаного населення люди віком до 35 років і старше 60 років. Отже, ми можемо зробити висновок більшість опитаних працездатне населення.

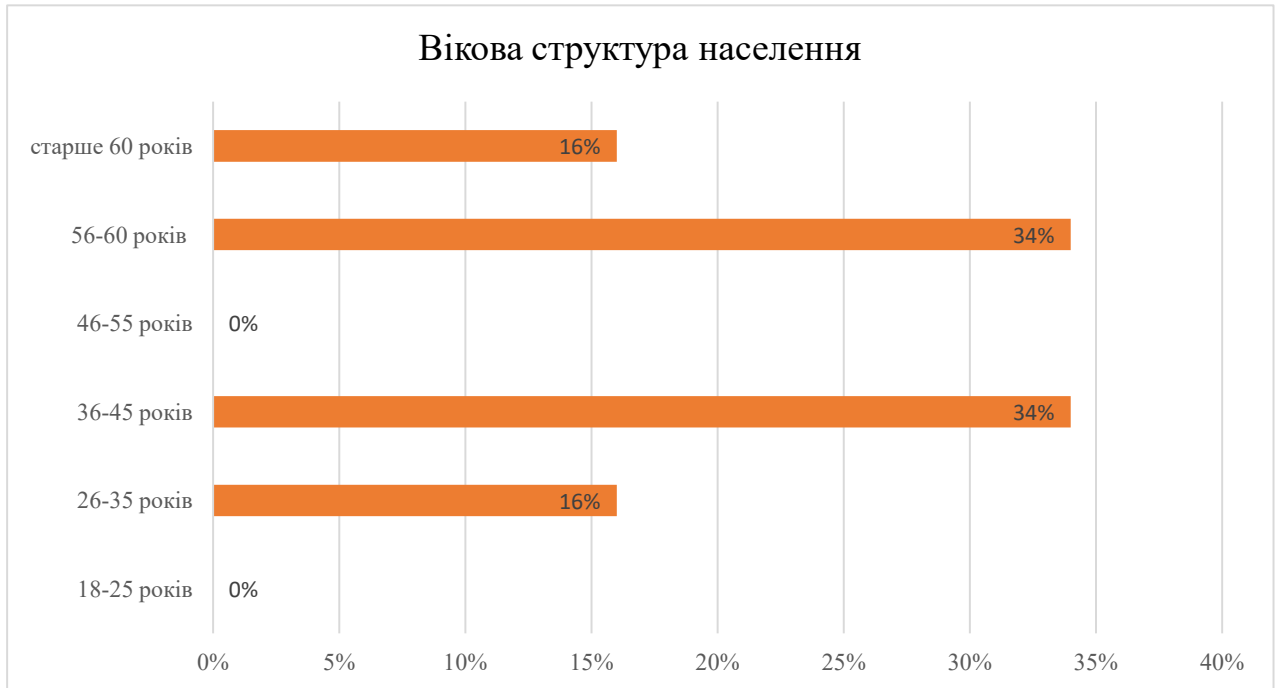

Рис. 3.8. Вікова структура опитаного населення, що залишається проживати на окупованій території Херсонської області

Джерело: розроблено авторкою за результатами дослідження.

Усі респонденти є місцевими жителями, усе своє життя прожили у своєму регіоні. Винятком є період, коли навчалися, але потім повернулися до постійного місця проживання у свій регіон. Троє респондентів здійснюють маятникову міграцію в напрямку м. Херсона, це пов'язано з працевлаштуванням. Освіта респондентів: 33% зазначили, що мають вищу освіту, 11% середню спеціальну та 66% загальну середню. Також маятникову міграцію з метою працевлаштування здійснюють саме люди, які мають вищу освіту. Наші респонденти до війни працювали у сфері освіти, медицини та займалися сільським господарством. *Респондент №12 (26 років)* на питання стосовно того, чи вірили в повномасштабне вторгнення констатує: «У повномасштабне вторгнення вірив. До нього готувався, але, як виявилось на практиці, не досить добре, тому що певні ситуації були переоцінені або навпаки до чогось поставились занадто спокійно». Інші респонденти зазначили, що взагалі в такий масштаб не вірили. Хоча вважали, що, можливо, щось буде на сході країни.

Окупація населених пунктів наших респондентів почалась у перші дні війни. Наприклад до с. Молодіжного окупанти за словами *Респондентки №13 (56 років)* зайшли вже 24 лютого близько 10:20-11:40, с. Чорнобаївка було окуповане 01 березня 2022 року. Коли окупанти рухалися по трасі М14 та заїхали до с. Молодіжне, с. Зеленівка, с. Чорнобаївка, саме з цих населених пунктів наші респонденти. Під окупацією громади перебували до 10-11 листопада 2022 року. Лише один з шести опитаних респондентів не має особистого досвіду спілкування з окупантам, тому жодного морального чи фізичного тиску на собі не відчував. Респонденти, які були змушені їздити на роботу до м. Херсон, мали досвід спілкування як з військовими, так і з місцевими колаборантами. Зі слів *Респондентки №14 (44 роки)*: «Особисто стосовно мене фізичного тиску не було. Але моя родина пережила сім обшуків від російських військових. Спочатку шукали чоловіків, які мали відношення в минулому до ЗСУ або входили до складу територіальної оборони, потім шукали волонтерів. Мою подругу 11 квітня 2022 року російські військові забрали, через місяць її рідним дозволили забрати тіло. Її закатували, вона була волонтеркою ще з 2014 року. Після 18 квітня, обшуки були пов'язані з тим, що вони шукали своїх військових, які тікали. Тому вони думали, що ті переховуються у місцевих, і робили систематичні обшуки».

Таким чином більшість мала досвід спілкування з російськими військовими, але фізичного тиску за словами респондентів у їх бік не було. Що стосується працевлаштованості на попередньому місці роботи, то опитаних, які були залучені в освітній сфері, переведено до моменту деокупації на простій, вони отримували лише 2/3 від заробітної плати, спеціалісти медичної сфери працювали увесь час, отримували заробітну плату від росіян та від держави на картку, а решта респондентів попередню роботу втратили, жили за рахунок збережень та власних запасів і завдяки допомозі рідних. Також респонденти зазначили, що в їх установах, було призначене нове керівництво. Це були місцеві жителі, які пішли на співпрацю з ворогом.

Респондент №12 (26 років) зазначає: «Наш заклад освіти був розграбований. Державна символіка України була спалена на подвір'ї гімназії. Мене шукали

місцеві колаборанти, оскільки знали, що я працюю в школі. Але вони проходили самостійно без супроводу військових. То рідні їх далі огорожі не пускали, я переховувався вдома. І взагалі до моменту деокупації, територію власного подвір'я не залишав».

Стосовно грошової одиниці, то спочатку росіяни використовували «лагідне» впровадження свого рубля. Обіцяли та видавали населенню матеріальну допомогу, виплачували зарплати рублями. А вже після так званих «референдумів», використання української гривні максимально обмежувалося, але все одно аж до моменту деокупації можна було придбати товари за гривню.

У магазинах з травня 2022 знайти в селі Молодіжне українські товари було неможливо, лише російська продукція. «У с. Чорнобаївка з травня 2022 року місцевий колаборант був призначений головою села та видав наказ, що російський рубль є офіційною грошовою одиницею. Окрім цього, враховуючи, що російські військові мали здебільшого лише рублі, місцеві жителі, зокрема ті, які задіяні у сфері торгівлі, були змушені приймати й цю валюту»: зі слів *Респондента №12 (26 років)*.

Російські паспорти активно впроваджувалися, обіцялась додаткова фінансова допомога, якщо взяти російський паспорт. Також респонденти та їх родини отримували пропозиції щодо матеріальної допомоги. У першу чергу це пропонувалось родинам, де є пенсіонери та малолітні діти або багатодітні родини. *Респонденти №17,16,13* підтвердили, що отримували грошову допомогу (розмір допомоги відмовились коментувати), отримували від працівників місцевої пошти або сільської ради – готівкою. Також респонденти, де є пенсіонери, зазначили, що увесь момент окупації й до сьогодні на картку приходять пенсійні виплати.

Основне джерело доходів опитаних на момент окупації: заробітна плата, як *Респондентка №17(31 рік)* отримувала на картку українську заробітну плату та ще отримували заробітну плату від росіян – готівкою.

Також респонденти жили за рахунок власних збережень, матеріальної допомоги від рідних та близьких, матеріальної допомоги, яку отримували від російської влади. Гуманітарне забезпечення деокупованих населених пунктів на

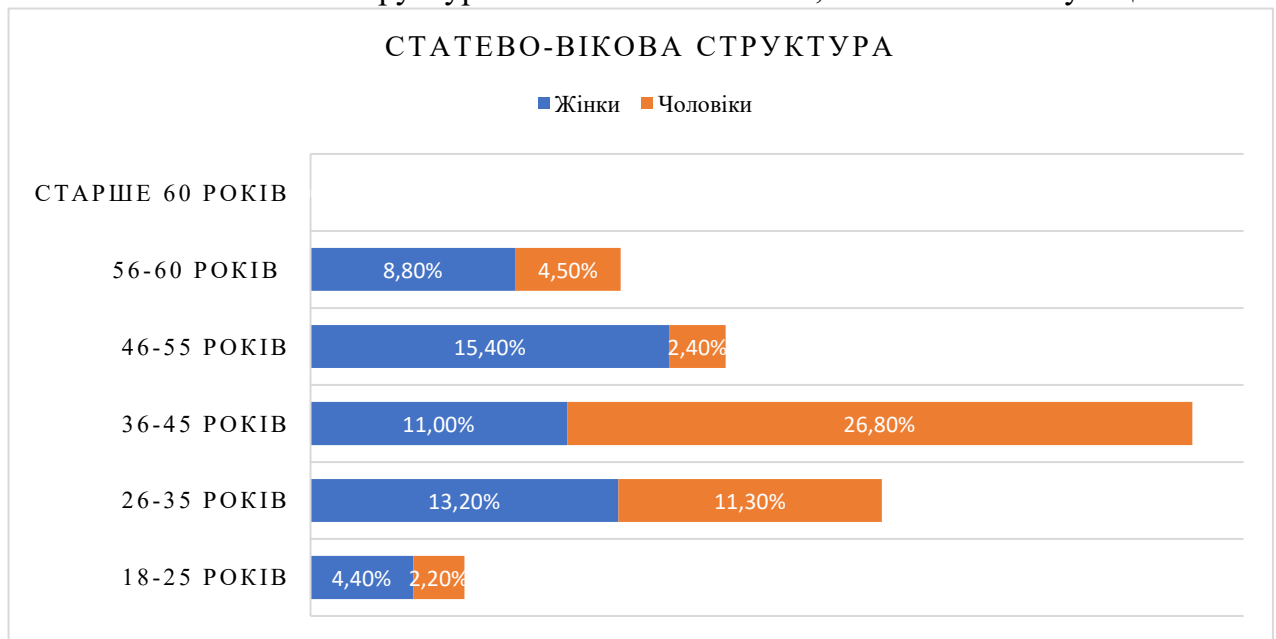
сьогодні наступне: обсяги гуманітарної допомоги від моменту деокупації знизились. Один раз на місяць видають продуктові набори, двічі на місяць продукти гігієни. Для отримання потрібно надати паспорт та ідентифікаційний код платника податків. На питання, чи потребують якоїсь особливої допомоги, респонденти зазначають, що в місцевих крамницях можна придбати все необхідне, аптек працює менше, не усі відновили свою роботу. Якщо потрібні якісь особливі ліки, можна звернутися до волонтерів, вони з цим питанням допомагають.

Зв'язок та можливість комунікації під час окупації одне з найпроблемніших питань. Перші декілька місяців могли користуватися мобільним зв'язком українських операторів. Оскільки респонденти зазначають, що мобільний зв'язок почав зникати ближче до літа. Тоді основне спілкування почало здійснюватися завдяки інтернет зв'язку (зокрема ukr.com), головні додатки для спілкування були Viber, Telegram, була можливість користуватися російським зв'язком, придбавши їхні картки мобільного зв'язку. Безпека в регіоні одна з найголовніших проблем місцевого населення, лише 16,6% респондентів зазначили, що почувають себе у відносній безпеці, попри постійні загрози; 83,4% не відчують себе в безпеці через постійні обстріли, але не розглядають можливість виїзду з регіону за жодних умов. Аргументують це наступним:

1. небажання покидати власний дім;
2. відсутня матеріальна спроможність, щоб здійснювати переміщення та забезпечити собі в новому регіоні нормальні побутові умови;
3. взагалі не розглядають питання щодо переміщення, тим паче після вже деокупації;
4. не мають за межами своїх громад рідних/друзів, щоб наважитися на переміщення;
5. наявність рідних похилого віку, які відмовляються їхати, а залишити їх неможливо;
6. не вважають, що інші території є безпечнішими.

Блок III. Головна мета даного виду інтерв'ю визначити головні причини через, які респонденти наважилися на переміщення. Їх шляхи виїзду з окупації та напрямок переміщення. У ході дослідження взяли участь сорок п'ять осіб (спілкувалися за допомогою мобільного зв'язку, Zoom та Telegram), які мали досвід виїзду з окупації протягом 2022-2023 років (в тому числі з тих населених пунктів, які вже сьогодні є деокупованими). Наші респонденти проживали до початку війни в наступних населених пунктах: Херсон, Гола Пристань, Олешки, Нова Каховка, Геройське, Первомаївка, Нова Збур'ївка, Скадовськ, Подо-Калинівка, Залізний Порт. Серед переміщених осіб переважають жінки (рис. 3.9.), їх частка у статевій структурі складає 52,8%. За віком найчисельніша група – 36-45 років. У всіх опитаних віком від 26-45 є малолітні діти. Зокрема респонденти, які мають дітей, зазначили, що ключовою причиною переміщення стала саме безпека дітей.

Рис. 3.9. Вікова структура опитаного населення, яке виїхало з окупації

Джерело: розроблено авторкою за результатами власного дослідження.

З регіонів свого постійного проживання (там зокрема й народилися) виїхало 64%, для 36% новим містом їх проживання було м. Херсон, де вони залишилися проживати після закінчення навчання. До цього вони здійснювали маятникову міграцію, повертаючись на вихідні додому. Окрім цього *Респондент 29 (21 рік)* та *31 (33 роки)* також мали досвід щоденної маяткової міграції, оскільки їздили на роботу з м. Олешки до м. Херсон. Коли почалась повномасштабна війна, вони покинули місто Херсон, вважаючи, що вдома на лівому березі буде безпечніше.

Усі респонденти мають вищу освіту, а ось за фахом працювало лише 68,8%. До початку повномасштабної війни були задіяні в наступній трудовій діяльності: найбільше у сфері освіти – 28,8%; торгівлі – 35,5%; охороні здоров'я – 13,3%. Зокрема у повномасштабне вторгнення вірило лише троє респондентів. До нього готувалися, робили запаси усього необхідного та збирали «тривожні валізки». Окупанти почали заходити до населених пунктів на початку березня. Спочатку розташовувались поруч у лісі, на околицях населених пунктів. З 5-8 березня почали робити обшуки по домівках, приходили до установ, де працювали респонденти, агітували до співпраці, шукали українських військових та зброю. Загалом 95,6% мають власний досвід спілкування з окупантами. Відбувалося це у зв'язку з постійними обшуками, переміщенням по населених пунктах на блок-постах, при виїзді з окупації. Саме процес переміщення був одним з найбільш складних фізичних та психологічних випробувань для наших опитаних. Лише двоє осіб зазначили, що не відчували на собі ні морального, ні фізичного тиску з боку російських військових. Чи здійснювався на них фізичний тиск, респонденти зазначили - ні. Але такі випадки були з їх рідними.

Зі слів *Респондентки №21 (23 роки)*: «Мого чоловіка в червні було сильно побито російськими військовими. Саме це стало ключовим моментом, коли ми наважились на виїзд. Тільки чоловік трішки одужав, ми почали думати, як виїхати. Боялися, що наступного разу одним побиттям може не обійтися. Причина побиття - небажання віддавати машину». Активно проводилась агітаційна робота щодо співпраці. Зі слів респондентів заклади освіти, наукові установи, адміністративні

будівлі, лікарні - грабували, вивозили усе їм необхідне, зокрема медичне обладнання, техніку, документи, архіви, музейні експонати з підприємств тощо.

Морально було складно перебувати в окупації, не мати можливості вести свій звичний спосіб життя, чути постійні обстріли. Також респонденти зазначили, що перші масові переміщення зі своїх регіонів вони почали помічати й про це були розмови наприкінці квітня - початку травня. Саме в цей період окупанти активно призначали на керівні посади колаборантів та прихильних до них осіб.

Основним джерелом доходів була заробітна плата. Оскільки респонденти усі офіційно були працевлаштовані, спочатку отримували заробітну плату від держави в повному обсязі, потім лише 2/3 (з червня місяця) це зазначили респонденти, які працюють у сфері освіти, наукових установах, також мали власні збереження. Сім'ї, які мають пенсіонерів, зазначають, що виплати на картку від держави надходили регулярно.

Можливості комунікації спочатку були через українських мобільних операторів, інтернет, супутниковий зв'язок. Навіть станом на кінець 2023 року *Респондент №19 (37 років)*, зазначив, що може додзвонитися рідним у с. Геройське на український номер (Можливо це через достатньо невелику відстань від Миколаївської області, яка знаходиться під контролем України).

Основні причини, які змусили наших респондентів переміщатися зі своїх регіонів та більше не перебувати в окупації:

1. безпека дітей та рідних;
2. досвід фізичного тиску на рідних та близьких;
3. постійні обшуки, обстріли та страх виходити з дому;
4. випадки зґвалтувань та викрадення людей;
5. примусовість до співпраці;
6. розуміння, що далі життя в окупації стає неможливим, як психологічно, так і фізично.

Обмеженість ресурсів, доступності послуг, постійний страх та загроза обстрілів.

Основні шляхи виїзду наших респондентів з окупації: с. Василівка (Запорізька область, – виїхало 16 осіб; через тимчасово окупований Крим – 25 осіб;

через Кінбурнську косу (катером, який привозив товар з підконтрольної Україні території, а назад забирав людей, які хотіли виїхати) – 4 особи. Виїзд здійснювали на власних авто, за допомогою перевізників (за кошти, чим період окупації був довшим, тим проблематичніше та дорожче було виїхати), за допомогою волонтерів. *Респондентка №27 (49 років)* «Ми виїздили через с. Василівка. Донька проживає в м. Миколаїв, завдяки соціальним мережам, побачила оголошення про можливість безкоштовної евакуації, заповнила заявку. Бо ціна з с. Залізний Порт від перевізника була 6500 грн за одну особу. Нас троє, таких коштів, щоб виїхати в нас не було. Нам треба було дістатися м. Гола Пристань, а далі нас забрав автобус. Інформацію та день виїзду нам повідомляли на російський номер, який донька вказала в анкеті».

Зміна звичного середовища існування завжди непросте випробування. Наважитися на міграцію достатньо складно з психологічного, економічного, соціального погляду. Але, коли мова йде про вимушені міграції внаслідок війни, цей процес взагалі є психологічно та фізично специфічним та складним. Довгі дні в чергах, затори, неймовірна спека, постійні обстріли - все це психологічно напружує та виснажує. Більшості опитаних нами респондентів вдалося виїхати відразу, але були випадки, коли люди по декілька днів стояли в черзі, але їх на російських блок-постах не випускали. Обираючи регіон свого переміщення, надавали перевагу наступним умовам: наявність рідних/друзів, знайомих, можливість працевлаштуватися, соціальна допомога або прихисток. Таким чином виокремлюємо наступні напрямки переміщення:

1. У межах України перемістилося - тридцять осіб, з яких статус ВПО мають усі та до 01 березня 2024 отримували виплати на себе та за наявності на малолітніх дітей. Головні центри переміщення: м. Київ (Київська область), м. Івано-Франківськ (Івано-Франківська область), м. Одеса, Рівненська, Миколаївська, Черкаська область Лише 2.2% отримали соціальне житло у м. Івано-Франківськ, решта орендує. На регулярній основі гуманітарну допомогу отримує 60%, ВПО. Найбільша частина витрат це - оренда житла (90% ВПО житло орендують, найвища оренда в м. Київ), комунальні послуги та їжа.

2. За межі України перемістилося – п'ятнадцять осіб. Статус біженців не отримували, як і допомогу від держави, до якої перемістилися. Заявку подали чотири особи, які перемістилися до Польщі та мають малолітніх дітей. Усі переміщені працевлаштовані, діти пішли до місцевих шкіл, паралельно дистанційно продовжуючи навчання в Україні. Гуманітарну допомогу отримували на початку переміщення. Сьогодні гуманітарна допомога в першу чергу надається особам, які щойно перемістилися. Грошову допомогу від інших держав не отримують. На сьогодні більшість 70% житло орендують.

Стосовно планів повернення до України, ми цікавилися ще до екоциду, що був спричинений росіянами внаслідок підриву Каховської ГЕС. Тоді 11% опитаних відповіли, що не планують повертатися до свого попереднього регіону проживання, зокрема 6,7% перебувають за межами України. Більшість респондентів планують повернутися додому, головні умови для їх повернення, які вони зазначили: припинення війни; деокупація території; безпека в регіоні; наявність житла та роботи.

3.3. Чинники успішної адаптації та реінтеграції внутрішньо переміщених осіб.

Війна в Україні супроводжується жахливими наслідками для існування та розвитку нашої держави, як самостійного незалежного політичного утворення. З моменту, як росія окупувала АР Крим у 2014 році та початком війни на сході нашої країни, Європа зіткнулась з міграційною кризою, а початок повномасштабного вторгнення усі ці процеси глобалізував. Сьогодні низка європейських країн впроваджує реформи, які зможуть врегулювати міграційні виклики. Масові міграції, які сьогодні не припиняються від початку повномасштабного вторгнення, хоч і втратили свою інтенсивність у порівнянні з першими місяцями війни, все одно призводять до постійних диспропорцій у розміщенні населення між регіонами. На початок 2024 року росія щоденно завдає бомбардувань по Харківщині та Сумщині, змушуючи в цих областях впроваджувати примусову евакуацію, щоб максимально убезпечити місцеве населення. Руїнуються життєвонеобхідні об'єкти

інфраструктури міст, в першу чергу об'єкти енергетики, лікарні, житлові будинки цивільних мешканців. Усі ці події, які супроводжують нашу країну третій рік повномасштабної війни, призводять до втрати людського капіталу. За підрахунками ООН та МОМ загальна кількість українців, які були змушені переміщуватися подолала позначку - 12 мільйонів [44, 53]. Серед переміщених осіб в цілому переважає економічно активне та працездатне населення.

Масові міграції в Україні вже призводять до дуже серйозних суспільних змін в нашій країні. Ми втрачаємо висококваліфікованих спеціалістів, які зокрема переміщуються за кордон, де починається їх процес асиміляції та реалізації себе в нових умовах існування. Щоб цих спеціалістів повернути до країни, необхідні будуть серйозні економічні реформи, де рівень заробітних плат та умови праці зможуть бути конкурентоспроможними з тими країнами, куди масово перемістилися українці, а це здебільшого високорозвинуті країни Європи, США та Канада. Ще важливим фактором є те, чи людина переміщається з родиною, чи самотійно. Велика частка населення, яке не має сім'ї, перебуваючи в міграції й розпочавши стосунки, вже може не захотіти повертатися в Україну, а будуватиме своє життя за кордоном. Також чим довше населення перебуває за межами країни, тим слабкішими стають ментальні зв'язки батьківщиною. Особливо, якщо людина отримує на новому місці соціальну захищеність та економічну підтримку, тоді процес адаптації проходить набагато швидше.

Не менш важливим є створення умов для добровільного повернення ВПО в їх регіони. У першу чергу - це безпека. Неважливо, скільки реформ та проєктів буде заплановано для реалізації, ключовим фактором того, щоб вони стали можливими — це припинення війни та гарантії безпеки для України на мілітарному, соціальному, політичному та економічному рівнях. Сьогодні росія знищує ресурсний потенціал України, від якого залежить економічний вектор держави, а це людські та природні ресурси, що є складовою національної економіки. Безпека — головна потреба сьогодні кожного українця.

Повернення ВПО до їх регіонів проживання, їх реінтеграція є важливою частиною відновлення України. Оскільки сьогодні ми маємо жахливі наслідки в результаті вимушених міграцій, зокрема:

➤ Втрата серед ВПО своєї самовизначеності. Вимушене переміщення є наслідком того, що людина довгий час не сприймає себе, як частину нового соціуму. Окрім того, сам статус ВПО, вже соціально відносить людину до категорії вразливого населення.

➤ Сімейна стабільність родин. Дуже багато сімей в Україні сьогодні розлучила війна. Внаслідок заборони чоловікам на виїзд з України, родини живуть по різних країнах. Не менш жахливою є ситуація з окупованими регіонами, де чоловіки не змогли або не забажали виїхати та залишаються в окупації. Саме можливість об'єднати родину сприятиме відновленню нормального ритму минулого життя та сімейної стабільності.

➤ Економічна реінтеграція. Відновлення робочих місць, щоб запрацювало господарство регіонів та почався процес відновлення, який сприятиме освітнім, науковим, соціальним можливостям деокупованих громад.

➤ Гуманітарна свобода. Повернення ВПО додому та забезпечення їх робочими місцями та житлом зменшить потребу в соціальній підтримці та виплат від держави.

➤ Відновлення етнічної-культурної складової держави. Регіони, які зазнали окупації, втрачають свою етнічну унікальність внаслідок впливу місцевих жителів, які є «етнічним» кодом регіону та нав'язування окупаційним режимом нових реалій, нищать українську культуру. Саме за рахунок повернення місцевого населення можна відновити та зберегти свою культурну спадщину, мову, традиції та ідентичність.

➤ Демографічне відновлення. Окрім зменшення народжуваності через війну та дисбалансом у статевій структурі населення. Ми чітко розуміємо, що за рахунок того, що воюють переважно чоловіки, втрати саме серед чоловічого населення більші. В Україні, як в кожній країні, що має досвід війни, високий показник смертності та кількості сиріт, які залишилися без батьків. Україна

перетворюється на країну вдов та сиріт, як і кожна країна, яка відчула на собі жах війни. Окрім цього частка людей похилого віку зростає, що буде ще одним соціальним навантаженням на державу.

Головною метою Організації Об'єднаних Націй є міжнародна безпека та розвиток співробітництва між державами світу. Саме ООН ухвалили у 2015 році універсальні Цілі сталого розвитку, які мають сприяти розвитку щодо встановлення миру, безпеки та захисту на планеті. Сімнадцять цілей взаємодоповнюють одна одну та мають бути реалізованими до 2030 року [112].

Ціль номер шістнадцять спрямована на реалізацію миру та справедливості на планеті. Сталий розвиток не може бути без миру, стабільності та захисту прав людини. Але сьогодні ми бачимо, що кількість локальних конфліктів зростає. Війна в Україні один з найбільших міжнародних злочинів сучасності. Сьогодні в епоху діджиталізації, гуманізму та сучасного розвитку в центрі Європейського континенту найбільша країна цього регіону виборює право на своє існування. Мир в Україні має бути однією з пріоритетних цілей світових країн, оскільки від цього залежить стабільність усього регіону. Збройне насильство та відсутність безпеки мають руйнівний вплив на розвиток країни. Саме ціль миру, яку було прийнято ООН, має забезпечити суттєве зменшення насильства, воєнних злочинів, порушення прав людини. Реалізація даної цілі сприятиме верховенству права та забезпечить реалізацію прав людини. Вона містить наступні компоненти:

1. Сприяння скороченню насильства та смертності;
2. Припинення експлуатації дитячої праці та будь-яких форм насильства щодо дітей;
3. Вільний доступ до правосуддя;
4. Зменшити світове виготовлення війни та ліквідація незаконних потоків військового фінансування;
5. Знищення корупції;
6. Доступ до свободи інформації та захист основних свобод населення на національних та глобальних рівнях;
7. Зміцнення міжнародного партнерства [44].

Міжнародна спільнота сьогодні може допомогти Україні подолати наслідки війни та соціальні виклики внаслідок міграцій. Зокрема підтримавши нас на мілітарному рівні, щоб Україна змогла відновити свої кордони та незалежність. Важливою є гуманітарна допомога для ВПО (їжа, житло, медицина), фінансова підтримка, (оскільки економіка країни зазнає великих втрат через війну, а соціальні категорії, які залежать від держави, не мають втрачати її підтримку), політична підтримка партнерів та гарантії безпеки, які в майбутньому спиятимуть захисту України.

На жаль, після Другої Світової війни Україна не перша країна, яка має досвід війни. Як зразковою моделлю відновлення для нас може бути досвід Західних Балкан [17]. Саме післявоєнний період є одним з найскладніших викликів для країни. Процес повернення біженців та ВПО є головними цілями при залученні їх до зайнятості на ринку праці в Україні. Окрім відновлення економіки у післявоєнний період ці країни значну роль відводили цільовим заходам, що сприяли стимулюванню добровільного повернення населення до регіонів їх проживання. Реформи були спрямовані на економічну підтримку населення: створення робочих місць, спрощене оподаткування для місцевого бізнесу, доступні кредити та забезпечення житлом. Яскравим прикладом є підписання у 1995 році «Дейтонської мирної угоди» [161]. Дана угода стала результатом переговорного процесу щодо припинення війни на території *Боснії та Герцеговини*, а Світовий банк почав впроваджувати Програму реконструкції даної країни, яка складалась з 27 пунктів, що включали найголовніші гуманітарні потреби країни. Таким чином країну почали підтримувати міжнародні донори. Програми з відновлення були спрямовані на забезпечення громадян, які поверталися додому житлом, видавалися кредити на власний бізнес, впроваджувалась фінансова та соціальна допомога, створювалась доступність послуг, зокрема медицини та можливості реабілітації.

Основні складові проекту мали наступні задачі:

1. Реінтеграція військовослужбовців, які були демобілізовані. Створення умов фізичної та психологічної реабілітації.
2. Психологічна допомога жертвам війни, як військовим, так і цивільним;

3. Соціальна інтеграція населення, яке отримало поранення чи інвалідність у соціум, щоб вони соціально не були обмеженими;
4. Створення робочих місць, щоб вони не мали потреби бути залежними від соціальної допомоги від держави;
5. Освітня перепідготовка, яка допомагала обрати та отримати нову професію, щоб бути конкурентоспроможним на ринку праці та відповідати запитам ринку праці;
6. Дозвіл на регіональному рівні керувати бюджетами відновлення, а не централізовано в першу чергу коштом місцевих податків;
7. Формування стійкої системи щодо кредитування, в першу чергу малого бізнесу.

Не лише досвід Боснії і Герцеговини можна брати за зразок відновлення реформ. *Косово* також пройшло шлях «реабілітації». Спочатку міжнародні організації сприяли поверненню біженців та забезпеченням населення гуманітарною допомогою. І ключовий аспект це акцент на безпеці, щоб населення розуміло, що повертатися безпечно. Спочатку донори покривали лише найважливіші потреби населення. А з часом почали впроваджуватися програми щодо відновлення та реконструкції. Таким чином за рахунок міжнародної допомоги в Косово було відбудовано понад сто тисяч адміністративних та цивільних будівель, які були зруйновані. У 2003 році Програма розвитку ООН реалізувала в Косово програму SPARK [191], в рамках цієї програми населення отримувало гранти на запуск бізнесу, програма покривала соціальні потреби при поверненні зокрема медичні послуги, навчання. Ще одним міжнародним прикладом відновлення є *Хорватія*, яка з 1991-1995 роки зазнала сильних руйнувань інфраструктури та житлових об'єктів. Більш як 10% житлової площі було зруйновано, а 20% території окуповано, як наслідок країна втратила понад 30% економіки. Для відновлення країни у період 1991-2004 роки виділено було 3,4 млрд. дол. США у формі бюджетних асигнувань [44,191]. Процес відновлення був дуже тернистим та складним, заморожувалися виплати державним службовцям, не виплачувалися депозити в іноземній валюті. Інвестиції приватного сектору, які зберігалися в

інвестиціях в інших країнах дозволили сприяти зростанню ВВП. Таким чином одне з радикальних рішень, яке було прийнято урядом надання кредитів малому бізнесу, розвиток суднобудівництва (галузь, яка зазнала найменших руйнувань). Окрім власного бюджету Хорватія отримувала допомогу від міжнародних партнерів, що сприяло відбудові. Зокрема важливу роль відіграли не урядові організації, які займалися відновленням житлового фонду, закладів освіти, лікарень та сприяли гуманітарній підтримці.

Війна в *Грузії* у 2008 році призвела до масових переміщень населення у Південній Осетії та в прилеглих районах. Внаслідок війни населення в пошуках безпеки переміщалося по регіонам країни бо за її межі. Внутрішні міграції створили соціальні та економічні напруги для уряду Грузії та міжнародних організацій. Внаслідок військових протистоянь у Грузії було три хвилі переміщення населення:

- 1) 1989-1992 роках переміщалося населення з Південної Осетії;
- 2) 1992-1993 роках переміщення з Абхазії;

3) 2008 рік знову переміщення населення з Південної Осетії. Так в результаті грузино-російської війни майже шістнадцять тисяч населення Грузії стали місцевими біженцями. За даними Міністерства у справ внутрішньо переміщених осіб Грузії сьогодні кількість біженців у країні складає 283,3 тисячі осіб, це 7,6% населення країни [181]. Після припинення військової ескалації одним з головних завдань стало відновлення житла для населення та відбудова зруйнованих міст (Інститут аналітики). Важливим кроком стало прийняття Державної стратегії щодо ВПО та планів дій її реалізації. Одним з ключових аспектів успішної реалізації стратегії було впровадження законодавчої база, що регулювали права переміщених осіб у Грузії. У країні були прийняті закони, які гарантували права населення на: реституцію, отримання грошової компенсації за втрачене або пошкоджене майно, впровадили короткострокові програми субсидування орендної плати. Населення, яке було змушене переміщуватися розселяли у державних та комунальних будівлях (школи, санаторії, готелі тощо).

Розглянемо Swot-аналіз (табл. 3.2.) складових, що впливатимуть на впровадження реформ у післявоєнний період, повернення та суспільну реінтеграцію ВПО та біженців до їхніх регіонів проживання.

Таблиця 3.2.

Аналіз процесів, які будуть характерні для післявоєнного періоду в Україні

Strengths	Weaknesses
<ul style="list-style-type: none"> -Міжнародна підтримка з боку політичних партнерів та міжнародних організацій; -Відновлення інфраструктури за міжнародними стандартами; -Відновлення сприятиме надходженню міжнародних інвестицій та наявності робочих місць; -Мобільність та громадська активність суспільства, яка сприятиме відбудові держави; -Потужна армія. 	<ul style="list-style-type: none"> -Соціальна напруга, яка буде викликана поверненням великої кількості ветеранів та учасників бойових дій, які зіштовхнуться з соціальною адаптацією; -Відсутність достатньої привабливості внаслідок високого рівня корупції; Обмеженість бюджетного фінансування.
Opportunities	Threats
<ul style="list-style-type: none"> -Впровадження нових технологій під час відбудови країни; -Підтримка соціальних ініціатив; -Потужна оборона система; -Конкурентоспроможність України на політичній арені. 	<ul style="list-style-type: none"> -Внутрішньополітична нестабільність; - Корупція; -Екологічні небезпеки; -Заміновані території, що сповільнюватимуть повернення в регіони, які були окупованими та не сприятимуть відновленню сільського господарства.

Джерело: складено авторкою за [114, 174,].

За результатами соціального дослідження аналітичної групи серед найбільших небажань, чому українці не хочуть повертатися додому: через війну – 81%, корупцію – 68%, неспроможність держави до відновлення – 48%. Таким чином Інститут демографії та соціальних досліджень. М.В. Птухи прогнозує через десять років скорочення населення України до 30 млн осіб. Національна рада з відновлення України від наслідків війни презентувала Проєкт Плану відновлення України [52]. Ключові напрямки полягають в забезпеченні та сприянні добровільному поверненню внутрішньо переміщених осіб до регіонів свого попереднього проживання. Головні цілі даного проєкту охоплюють:

1. Створення привабливих соціально-економічних умов для громадян України (забезпечення тимчасовим житлом, відновлення житла, соціальна підтримка, відновлення освітньо-культурної інфраструктури);

2. Розвиток нової партнерської взаємодії між Україною та ЄС щодо повернення Україні її громадян (аналіз кількості осіб, які отримали тимчасовий захист у ЄС, злагоджені партнерські шляхи реалізації міграційної політики щодо добровільного повернення громадян на Батьківщину);

3. Забезпечити злагодженість в реалізації інтеграційної політики при взаємодії органів влади та місцевого самоврядування, що сприятимуть відновленню громад та зацікавленості й залученості населення до повернення у свої регіони.

З огляду на вище зазначені цілі можемо констатувати, що соціально-економічне відновлення України після війни має бути пріоритетом номер один. Який буде реалізовано за допомогою подолання гуманітарних шоків, відновленням вітчизняних інституцій, галузей економіки та ринків збуту, реконструкцією житлової, транспортної, адміністративної, соціальної інфраструктури. Зокрема вагомою має бути співпраця України з міжнародними партнерами. Найголовніше відновлення та збереження людського капіталу, особливо заохочення та активізація щодо повернення молодих українців, які внаслідок війни перемістилися за межі країни. Вони є більш мобільними та легше адаптуються на новому місці, ніж старше покоління, тому їх залучення в життя країни можливе лише за рахунок конкурентоспроможних, економічних можливостей на ринку праці та якісними умовами життя. Особливої уваги потребують невеликі населені пункти, які були зруйновані в результаті військових дій та потребують глобального відновлення. Україна і так мала загрози щодо зменшення кількості населення внаслідок внутрішніх міграційних процесів, які супроводжувалися відтоком населення з сіл до великих міст. Але до початку повномасштабного вторгнення даний вид міграції був зумовлений в першу чергу економічними потребами молодого населення та бажанням самореалізації. Якщо регіональна політика буде задовольняти потреби та

відповідати актуальним запитам суспільства, процес відновлення зруйнованих регіонів та повернення населення матиме позитивний результат.

Висновки до розділу 3.

Проведене соціологічне дослідження дозволило виявити ключові мотиваційні чинники як основу формування просторових патернів переміщення, характеризувати ключові суспільні потреби, труднощі в соціальній, економічній, трудовій та культурній адаптації ВПО і населення, що має досвід окупації. Зокрема, сформульовано такі висновки:

1) Регіони, які знаходяться чи перебували під окупацією, зазнають постійних обстрілів, демонструють масовий відтік населення. За результатами соціологічного дослідження ВПО (на прикладі м. Одеса) встановлено, що ключовими причинами внутрішнього переміщення є підвищена небезпека перебування в рідному місті, відсутність можливості працевлаштування та можливості самозайнятості, дефіцит послуг соціальної сфери та недостатня забезпеченість закладами сфери послуг і соціального захисту. Серед переміщених осіб переважно жінки, причому одна з головних причин переміщення - наявність дітей і потреба у їх захисті. Саме створення максимальних умов безпеки змусили ВПО переміщатися.

Вибір регіону переміщення ВПО здійснюють, зважаючи переважно на два ключові критерії: безпека та фінансова спроможність. Обираючи регіон для переміщення респонденти зазначали, що їм було також важливим наявність в регіоні рідних/друзів, як соціальної підтримки на новому місці. Масові руйнування житла та критичної інфраструктури (енергетичної, соціальної, транспортної тощо) також є ключовими причинами наративу (не)повернення внутрішньо переміщених осіб з інших регіонів та біженців з-за кордону. Більшість опитаних ВПО виявили бажання повернутися додому, але головна умова повернення – безпека в громаді.

2) Зазначені критерії визначають першочергові потреби переміщених осіб. Результати опитування вказують, що найбільші потреби серед ВПО пов'язані саме з безпековою та фінансово-гуманітарною складовою. Основна потреба для

переміщених осіб – житло і повсякденні ресурси життєдіяльності. Саме на оренду житла та продукти харчування витрачається найбільше коштів. Опитані ВПО здебільшого мають вищу освіту та до початку війни були працевлаштованими. Тому іще одна з ключових потреб - це можливість працевлаштуватися та самореалізуватися щоб задовільнити свої суспільні потреби. Як правило, високий рівень освіти ВПО, наявність диплому про вищу освіту, досвіду роботи не стають гарантіями працевлаштування. 50% опитаних ВПО були безробітними. Окрім конкуренції на ринку праці, масове переміщення населення до одного з найбільших міст України підвищило навантаження на соціальну інфраструктуру, логістичні мережі, ринок житла, ринок праці. Наявність фахової освіти і кваліфікація ВПО є важливими чинниками працевлаштування. Проте велика кількість переміщених осіб була змушена змінювати сферу своєї зайнятості, навчатися новій спеціальності.

3) Досліджені моделі реагування і адаптації населення до реалій широкомасштабного вторгнення і окупації (на прикладі окупованих та прифронтових територій Херсонської області) показали, що населення, яке проживає в окупацію з перших днів повномасштабного вторгнення - одна з найбільш соціально та мілітарно не захищених груп нашого суспільства. Громади, які знаходяться під російською окупацією втрачають сучасні умови нормального людського існування і задоволення базових потреб населення (безпека, медицина, освіта, соціальний захист). Наслідки військових злочинів, як приклади військового урбіциду (знищення населених пунктів або їх сильна руйнація) та екоциду (підрив Каховської ГЕС, забруднення і знищення навколишнього середовища внаслідок військових дій) посилюють вразливість населення, що має досвід окупації чи продовжує перебувати на окупованих територіях.

4) Регіони, що залишаються під окупацією, поступово знищуються в результаті бойових дій, або внаслідок економічної блокади, або через мародерство окупантів. Опитані нами в ході глибинних інтерв'ю респонденти, що перебувають в окупації, демонструють специфічні моделі реагування, мотиваційні чинники і адаптації до кардинальних суспільних перетворень внаслідок війни. Населення, яке

не виїздить з окупації, та група населення, яка має досвід проживання в окупації до моменту звільнення територій, своє небажання виїздити з небезпечних регіонів пояснює відсутністю соціальної та економічної підтримки в нових містах переміщення, небажанням покидати власний дім, соціальною відповідальністю за літніх батьків, які категорично проти переміщення. Дослідження показало, що чим довше населення знаходиться в окупації, тим слабкішим стає їх зв'язок з державою внаслідок обмеження використання української мови, заборону дотримання державних, культурних та народних традицій, які притаманні українському народу.

5) Населення, яке наважилося виїхати з окупації чи перемістилося в межах підконтрольної частини території України, проходить процес адаптації в нових громадах і регіонах. При цьому опитана категорія населення, що перемістилася за кордон, відмічає, що їх соціальний статус та умови працевлаштування стали нижчими ніж в Україні. Кожна переміщена особа проходить складний процес адаптації на новому місці під час якого залежно від зовнішніх обставин і об'єктивно-психологічних чинників можуть змінюватися відчуття ейфорії, безпеки, розпачу й нерозуміння власних можливостей самоідентичності та самореалізації. Процесу адаптації сприяють: соціальна підтримка близьких, друзів, громади; професійні уміння та навички, що допоможуть у самореалізації; культурна відкритість та соціальна доступність. Але ключова потреба ВПО в процесі адаптації - це можливість бути конкурентно спроможними на ринку праці.

6) Масштабна міграція населення у поєднанні із зростанням смертності, скороченням тривалості життя, низькою народжуваністю призводить в цілому до активного скорочення чисельності населення України, втрат людського капіталу у нових просторових демографічних патернах і трендах. Посилують ці виклики руйнування міст, занепад потужних промислових центрів Запорізької, Донецької, Луганської, Харківської областей. Дворічна окупація Херсонської області, масовий виїзд населення, катастрофа Каховського водосховища та постійні обстріли призвели до втрати з економічного поля діяльності одного з головних сільськогосподарських регіонів України .

Головною передумовою реалізації будь-яких регіональних програм та проєктів з повоєнної відбудови постраждалих регіонів України і реінтеграції внутрішніх мігрантів є відновлення безпеки в Україні. Основним чинником успішної подальшої адаптації ВПО чи їх реінтеграції в рідному регіоні є формування економічного та соціального стану країни, який буде сприяти залученню міжнародних інвестицій, здоровій конкуренції, розвитку бізнесу, що сприятиме повоєнному відновленню країни та, як наслідок, поверненню громадян України за кордону, а ВПО до їх регіонів проживання.

ВИСНОВКИ

У процесі дисертаційного дослідження регіональних особливостей, патернів і мотиваційних чинників внутрішніх міграційних процесів в Україні, спричинених воєнними діями, сформульовано такі висновки:

1. Міграційний рух як суспільне явище еволюціонувало разом із розвитком людської цивілізації: від переміщень, пов'язаних із природними умовами і фізіологічними потребами зростаючої популяції та розширенням ареалів існування людини, до розгалуженої системи міграційних рухів різної тривалості, періодичності, способів реалізації, просторових напрямів, спричинених численними чинниками і умовами, відмінними за ознаками добровільності і цілепокладання. На сьогодні міграційні процеси класифікують за рядом критеріїв, але все ж таки головною ознакою даного суспільного явища є причини, що зумовлюють виникнення міграційного руху: історичні, демографічні, економічні, соціальні, військово-політичні, етнічні, релігійні та соціокультурні чинники.

2. Навіть в епоху глобалізації внутрішня міграція є однією з найбільш поширених форм міграції населення, а її ключовою особливістю є те, що населення тимчасово або постійно переміщається в межах країни, формуючи постійні, сезонні, тимчасові регіональні демографічні патерни. У часи військових, політичних криз, надзвичайних природно-техногенних явищ і катастроф формуються окремі види міграційних процесів – вимушені міграції та примусові міграції.

3. Історична ретроспектива міграційних процесів України показала численні приклади ситуацій, що спричиняли вимушені міграції українського населення в період ХХ-ХХІ ст.: періоди Першої та Другої світових війн, післявоєнні голодомори 1921-1922рр./1946-194 рр, штучний голод, створений більшовиками 1932-1933 рр, період колективізації, післявоєнні та сталінські репресії, розпад СРСР, російська військова агресія 2014 року і повномасштабне військове вторгнення 2022 року. Окремим різновидом вимушених міграцій виокремлено примусові міграції , зокрема депортацію козацької старшини більшовиками, вивезення українського

народу під час Другої світової війни до німецьких таборів смерті та таборів праці, депортацію кримського народу, примусові переселення українського народу радянською владою до віддалених північних регіонів росії, примусове вивезення українських дітей з окупованих територій в росію.

4. Масовим сучасним суспільним явищем в контексті формування нових патернів міграційних процесів стала поява і законодавче визначення особливої категорії внутрішніх мігрантів – ВПО, громадян, які перебуваючи на території країни на законних підставах та маючи право на постійне проживання в цій країні були вимушені залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, проявів насильництва. З початком повномасштабного вторгнення у 2022 році ці процеси набули нових демографічних, просторових, соціально-економічних масштабів. У контексті внутрішніх переміщень населення внаслідок війни (в разі повернення на попереднє постійне місце проживання) до загальноновизнаних стадій міграційного процесу додається особливий етап – суспільної реінтеграції внутрішньо переміщених осіб.

5. Патерни внутрішньої міграції, що виникають під час війни, відображають важливі суспільно-просторові процеси регіональних відмінностей гуманітарних потреб населення, шляхів його переміщення та просторової диференціації умов створення захисту для населення. Сучасні суспільно-географічні дослідження внутрішніх переміщень кардинально відрізняються від загальноприйнятих сталих підходів дослідження внутрішньої міграції, оскільки обумовлені війною і головною потребою людини – потребою безпеки. Пошук безпеки є основною метою переміщення, а економічні, соціальні потреби перестають домінувати, у результаті чого фокус досліджень причин та умов переміщення суттєво змінюється. Обґрунтовані методологічні підходи і методика суспільно-географічного дослідження внутрішніх міграцій включають: шести етапну програму дослідження (організаційний, підготовчий, практичний, підсумковий, синтетичний, аналітичний етапи), дотримання комплексного, структурного і цілісного принципів дослідження, розробку та апробацію кілька етапного соціологічного дослідження

ВПО як окремої категорії внутрішніх мігрантів, що включало масові опитування і проведення глибинних інтерв'ю з респондентами. Зокрема, під час масового анкетування у два етапи було опитано загалом 1632 респонденти, а глибинні інтерв'ю були проведені з 62-ма респондентами.

6. Вперше за часи незалежності державні кордони України були порушені у 2014 році, що спричинило анексію АР Крим та розгорнення АТО та сил ООС на сході України. Війна та окупація частин Донецької та Луганської областей України та анексія АР Крим спричинили складні суспільні процеси і виклики: неконтрольовані масові переміщення, гуманітарні кризи, економічні наслідки анексії та окупації, соціальна напруга. Найбільше в цей період ВПО переміщалися до Київської області (разом з м. Київ), Харківської, Дніпропетровської, Херсонської, Запорізької областей. Такі вектори переміщення зумовлювалися сусідським географічним положенням регіонів (оскільки населення сподівалось на швидке повернення додому), схожими традиціями соціокультурної і господарської діяльності, можливостями самозайнятості та пошуку роботи.

7. Після початку повномасштабного вторгнення у 2022 році кількість переміщених осіб та біженців з України за даними ООН сумарно склала понад 11 мільйонів, з яких понад 4,9 млн є внутрішньо переміщеними особами. Основними напрямками зовнішніх переміщень стали країни Європи та росія (за даними, оприлюдненими країною агресором). В межах країни найбільше ВПО переміщалося зі сходу та півдня країни, зокрема Донецької (21%), Харківської (21%), Миколаївської (10%), Запорізької (10%), а згодом і Херсонської областей. Натомість, регіонами з найбільшою часткою прийнятих ВПО стали Дніпропетровська (10%), Київська (10%), Харківська (9%), Запорізька (6%), Львівська (6%) області. Проте, сучасним трендом нових демографічних патернів України є надзвичайна мінливість геодемографічної ситуації у результаті окупації, обстрілів населених пунктів і критичної інфраструктури, постійних загроз для населення у регіонах можливих бойових дій і безпосередньо поблизу лінії фронту.

8. В структурі переміщеного населення переважає працездатне населення, найменш мобільними в контексті внутрішніх переміщень є вікова група осіб старше

60 років, у статевій структурі переміщених осіб переважають жінки (61%). Такі особливості структури ВПО зумовлюють суспільні виклики соціальної адаптації і сприяння соціалізації переміщених осіб. Сприяння адаптації ВПО та розвиток громад у вимірах нових міграційних патернів є важливим викликом на державному та регіональному рівнях. Нові демографічні патерни впливають на зміни інфраструктури, логістики та економічних потреб регіонів. Збільшення населення в громадах потребує збільшення ресурсів, які будуть задовольняти необхідні потреби населення, зокрема житло, можливість працевлаштуватися, наявність місць в школі та дитячих садочках. При цьому, хоча низка міст України сьогодні частково або повністю зруйнована (наприклад, Херсон), вони продовжують підтримувати свої громади і забезпечувати соціально-економічні і гуманітарні потреби як місцевих жителів, так і ВПО.

9. За результатами соціологічного дослідження ВПО (на прикладі м. Одеса) встановлено, що ключовими причинами внутрішнього переміщення є підвищена небезпека перебування в рідному місті, відсутність можливості працевлаштування та можливості самозайнятості, дефіцит послуг соціальної сфери та недостатня забезпеченість закладами сфери послуг і соціального захисту. Вибір регіону переміщення ВПО здійснюють, зважаючи на ключові критерії безпеки та фінансової спроможності. Обираючи регіон для переміщення респонденти зазначали, що їм було також важлива наявність в регіоні рідних/друзів, як соціальної підтримки на новому місці. Масові руйнування житла та критичної інфраструктури також є ключовими причинами наративу (не)повернення внутрішньо переміщених осіб з інших регіонів та біженців з-за кордону.

10. Зазначені критерії визначають першочергові потреби переміщених осіб. Результати опитування показали, що найбільші потреби серед ВПО пов'язані саме з безпековою та фінансово-гуманітарною складовою. Основна потреба для переміщених осіб – житло і повсякденні ресурси життєдіяльності. Іще одна з ключових потреб - це можливість працевлаштуватися та самореалізуватися щоб задовільнити свої суспільні потреби. В числі ВПО, що взяли участь в опитуванні, 50% є безробітними, в умовах високої конкуренції та інших потреб на ринку праці

велика кількість переміщених осіб змушена змінювати сферу своєї зайнятості та/або навчатися новій спеціальності.

11. Досліджені моделі реагування і адаптації населення до реалій широкомасштабного вторгнення і окупації (на прикладі окупованих та прифронтових територій Херсонської області) показали, що населення, яке проживає в окупацію з перших днів повномасштабного вторгнення - одна з найбільш соціально та мілітарно не захищених груп нашого суспільства. Громади, які знаходяться під російською окупацією, втрачають умови нормального людського існування і задоволення базових потреб населення (безпека, медицина, освіта, соціальний захист). Суспільно-просторові наслідки урбіциду та екоциду посилюють вразливість населення, що має досвід окупації чи продовжує перебувати на окупованих територіях. Результати глибинних інтерв'ю демонструють специфічні мотиваційні чинники, моделі реагування і адаптації до кардинальних суспільних перетворень внаслідок війни. Найчастіше своє небажання виїздити з небезпечних/окупованих регіонів респонденти пояснювали відсутністю соціальної та економічної підтримки в нових містах переміщення, небажанням покидати власний дім, соціальною відповідальністю за літніх батьків, які категорично проти переміщення. При цьому дослідження показало, що чим довше населення знаходиться в окупації, тим слабкішим стає їх зв'язок з державою і стають складнішими заходи реінтеграції.

12. Кожна переміщена особа проходить складний процес адаптації на новому місці під час якого залежно від зовнішніх обставин і об'єктивно-психологічних чинників можуть змінюватися відчуття ейфорії, безпеки, розпачу й нерозуміння власних можливостей самоідентичності та самореалізації. Процесу адаптації сприяють: соціальна підтримка близьких, друзів, громади; професійні уміння та навички, що допоможуть у самореалізації; культурна відкритість та соціальна доступність. Але ключова потреба ВПО в процесі адаптації - це можливість бути конкурентно спроможними на ринку праці.

13. Масштабна міграція населення у поєднанні із зростанням смертності, скороченням тривалості життя, низькою народжуваністю призводить в цілому до

активного скорочення чисельності населення України, втрат людського капіталу у нових просторових демографічних патернах і трендах. Головною передумовою реалізації будь-яких регіональних програм та проєктів з повоєнної відбудови постраждалих регіонів України і реінтеграції внутрішніх мігрантів є відновлення безпеки в Україні, а основним чинником успішної подальшої адаптації ВПО чи їх реінтеграції в рідному регіоні є формування економічного та соціального стану країни, що сприятиме повоєнному відновленню, залученню міжнародних інвестицій, розвитку бізнесу та, як наслідок, поверненню громадян України з-за кордону, а ВПО до їх регіонів проживання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александров Д. О. Соціальна робота та психологічна допомога з адаптації вимушених переселенців до життя у нових умовах. *Екологічна психологія в Україні*. URL: <http://ecopsy.com.ua/cpps/Profilaktyka%20dezadaptovanosti%20vymushenyh%20pereselenciv.pdf> (дата звернення:02.12.2023).
2. Батиченко С., Мельник Л., Уліганець С., Левіновська Н.. Вимушена міграція населення у часи повномасштабного вторгнення росії в Україну. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія*. 2022. Вип. 3 (84). С. 16–19.
3. Бичай Р. Політична соціалізація та внутрішньо переміщені особи в Україні як предмет дослідження політичної науки. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія*. 2020. Вип. №14. С. 31-36.
4. Біженці з України. *Forbs*: веб-сайт: URL: <https://forbes.ua/money/bizhentsidoslidzhennya-04092023-15788>(дата звернення 15.11.2023).
5. Бондирева С. К. Міграція (сутність і явища). *Бібліотека психолога*. 2004. №4. С. 290-296.
6. В Україні майже 6,5 млн внутрішньо переміщених осіб – МОМ. *International Organization for Migration*: веб-сайт. URL: <https://ukraine.iom.int/uk/news/v-ukrayini-mayzhe-65-mln-vnutrishno-peremishchenykh-osib-mom> (дата звернення 11.12.2023).
7. Васельська Л. А. Теоритичні засади регулювання міграційних процесів. *Державне управління*. 2016. №5. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/15_2016/9.pdf (дата звернення:12.12.2023).
8. Вегеш М. М. Історичні дослідження. *Українська історична наука в портретах (XIX-XX ст)*. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/>
9. Велика війна 1914-1918 рр. і Україна. Історичні нариси: у 2 кн. / за ред.: О. Реєнт. Київ: Кліо, 2015. 800 с.
10. Вибори в Україні. *Ukraine Elections*: веб-сайт. URL: <https://ukraine-elections.com.ua/uk> (дата звернення: 10.02. 2024).

11. Вїзд з окупації. *Суспільство*: веб-сайт: URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-shlyakhy-vyyizdu-z-okupatsiyi> (дата звернення 10.04.2024).
12. Вимушена міграція і війна в Україні. *Cados*: веб-сайт: URL: <https://cedos.org.ua> (дата звернення: 18.06.2023).
13. Виплати для ВПО. Міністерство соціальної політики України: веб-сайт. URL: <https://www.msp.gov.ua/content/viplati-na-prozhivannya-dlya-vpo.html> (дата звернення 27.05.2022).
14. Виплати на проживання для ВПО. *Міністерство соціальної політики України*: веб-сайт. URL: <https://www.msp.gov.ua/content/viplati-na-prozhivannya> (дата звернення 10.03.2024).
15. Вихор І. Україна на початку ХХ ст. *Сайт викладача*: веб-сайт. URL: <https://sites.google.com/view/irinavihor> (дата звернення 01.11.2023).
16. Війна загострила демографічні проблеми України. *У фокусі*: веб-сайт. URL: <https://www.dw.com/uk/padinna-narodzuvanosti-starinna-naselenna-obezludnenna-vijna-zagostrila-demograficni-problemi-ukraini/a-67793277> (дата звернення 14.01.2024).
17. Внутрішні вимушені переміщення: обсяги, проблеми та способи їх вирішення. *Національний інститут стратегічних досліджень*: веб-сайт. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/vnutrishni-vymusheni-peremishchennya-obsyahy-problemy-ta-sposoby-yikh> (дата звернення 10.09.2023).
18. Внутрішньо переміщені особи. *Міністерство соціальної політики України*: веб-сайт: URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html> (дата звернення 30.06.2023).
19. Волошина Ю. Я. Теоретико-методичні засади поняття «Маятникова міграція її роль в економіці області (на прикладі Закарпатської області). *Науковий вісник Ужгородського університету. Сер Економіка*. 2010. Вип. 30. С. 89-94.
20. Гарін В. Б., Кіпція І. А., Кондратенко О. В. Історія України: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 240 с.

21. Геноцид Українського народу 1932-1933. *Український інститут національної пам'яті*: веб-сайт. URL: <https://zakordonniukrainci.mfa.gov.ua/storage/app/sites/138/book05.pdf> (дата звернення 12.12.2023).
22. Географічна енциклопедія України: В 3 т. Т.2/ під ред. О. М. Маринич та ін. Київ: «Українька Радянська Енциклопедія» ім. М. П. Бажана. 1990 480 с.
23. Гісем О. В., Мартинюк О.О. Історія України: навч. посіб. Київ: Ранок, 2019. 288 с.
24. Гладун О., Заболотенко З. Порухення законів та звичаїв війни (ст. 438 Кримінального кодексу України): особливості кваліфікації з урахуванням контекстуальних обставин. *Юридичний журнал*. веб-сайт. URL: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/lawukrai2023&div=78&id=&page=> (дата звернення 10.03.2024).
25. Голод після Перемоги: до 75-річчя масового голоду 1946-47 років. *Український інститут національної пам'яті*: веб-сайт. URL: <https://vue.gov.ua/%D0> (дата звернення 14.01.2024).
26. Горський В. С. Історія української філософії: навч. посіб. Вид. 3-тє. Київ: Наук. думка, 1997. 285 с.
27. Громенко С. Кримські татари – ціна війни, ціна миру. *Крим.Реалії*. веб-сайт. URL: <https://ua.krymr.com/a/27024379.html> (дата звернення 10.09.20236).
28. Гулаг. *Енциклопедія сучасної України*: веб-сайт. URL: <https://esu.com.ua/article-24567#:~:text=> (дата звернення 09.12.2023).
29. Гунько Н.В. Уроки Чорнобилю: екологічна міграція. 2011 №4 <https://dse.org.ua/arhcive/16/3.pdf> (дата звернення 10.06. 2023).
30. Давня людина. *Еспресо*: веб-сайт: URL: <https://espresso.tv/news/2018/04/10> (дата звернення:16.10.2023).
31. Депортація кримських татар. *Український інститут національної пам'яті*: веб-сайт: URL: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/traven/18/1944-pochalasya-deportaciya-krymskyh-tatar> (дата звернення 23.01.2024).

32. Доісторична міграція людей. Образ, історія й хронологія. Study веб-сайт: URL: <https://study.com/academy/lesson/prehistoric-human-migrations-history> (дата звернення: 04.01.2022).
33. Дослідження гендерної специфіки вимушеної міграції з України до ЄС в умовах військового конфлікту. *Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова*: веб-сайт. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2024/01/29/2024-Pyshchulina-EDNANNYA-SITE.pdf> (дата звернення 09.09.2023).
34. Доступні ліки. *Міністерство охорони здоров'я України*: веб-сайт. URL: <https://moz.gov.ua/dostupni-liki> (дата звернення 16.03.2023).
35. Дука А. П., Старченко Г. В., Шапошникова І. В. Трансформація візій національної безпеки в умовах військової агресії. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування. 2023. № 8. URL: <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2023-8-02-06> (дата звернення: 11.09.2023)
36. Економіка невизнаних ЛНР і ДНР. *РБК-Україна*: веб-сайт. URL: <https://daily.rbc.ua/ukr/show/ekonomika-nepriznannyh-lnr-dnr-tesno-svyazana-1434382546.html> (дата звернення 06.05.2023).
37. Економічна енциклопедія та українські економісти / зв ред С. В. Мочерний. Київ: «Академія», 2002. Т. 3. 952 с. / за ред А. М. Киридон. Київ: Енциклопедичне видавництво, 2017. 153 с.
38. Євсєєва Г. П., Лисенко Г. І., Волкова С. П. Друга світова війна та Україна: історія і сучасність. *Вісник Придніпровської державної академії будівництва та архітектури*. 2015. №9 (210). С. 70-78.
39. Жданович Ю. М. Особливості адаптації дітей вимушених переселенців. *Теоретико-методичні проблеми виховання та учнівської молоді*. 2017. №21 (1). С. 204-214.
40. Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 року. *Уповноважений Верховної Ради України з прав людини*: веб-сайт. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/uk/zhenevski-konvenciyi-pro-zahist-zhertv-vijni-1949-roku> (дата звернення: 07.09.2023).

41. Захарчук А. С. Сучасний погляд на проблему створення й розпаду СРСР. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. Вип. 31. С. 142-148.
42. Збитки від підриву каховської ГЕС. *Аналітичний портал «Слово і діло»*: веб-сайт. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/10/17/novyna/ekonomika/pidraxovano-zbytky-ukrayiny-pidryvu-rosiyeyu-кахovskoyi-hes> (09.12.2023).
43. Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2022 році. Урядовий портал: веб-сайт: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites> (дата звернення: 14.09.2023).
44. Звіт УВБК ООН про глобальні тренди щодо внутрішньо переміщених осіб. *UNHCR The UN Refugee Agency*: веб-сайт: URL: <https://www.unhcr.org/ua/34573> (дата звернення: 01.08.2023).
45. Зміна виплат для ВПО. *Аналітичний портал Слово і діло*: веб-сайт. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/01/26/novyna/suspilstvo/vereshhuk-poyasnyla-yak-zminyatsya-vyplaty-pereselencyam> (дата звернення 10.12.2023).
46. Зруйнований Донбас. *Суспільне*: веб-сайт. URL: <https://suspilne.media/594517-ponad-36-tisac-zitlovih-budinkiv-poniveceni-cerez-obstrili-na-doneccini-skilki-vlasnikiv-podali-zaavi-na-kompensacii/> (дата звернення 10.07.2023).
47. Іваник М. Триумф Людини: українські в'язні концтаборів Третього Райху. *Zbruc*: веб-сайт. URL: <https://zbruc.eu/node/79545> (дата звернення 05.02.2024).
48. Івчик Н. Геноцид тутсі: політологічне прочитання. *Вісник Львівського університету. Сер. Філософія та політологія*. 2015. Вип. 6. С. 200-208.
49. Інформація про Херсонську область. *Херсонська державна адміністрація*: веб-сайт. URL: <https://khoda.gov.ua/informaciya-pro-oblast> (дата звернення 06.01.2024).
50. Капінус О. Державне регулювання внутрішньої вимушеної міграції: понятійно-категоріальний апарат. Державне управління та місцеве самоврядування. 2007. №3. С. 17-25.
51. Каплан Ю. Б. Особливості інтеграції та адаптації внутрішньо переміщених осіб у нових територіальних громадах: питання реалізації політичних прав і свобод.

- Національний інститут стратегічних досліджень.* URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-12/perem_osoby-2fla8.pdf. (дата звернення: 20.04.2023)
52. Кількість благодійних фондів України. *Опендатабот*: веб-сайт. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/non-profit-2023> (дата звернення 10.09.2023).
53. Кількість внутрішньо переміщених осіб в Україні знову зростає. *International Organization for Migration*: веб-сайт. URL: <https://ukraine.iom.int/uk/news/kilkist-vnutrishno-peremishchenykh-osib-v-ukrayini-znovu-zrostaye-dani-mom> (дата звернення: 03.02. 2024).
54. Кількість українських біженців по країнам Європи. *Forbs*: веб-сайт: URL: <https://forbes.ua/news/u-evropi-zrostae-kilkist-bizhentsiv-z-ukraini-naybilshe> (дата звернення 12.02.2024).
55. Кількість українців та їх міграція за кордон через війну. *Укрінформ*: веб-сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3732355-kilkist-ukrainciv-ta-ih-migracia-za-kordon> (дата звернення 10.02.2024).
56. Кісельова О. Війна в Україні і вимушена міграція як фактор впливу на міграційну політику ЄС. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична.* 2023. №36. С. 137-144.
57. Короткий огляд стану з правами людини в так званих «ЛНР» і «ДНР». *Українська Гельсінська спілка з прав людини*: веб-сайт. URL: <https://www.helsinki.org.ua/korotkyj-ohlyad-stanu-z-pravamy-lyudyny-v-tak-zvanyh-lnr-i-dnr/> (дата звернення 08.11.2023).
58. Костащук В. І. Основи соціальної географії: навч. посіб. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012. 89 с.
59. Лиховід Н. О. Дослідження наслідків та ефектів міграційних процесів України. *Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара.* 2017 №4. С. 17-28.
60. Лібанова Е. М., Про оцінювання масштабів і наслідків вимушених зовнішніх міграцій населення України. *Вісник Нан України* 2022. Вип. 5. С. 17-23.

61. Логвинова М. О. Суспільно-географічні особливості вимушених міграцій у прикордонних регіонах Східної України: дис. ... д-ра філ.:103 / Харків. нац. ун-т. ім. В. Н. Каразіна, 2021. 327 с.
62. Лозова Л. В. Аналіз стратегії розвитку Херсонської міської територіальної громади до 2030 року. Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. Географічні науки. 2021. Вип. 15. С. 17-26.
63. Лозова Л. В. Вимушені міграції українського народу: історична ретроспектива ХХ-ХХІ століть та сучасні виклики. *Вісник Одеського національного університету Географічні та геологічні науки*. 2023. Вип. 2 (43). С. 37-48.
64. Лозова Л. В. Вимушені переміщення у трендах розвитку туристичної галузі в період воєнного стану. Міжнародний та національний досвід суспільно-географічного розвитку туристичної галузі в умовах євроінтеграції: матеріали ІІІ Міжнар. наук-практ. інтерн.-конф., 28 жовт. 2022 р. Мукачево: МДУ, 2022. С. 60-62.
65. Лозова Л. В. Внутрішні переміщення населення в часи війни: суспільні потреби, адаптація та перспективи інтеграції мігрантів (кейс міста Одеса). *Економічна та Соціальна географія*. 2023. Вип. 90. С. 68-74.
66. Лозова Л. В. Внутрішні переміщення населення як провідний чинник формування неоднорідності геодемографічного простору у часи війни.. «Українська географія у викликах війни» та круглого столу «Катастрофа каховського водосховища: «затоплені» життя, «новий» південь України і глобальні виклики «післязавтра». Міжнар. практ. конф. Херсон-Івано-Франківськ, 2023. С. 37-38.
67. Лозова Л. В. Історичні етапи розвитку міського простору. Географічна наука та освіта: перспективи й інновації: зб. матеріалів доп. учасн. Міжнар. наук.-практ. конф. 20-21 трав. 2021 р. Переяслав, 2021. С. 83-87.
68. Лозова Л. В. Особливості промислового комплексу міста Херсон у другій половині ХХ на початку ХІХ століття. Наукові записки херсонського відділу українського географічного товариства. 2022. №13. С. 38-42.

69. Лозова Л. В. Хронологія промислових міграцій Українців у ХХ-ХХІ століттях. Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів: зб. матеріалів доп. учасн. VI Міжнар. наук.-практ. конф. Луцьк, 2022. С.30-33.
70. Малиновська О. А. Внутрішня міграція та тимчасові переміщення в Україні в умовах політичних та соціально-економічних загроз. *Національний інститут стратегічних досліджень. Сер. Соціальна політика*. 2015. №17. С. 1-23.
71. Малиха М. До проблеми сутності поняття «внутрішньо переміщеної особи»: державна політика та регіональна політика. *Грані*. 2015. Вип. 8. С. 6-11.
72. Мальчикова Д. С., Ковальова К.І., Лозова Л. В. Вимушена зміна зайнятості та основні потреби внутрішньо переміщених осіб внаслідок воєнного конфлікту на сході України та анексії Криму.
73. Мальчикова Д. С., Лозова Л. В. Гендерні аспекти сучасного етапу російсько-української війни. *Доктор філософії Олена Степанів: географ, краєзнавець, педагог*: Міжнар. наук.-практ. сем. до 130-ліття від народження ученої. 20 груд. 2022 р. Львів: Простір-М, 2022. С.85-89.
74. Мальчикова Д. С., Лозова Л. В. Сучасні внутрішні міграції в Україні: тенденції, проблеми, шляхи вирішення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. Географічні науки*. 2017. Вип. 6. С. 63-68.
75. Мальчикова Д. С., Пилипенко І. О. Окупаційний урбіцид: міський досвід і повсякденні практики населення (приклад Херсона) Економічна та соціальна географія. 2022. Вип. 88.С. 6–15.
76. Мальчикова Д. С., Пилипенко І. О., Лозова Л. В. Досвід стимулювання міського активізму і формування бюджетів участі у розвитку міської громади м. Херсон. *Місце України в європейському просторі: геопросторові риси та європейська уніфікація*: матеріали Всеукр. сем. Присвяченого Дню Європи – 18 трав. 2021 р. Тернопіль, 2021. С. 21-29.
77. Мальчикова Д. С., Пилипенко І. О., Сімченко С. В. Результати проведення Міжнар. практ. конф. «Українська географія у викликах війни» та круглого столу «Катастрофа каховського водосховища: «затоплені» життя, «новий» південь

України і глобальні виклики «післязавтра». Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. Географічні науки. 2023 Вип. 18. С. 7-9.

78. Мапа найкривавіших конфліктів: за що воював світ у ХХ столітті. 24

канал: веб-сайт: URL:

https://24tv.ua/mapa_naykrivavishih_konfliktiv_za_shho_voyuvav_svit_u_hh_stolitti_n_1129184 (дата звернення 05.04.2023).

79. Матвійчин Р. Українці – в'язні концентраційного табору Майданек. *Наше слово*. 2009. №14. URL: <https://nasze-slowo.pl/ukrayintsi-vyazni-kontsentratsiynogo-tab/> (дата звернення: 17.12.2023).

80. Методи суспільно-географічних досліджень / за ред. К. В. Мезенцева. Київ: Фенікс 2021. 100 с.

81. Методологічні засади географії / Топчієв О. Г., Мальчикова Д. С., Пилипенко І. О., яворська В. В. Одеса: Одеськ. Нац. ун-т. ім. І.І. Мечникова, 2019. 352 с.

82. Міжнародна термінологія у сфері міграції. *Міжнародна організація міграції*: веб-сайт. URL: <https://ukraine.iom.int/uk/resources/mizhnarodna-terminolohiya-u-sferi-mihratsiyi-ukrayinsko-anhliyskyy-tlumachnyy-slovnyk> (дата звернення 04.10.2023).

83. Молікевич Р. С. Міграційні настрої та уподобання українців в період Російсько-Української війни. *Вісник Одеського національного університету. Географічні та геологічні науки*. 2023. №2(43). С. 49-64

84. Найбільші смертоносні війни останніх 30 років. *Gazeta ua*: веб-сайт: URL: https://gazeta.ua/articles/world-life/_najbilsh-smertonosni-vijni-ostannih-30-rokiv/1141940 (дата звернення 16.08.2023).

85. Науковці ХДУ про наслідки підриву ГЕС. *Херсонський державний університет*: веб-сайт. URL:

<https://www.kspu.edu/PublisherReader.aspx?newsId=17443> (дата звернення 11.11.2023).

86. Нестеренко О. Особливості правової соціалізації внутрішньо переміщених осіб. *Теорія держави і права*. 2017. №5. С. 185-188.

87. Новіченко А. В. Основні підходи до розуміння поняття «міграція». *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові*

- проблеми.* 2019 №74. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/17_05_2019/pdf/74.pdf (дата звернення: 12.12.2023).
88. Новосад К. Соціальні ризики міжнародної трудової міграції з України. дис. ... к. соц. н.: 22.00.04 / Ужгород. нац. ун-т. Ужгород, 2018. 275 с.
89. Новосад К. Сучасні моделі дослідження міжнародної міграції. *Грані*. 2020. 23 (5). С. 15-27.
90. Окуповані території. *Опендатобот*: веб-сайт: URL: <https://opendatabot.ua/open/tot> (дата звернення 10.01.2024).
91. Організація Об'єднаних Націй. *Міністерство закордонних справ України*: веб-сайт. URL: <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/organizaciya-obyednanih-nacij> (дата звернення: 10.10. 2023).
92. Осьодло В. І., Будагьянц Л. М. Виклики «Арабської весни»: соціально-психологічний та соціально-політичний аналіз. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. №1. URL: <https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/923081> (дата звернення 15.10.2023).
93. Офіційно оголошено про початок Антитерористичної операції на сході України. *Український інститут національної пам'яті*: веб-сайт. URL: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/kviten/14/2014-oficiyno-ogolosheno-pro-pochatok-antyterorystychnoyi-operaciyi-na-shodi-ukrayiny> (дата звернення: 14.10. 2023).
94. Патер І. Г. Репресії та депортації населення Галичини у 40-х – 50-х роках ХХ століття. *Новітня доба*. 2014. Вип. 2. URL: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0000896658> (дата звернення 26.11.2023).
95. Переведенцев В. І. Методи вивчення міграції населення: навч. посіб. М., 1975. 114 с.
96. Перелік організацій та фондів, які допомагають українцям під час війни. *Соціальний захист*: веб-сайт. URL: <https://auc.org.ua/novyna/perelik-organizacij-ta-fondiv-yaki-dopomagayut-ukrayincyam-pid-chas-viyny> (дата звернення 11.09.2023).

97. Перелік територій. На яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською федерацією: Наказ Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 05 лют. 2024 №30. URL:https://minre.gov.ua/wpcontent/uploads/2024/02/6_perelik_nakaz_30_vid_05_lyut_ogo_2024_2.pdf (дата звернення 29.07.2023).
98. Петрова Я. В. Теоретичні моделі дослідження міграційних процесів. *Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*. 2014. №1101. С. 56-64.
99. Пиріг Р. Я. Українська революція 1917-1921 років: Сучасний історіографічний образ та дослідницький потенціал. *Стенограма наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 22 листопада 2017 року*. Вісник НАН України, 2018 р., №1. С. 45-54.
100. Пирожков С., Марченко Н., Малиновська О. Зовнішня міграція в Україні: причини, наслідки, стратегії: монографія. Київ, 1997. 127 с.
101. Пістун М. Д. Основи теорії суспільної географії: навч. посіб. Київ: Вища школа, 1996. 231 с.
102. Пістун М. Д. Розвиток суспільної географії в Україні у XX – на початку XXI сторіччя: навч. посіб. Київ: Вища школа, 1994. 156 с.
103. Пожуєва І. С., Левицька Т. І. Статистичний аналіз міграційних процесів у запорізькій області. *Вісник запорізького національного технічного університету*. 2010. 1(5). URL: https://web.znu.edu.ua/herald/issues/2010/Vest_Ek5-1-2010-PDF/172-178.pdf (дата звернення 10.10.2023).
104. Політика інтеграції Українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі. *Національна доповідь/ за ред. Радченко А. І.* Київ: Візаві, 2015. 363 с.
105. Політичне життя / за ред. Т. Л. Нагорняк, М. А. Польовий, А. О. Осмоловська. Донецьк: нац. у. ім. В. Стуса, 2022 (1). 175 с.
106. Поліщук В. В. Державне регулювання міграційних процесів у контексті соціально-економічного розвитку України: дис. ... д-ра ф. наук: 051. Львів, 2021. 244 с.

107. Поняття міграція. *Глумачний словник*: веб-сайт. URL: <https://slovnyk.ua/index.php> (дата звернення 15.06.2023).
108. Поняття та види міграції. *Історик*: веб-сайт: URL: <https://historian.in.ua>
109. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 08. лип. 2011 р. №08.07.2011 р., №3671-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text> (дата звернення 08.11.2023).
110. Про вшанування подвигу учасників Революції гідності та увічнення пам'яті Героїв Небесної Сотні: Закон України від 11. лют. 2015 р. №69/2015 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/69/2015#Text> (дата звернення: 02.02.2024).
111. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> (дата звернення 10.10.2023).
112. Про затвердження державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 05. чер. 2020 р. №695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення 15.06.2023).
113. Про затвердження Комплексної державної програми щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції і інші регіони України, на період до 2017 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 20. груд. 2017 р. №1090. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show>. (дата звернення 04.11.2023).
114. Про затвердження Порядку формування фондів житла для тимчасового проживання внутрішньої переміщених осіб і Порядку надання в тимчасове користування житлових приміщень з фондів житла для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 чер. 2019 р. №582. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 15.02.2024).
115. Про імміграцію: Закон України від 07 червня 2001 р. № 2491-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2491-14#Text> (дата звернення 01.02.2024).

116. Про основні засади державної міграційної політики України: Закон України від 17.07.2010 р., №6705. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JF56900A?an=3> (дата звернення: 06.01.2024).
117. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 квітня 2018 року «Про широкомасштабну антитерористичну операцію в Донецькій та Луганській областях»: Указ президента від 30. квіт. 2018 р. №116/2018. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1162018-24086> (дата звернення: 09.02.2024).
118. Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції: Закон України від 02. верс.2014. № 1669- VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1669-18#Text> (дата звернення: 07.02. 2024).
119. Проблеми адаптації тимчасово переміщених дітей у приймальних громадах. *Вчимося жити разом*: веб-сайт. URL: <http://lft.multycourse.com.ua/ua/page/15/50> (дата звернення).
120. Програма для ВПО у приймальних громадах в Україні. *Міністерство освіти і науки України*: веб-сайт. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/programa-dlya-vpo-u-prijmalnih-gromadah-v-ukrayin> (дата звернення 14.12.2023).
121. Програми державної підтримки (інформація щодо реалізації програм Держмолодьжитло, УФСІ тощо). *Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України*: веб-сайт. URL: <https://minre.gov.ua/informacziya/korysna-informacziya/korysna> (дата звернення 18.02.2024).
122. Путінцев А. В., Пащенко Ю. Є. Адаптація внутрішньо переміщених осіб в регіонах України: сутність, поняття, підходи. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2018. №9. С.101-121.
123. Р. Лемкін запропонував термін «геноцид» у 1944 р. *BBC News Україна*: веб-сайт. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/media-48046269> (дата звернення 26.11.2023).
124. Радянська українізація 1920-1930 роки. *Бабель*: веб-сайт. URL: <https://babel.ua/texts/> (дата звернення 04.06.2023).

125. Регіональна підтримка внутрішньо переміщених осіб Донецької області на 2023-2023 роки: Розпорядження голови військово-цивільної адміністрації від 19.01.2022 р. №41/5-22.
126. Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області на період 2021-2027 років. *Закарпатська обласна військова адміністрація: веб-сайт.* <https://carpathia.gov.ua/storage/app/sites/21/Economics/201001-1840p.pdf> (дата звернення: 01.04.2023).
127. Резолюція Європейського парламенту від 15 грудня 2022 року «90 років після Голодомору: визнання масового морення голодом геноцидом». *European Union: веб-сайт.* URL: [https://ukraine.europarl.europa.eu/cmsdata/261233/TA-9-2022-0449_EN%20\(1\).pdf](https://ukraine.europarl.europa.eu/cmsdata/261233/TA-9-2022-0449_EN%20(1).pdf) (дата звернення 16.12.2023).
128. Рибаківський Л. Л. Стадії міграційного процесу. *Міграції населення.* 2001. №5. С.120-129.
129. Ризький мирний договір 1921. *Велика Українська енциклопедія: веб-сайт.* URL: <https://vue.gov.ua/%D0%A0%D0%> (дата звернення 04.01.2024).
130. Риндзак О. Т. концептуальні основи дослідження міграційної активності населення. Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара. 2019 №10. С. 1-7.
131. Ровенчак О. Визначення та класифікація міграцій: наближення до операційних понять. *Політичний менеджмент.* 2006. №2. С.127-139.
132. Роговенко О. В. Теорія міграції: соціально-трудовий аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.:Юриспруденція.*2021 №54 (1). URL: https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc54/part_1/24.pdf (дата звернення:04.09.2023).
133. Розробка оновленої Стратегії збалансованого регіонального розвитку Вінницької області на період до 2027 року. *Вінницька обласна військова адміністрація: веб-сайт.* URL: <https://www.vin.gov.ua/news/oholoshennia/59380-pochatok-roboty-nad-onovlenniam-aktualizatsiieiu-stratehii-zbalansovanoho-rehionalnoho-rozvytku-vinnytskoi-oblasti-na-period-do-2027-roku> (дата звернення: 11.10.2023).

134. Силенко Н. Аналіз стану міжнародної трудової міграції для України: правовий аспект. *Трудове право, право соціального забезпечення*. 2019. №2. С.95-99.
135. Словник соціологічних і політичних термінів / за ред В. І. Астахової. Київ: вища шк., 1993.140 с.
136. Слюсаревський М. М., Блинова О. Є. Психологія міграції: навч. посіб. Вид. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кіровоград, 2013. 244 с.
137. Слюсаревський М., Блинова О. Міграція як соціально-психологічне явище: види, функції, чинники та закономірності. *Соціологія*. 2015. 5(17). URL:
138. Соціальний захист внутрішньо переміщених осіб. *Волинська обласна військова адміністрація*: веб-сайт. URL: <https://voladm.gov.ua/category/socialniy-zahist-vpol1/1/> (дата звернення: 11.09.2023).
139. Соціальні допомоги постраждалим від війни. *ЄДопомога*: веб-сайт. URL: <https://groshi.edopomoga.gov.ua> (дата звернення 08.09.2023).
140. Соціально-економічні та гуманітарні наслідки російської агресії для українського суспільства. *Rozumkov*: веб-сайт. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_Gum.pdf (дата звернення 11.09.2023).
141. Список розграбованих Росією українських заводів на окупованих територіях. *Venture*: веб-сайт. URL: <https://inventure.com.ua/uk/news/ukraine/spisok-rozgrabovanih-rosiyeyu-ukrayinskih-zavodiv-na-okupovanih-teritoriyah> (дата звернення 27.10.2023).
142. Сприяння адаптації ВПО та посиленню їх спроможності щодо працевлаштування у приймаючих громадах. *Usaid*: веб-сайт. URL: <https://osbb-ok.org.ua/posts/spriyannya-adaptaciyi-vpo-ta-posilennyu-yix-spromozhnosti-shhodo-pracevlastuvannya-u-priimayucix-gromadax> (дата звернення 16.10.2024).
143. Статистичний щорічник України за 2015-2020 рік. *Державна служба статистики України*. 2021 URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/01/Arch_zor_zb.htm (дата звернення: 08.10.2023).

144. Статистичний щорічник України за 2017 рік. *Державна служба статистики України*. 2018. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/11/zb_seu2017_u.pdf (дата звернення: 09.10.2023).
145. Стратегія розвитку Дніпропетровської області до 2027 року. *Дніпропетровська обласна військова адміністрація: веб-сайт*. URL: <https://adm.dp.gov.ua/pro-oblast/rozvitok-regionu/strategiya-rozvitku/proekt-strategiyi-rozvitku-dnipropetrovskoyi-oblasti-na-period-do-2027-roku> (дата звернення: 08.08.2023).
146. Стратегія розвитку Житомирської області до 2027 року. *Житомирська обласна військова адміністрація: веб-сайт*. URL: <https://oda.zht.gov.ua/main/rozroblennya-proektu-strategiyi-rozvytku-zhytomirskoyi-oblasti-na-period-do-2027-roku/> (дата звернення: 08.08.2023).
147. Стратегія розвитку Запорізької області до 2027 року. *Запорізька обласна військова адміністрація: веб-сайт*. URL: <https://www.zoda.gov.ua/article/2413/strategiya-regionalnogo-rozvitku-zaporizkoji-oblasti-na-period-do-2027-roku.html> (дата звернення: 18.07.2023).
148. Стратегія розвитку Івано-Франківської області 2021-2023 років. *Івано-Франківська обласна військова адміністрація: веб-сайт*. URL: <https://www.if.gov.ua/strategiya-rozvitku-ivano-frankivskoyi-oblasti> (дата звернення: 21.05.2023).
149. Стратегія розвитку Кіровоградської області 2021-2027 років. *Кіровоградська обласна військова адміністрація: веб-сайт*. URL: <https://ekonomika.kr-admin.gov.ua/files/str1-lish-270320.pdf> (дата звернення: 22.05.2023).
150. Стратегія розвитку Львівської області 2021-2027 років. *Львівська обласна військова адміністрація: веб-сайт*. URL: <https://loda.gov.ua/documents/49999> (дата звернення: 11.11.2023).
151. Стратегія розвитку Миколаївської області 2021-2027 років. *Миколаївська обласна військова адміністрація: веб-сайт*. URL: <https://www.mk->

- oblrada.gov.ua/UserFiles/decree/1613571502602d25ae7f0ce.pdf (дата звернення: 10.06.2023).
152. Стратегія розвитку. *Київська обласна військова адміністрація*: веб-сайт. URL: <https://koda.gov.ua/kiivshhina/rozvytok-regionu/strategiya-rozvytku/> (дата звернення 13.03.2024).
153. Тарасенко К. М. Понятійно-термінологічна характеристика визначення міграції. *Теорія та історія державного управління*. 2017. № 1(16.). URL: <http://customs-admin.umsf.in.ua/archive/2017/1/4.pdf> (дата звернення:12.10.2023).
154. Теорія походження людини. *Information Portal Reporter* веб-сайт: URL: <https://reporter.zp.ua/ru/teoriya-afrikanskogo-pohodzhennya>
155. Термін міграція. *Britanica*: веб-сайт. URL: <https://www.britannica.com/search> (дата звернення:10.10.2023).
156. Тітар І. О. Поняття та критерії адаптації й інтеграції внутрішньо переміщених осіб і умови скасування статусу переселенця. *Український соціум*. 2016. №4 (59). С. 57-68.
157. Тіщенко С. О., Тіщенко І. О. Міграційні процеси у сучасному світі: правові, економічні та соціокультурні аспекти. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. Вип. 3. С. 103-108.
158. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: навч. посіб. Одеса «Астропринт», 2005. 631 с.
159. Україна – базова оцінка території (районний рівень). *Міжнародна організація міграції*: веб-сайт: URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-area-baseline-assessment-raion-level-round-32-january-2024> (дата звернення 18.02.2024).
160. Українські біженці. Майбутнє за кордоном та плани на повернення. *Центр економічної стратегії*: веб-сайт: URL: https://ces.org.ua/ukrainian_refugees_third_wave_research (дата звернення 17.05.2023).

161. Українські землі у складі Російської імперії. *Інститут історії України*: веб-сайт. URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?> (дата звернення 15.10.2023).
162. Філософський енциклопедичний словник. *Словники*: веб-сайт. URL: <https://9.slovaronline.com/> (дата звернення 08.12.2023).
163. Хомра А. У. Міграції населення :питання теорії, методика дослідження: наук. посіб.: Київ: Наук. думка,1979. 148 с.
164. Хронологія окупації і спроби анексії Криму. *Кримська платформа*: веб-сайт. URL: <https://crimea-platform.org/occupation-chronology/> (дата звернення: 12.02.2024).
165. Хронологія російсько-українсько війни: етапи відсічі вторгнення РФ. *Армія inform*: веб-сайт: <https://armyinform.com.ua/2023/02/24/hronologiya-rosijsko-ukrayinskoyi-vijny-etapy-vidsichi-vtorgnennya-rf/> (дата звернення 18.05.2024).
166. Чи повернуться українці додому. *Factum Group*: веб-сайт: URL: <https://youkraina.com.ua/> (дата звернення 28.06.2023).
167. Чисельність населення по регіонам. *Державна служба статистики*: веб-сайт: URL: <https://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 12.02.2024).
168. Чистенко І. Г. Соціально-психологічні чинники внутрішньої міграції. Актуальні проблеми психології. 2015. 7(22). URL: http://ecopsy.com.ua/data/zbirki/2010_22/sb22_32.pdf (дата звернення 03.09.2023).
169. Чистенко І. Г. Соціально-психологічні чинники внутрішньої міграції. *Актуальні проблеми психології*. 2015. 7(22). URL: http://ecopsy.com.ua/data/zbirki/2010_22/sb22_32.pdf (дата звернення 03.09.2023).
170. Чкаленко Л. Д. Примусова міграція як джерело формування української діаспори. *Вчені записки. Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Сер: Історичні науки*. 2021. Вип. Том 32 (71) № 2. С. 65-70.
171. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії: підручник. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 444 с.
172. Шапошникова І. В. Соціальна реабілітація в умовах війни: світовий досвід та проблеми України. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та*

управління. 2024. № 12. URL: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2024-12-07-02> (дата звернення: 26.03.2024).

173. Шапошникова І. В., Пристай І. Р. Стратегії та виклики інтеграції внутрішньо переміщених осіб у територіальних громадах в умовах воєнного стану. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2024. №11. С. 1-7.

174. Шевцов А. Л. Державне регулювання міграційних процесів як основна функція міграційної політики. *Держава та регіони*. 2013. 3(43.). URL: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/3_2013/8.pdf (дата звернення 08.12.2023).

175. Шкурська І. Голодомор 1932-1933 років – трагічна сторінка в історії Української нації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. №2. С. 66-69.

176. Юрків Я. І. труднощі соціально-психологічної адаптації вразливих верств внутрішньої переміщених осіб до нових умов життя. *Науковий вісник Ужгородського університету: збірник наукових праць; серія: Педагогіка*. 2021. Вип. №1 (48). С.469-472.

177. Як змінювалася кількість біженців у світі за останні три десятиліття. *Аналітичний портал слово і діло: веб-сайт*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/02/13/infografika/svit/yak-zminyuvalasya-kilkist-bizhencziv-> (date of access: 14.10.2023).

178. Arai-Takahashi, Y. Preoccupied with occupation: Critical examinations of the historical development of the law of occupation. *International Review of the Red Cross*. 2012. Vol 94(885).P.51-80.

179. Cantor D., Woolley A. Internal Displacement and Responses at the Global Level: a Review of the Scholarship. School of advanced study university of London. 2020. Vol. 33, №1. P. 3-21. URL: https://sas-space.sas.ac.uk/9356/1/IDRP%20WPS_No.1.pdf (Last accessed:)

180. Child abductions' are Russian plan to weaken Ukraine. *The Guardian*: веб-сайт. URL: <https://www.theguardian.com>. (date of access: 06.09.2023)

181. Elizbarashvili N., Niemets L., Meladze G., Sehida K., Lohvynova M., Meladze M., Sidamonidze D. Forced migrations of Georgia and Ukraine: reasons for the emergence,

- process features, implications for countries. Visnyk of V.N. Karazin Kharkiv National University, series Geology. Geography. Ecology. 2020. Vol. 52. P. 139-155.
182. EU non-recognition policy towards temporarily occupied Crimea. *Mission of Ukraine to the European Union*: веб-сайт. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/en/2633-relations/spivpracya-ukrayina-yes-u-sferi-zovnishnoyi-politiki-i-bezpeki/politika-neviznannya-yes-shchodo-timchasovo-okupovanoyi-ar-krim-ta-msevastopol> (date of access: 10.01.2024).
183. European Union Agency for Asylum (EUAA). Forced displacement from and within Ukraine: Profiles, experiences, and aspirations of affected populations. 2022. 60 p.
184. Forced migration or displacement. Migration data portal URL: <https://www.migrationdataportal.org> (date of access 06.11.2023).
185. Forced migration or displacement. Migration data portal URL: <https://www.migrationdataportal.org> (date of access 06.11.2023).
186. Frey W. History Alive. Teachers' Curriculum Institute, 2004. 420 p.
187. Gnatiuk O., Homanyuk M. From geopolitical fault-line to frontline city: changing attitudes to memory politics in Kharkiv under the Russo-Ukrainian war. *Hungarian Geographical bulletin*. 2033. Vol. 3, no. 72. P. 239–256.
188. Harris J., Todaro M. Migration, Unemployment Development: A Two-Sector Analysis. *American Economic Association*. 1970. Vol. 60, №1. P. 126–142.
189. Holly E. Reed, Bernadette Ludwig & Laura Braslow. Forced Migration. *International Handbook of Migration and Population Distribution*. 2016. 625 c.
190. Homer Hoyt. Development of the Economic Base Concept. *Land Economics*: веб-сайт: URL: <https://www.jstor.org/stable/3144940> (date of access: 24.11.2023).
191. Human migration sparked by wars, disasters and now climate. *National Geographic*: веб-сайт: URL: <https://www.nationalgeographic.com/culture/article> (date of access: 07.04.2023).
192. J. Devi, A. More. From Tribe to Empire From Tribe to Empire. 6th ed. London : Routledge., 1997. 404 p.
193. Kulisher E. M. Displaced Persons in the Modern. *The Annals of the American Academy of Polittical and Sociol Sciens*. 1949. №262. P.166-177.

194. Libanova, E.M. Ukrainian society: migration dimension. Ptukha Institute for Mayor of Mariupol: Russian troops have forcibly deported between 20,000 and 30,000 civilians. *Ukrainska Pravda*: веб-сайт: URL: <https://www.pravda.com.ua> (date of access: 17.08.2023).
195. Mezentsev K., Mezentsev O. War and the city: Lessons from urbicide in Ukraine. *Czasopismo Geograficzne*. 2022. Vol. 93, no. 3. P. 495–521.
196. Mezentsev K., Pidgrushnyi G. Travelling abroad and geopolitical preferences – case of Kharkiv, Dnipro and Mariupol, Ukraine. *Fennia - International Journal of Geography*. 2023. URL: <https://doi.org/10.11143/fennia.117041> (date of access: 06.11.2023).
197. Molikeych. R. S. Analisis of the consequences of military operations: integration of spectral indices and remote sensing to assess affected areas. *International Multidisciplinary Scientific GeoConference: SGEM*, Sofia, 5 April 2024.
198. O. Petryshyn. Population Loss Through Migration and Internal Displacement as a Risk Factor for Stronghold Territorial Communities in Post-Invasion Ukraine. *Studia Regionalne i Lokalne*. 2023. №1(91).P. 92-104.
199. Peculiarities of Ukrainian Population Migration Processes. Academic Journals and Conferences. URL: <https://science.lpnu.ua> (date of access: 05.11.2023).
200. People forced to flee. History, change and challenge. The UN Refugee Agency: URL: <https://www.unhcr.org/people-forced-to-flee-book/> (Last accessed:).
201. Porter M. Competitive strategy. Techniques for Analyzing Industries and Competitors. New York. *The Free Press*. 1998. 422 p
202. Pylypenko I., Malchykova D., Vashchenko O., Gryniuk D., Lozova L. Graph theory in the spatial analysis of social systems: methodical techniques of regularities searching. *International Multidisciplinary Scientific GeoConference: SGEM*. 2021. Vol. 2.1. P. 19
203. Scott J., Marshall G. Oxford. Dictionary of Sociology. Oxford, 2009. Vol. 4. P. 832.
204. Six causes of forced migration. *Concern* веб сайт. URL: <https://concernusa.org> (date of access: 13.09.2023).

205. Special Rapporteur on the human rights of internally displaced persons. United Nation. веб-сайт: URL:<https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr> (дата звернення: 01.11.2023).
206. The Great Human Migration. *Smithsonian*: веб-сайт: URL: <https://www.smithsonianmag.com/history/the-great-human-migration>
207. Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *JSTOR*: веб-сайт: URL: <https://www.jstor.org/stable/2938462> (date of access: 11.07.2023).
208. Ukrainian refugees in Europe. Study of the behavior and attitudes of Ukrainians who were forced to leave for Europe as a result of the war in Ukraine. service.group. Retrieved from: URL: <https://4service.group> (date of access: 05.09.2023).
209. What is internal displacement? Researching Internal Displacement: веб-сайт: URL: <https://researchinginternaldisplacement.org/what-is-internal-displacement/#top> (date of access: 18.05.2023).
210. YSPH research reveals relocation and re-education of Ukrainian children. *Yale News*: веб-сайт: URL: <https://yaledailynews.com> (date of access: 25.09.2023).
211. C. Van. Mol, E. Snel, K. Hemmerechts, C. Timmerman. Migration aspirations and migration cultures: a case study of Ukrainian migration towards the Europe Union. National Library of Medicine. 2018. Vol. 24, №5. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6055663/> (Last accessed)

ДОДАТКИ

Додаток А

Напрямки та причини міграційних рухів архаїчних людини

Таблиця А.1.

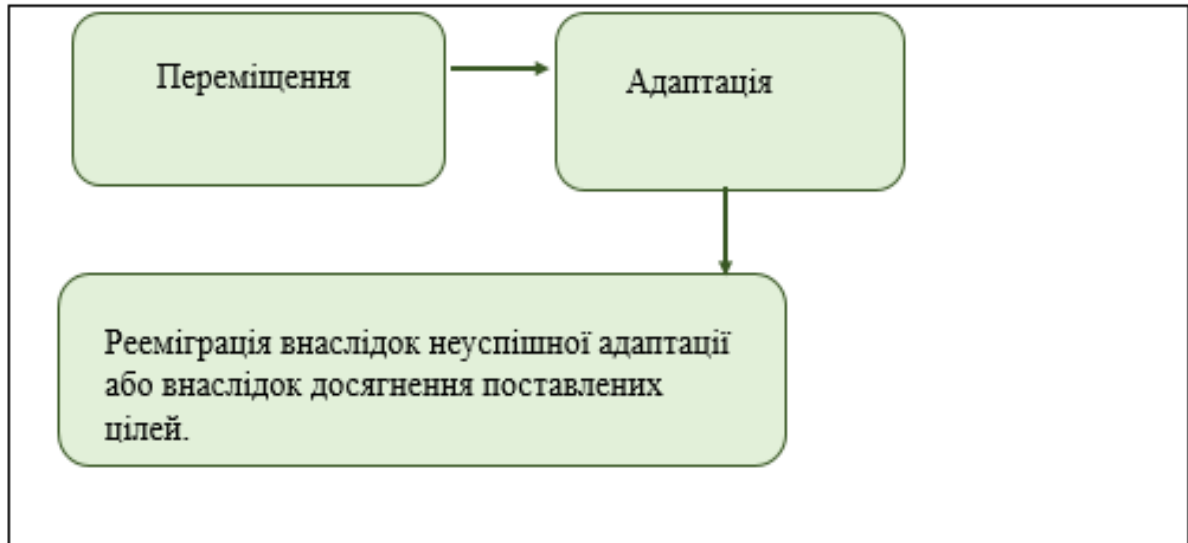
Напрямки та причини міграційних рухів людини роду Номо.

№	Представник	Хронологічні межі	Причини переміщення	Напрямок переміщення
1	Homo Habilis	Близько 2,3 млн р. т.	Пошук їжі та ресурсів, зокрема води.	На Зх.,Сх. Африки. Поширилися на території сучасної Євразії.
2	Homo Erectus	Близько 1,8 млн р. т.	Пошук їжі та ресурсів, зміна клімату.	Поширилися в Азії та Європі.
3.	Homo Antecessor	Близько 1,2 млн р. т.	Пошук більш перспективних територій. Видова конкуренція.	Мігрували Європою, Індією, Південно-Східною Азією.
4.	Homo Neanderthalensis	Близько 400 тис. р. т.	Пошук нових територій.	Адаптувались до різних кліматичних умов та заселяли регіони Європи, Західної та Центральної Азії. Опанували північні області Сибіру.
	Homo Sapiens	Близько 50-60 тис. р. т.	Окрім сталих причин до переміщення: пошук їжі, ресурсів та нових земель. У результаті збільшення популяції та розвитку виду необхідним були нові території для проживання.	Розселення на території сучасної Австралії та Океанії. (Перетин мостів, які на той час існували між континентами).
		Близько 15-20 тис. р. т.		Перехід через Береговий міст і заселення Північної та Південної Америки.

Джерело: складено авторкою за даними [30-32, 154, 188].

Додаток Б

1. Добровільна міграція

2. Примусовий міграційний процес

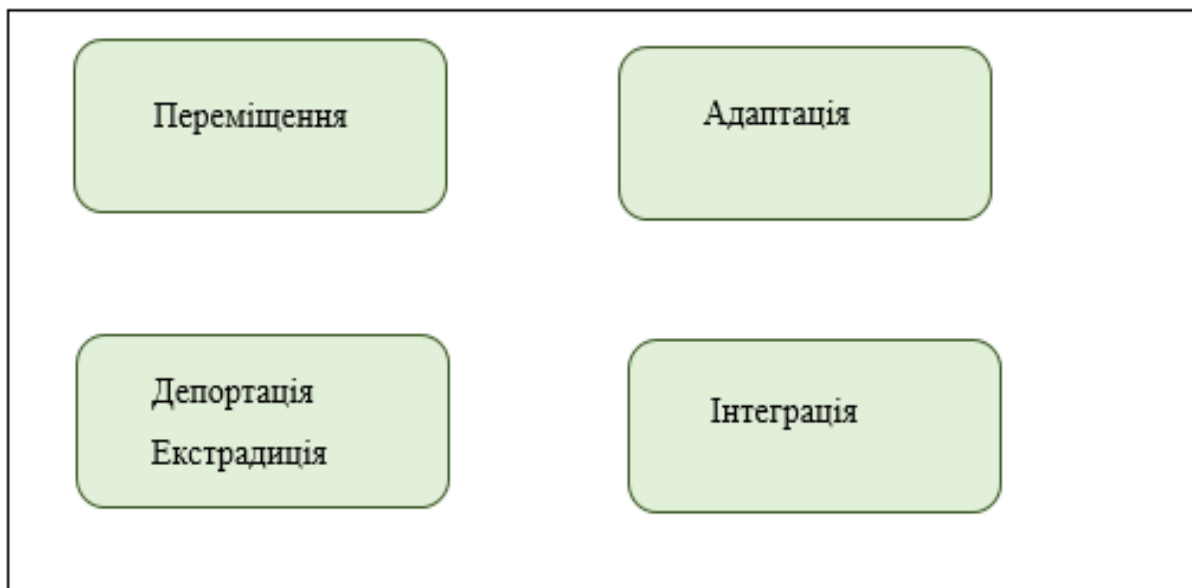

Рис. Б.1. Схеми зворотніх міграцій за результатами переміщення

Джерело: складено авторкою за [88-89].

Додаток В

Рис. В.1. Закони міграції, розроблені у 1881 році, англійським географом

Е. Равенштеймом

Джерело: складено авторкою за даними [137].

Додаток Д

Таблиця Д.1.

Список концтаборів фашистської Німеччини, до яких примусово переміщали українське населення під час II Світової війни

№	Назва концтабору	Розташування	Тип табору	Приблизна кількість депортованих українців
1	Аушвіц	Бжезінка (Польща)	Vernichtungslager	110 т. осіб
2	Треблінка	Треблінка (Польща)	Vernichtungslager	дані невідомі
3	Белжець	Белжець (Польща)	Vernichtungslager	дані невідомі
4	Собібор	Собібор (Польща)	Vernichtungslager	дані невідомі
5	Хелмно	Хелмно (Польща)	Vernichtungslager	дані невідомі
6	Майданек	Люблін (Польща)	Vernichtungslager	дані невідомі

Джерело: складено авторкою за даними [79].

Додаток Е

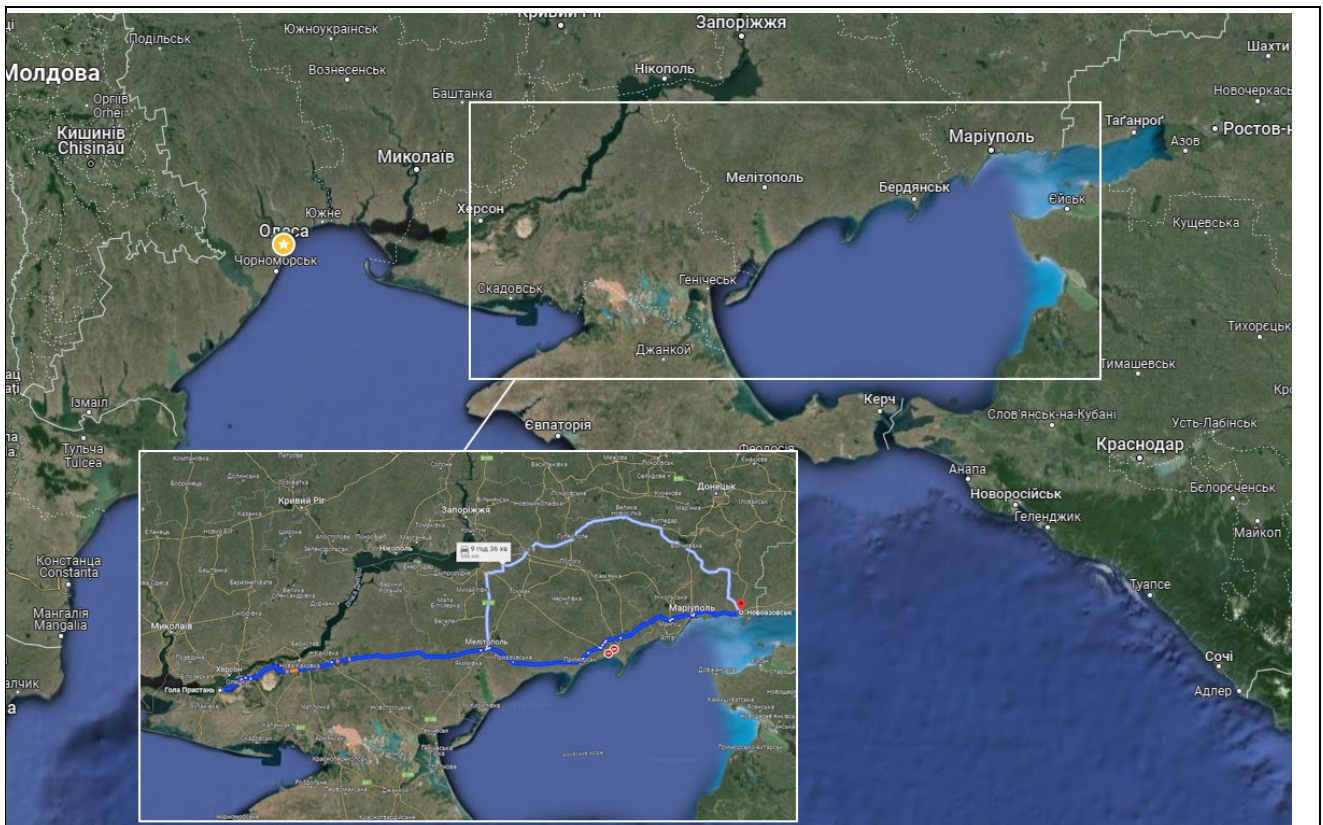
Таблиця Е. 1.

Кількість і оцінка втрат зруйнованих будівельних об'єктів на Донбасі
внаслідок воєнного конфлікту (2014-2015 рр.)

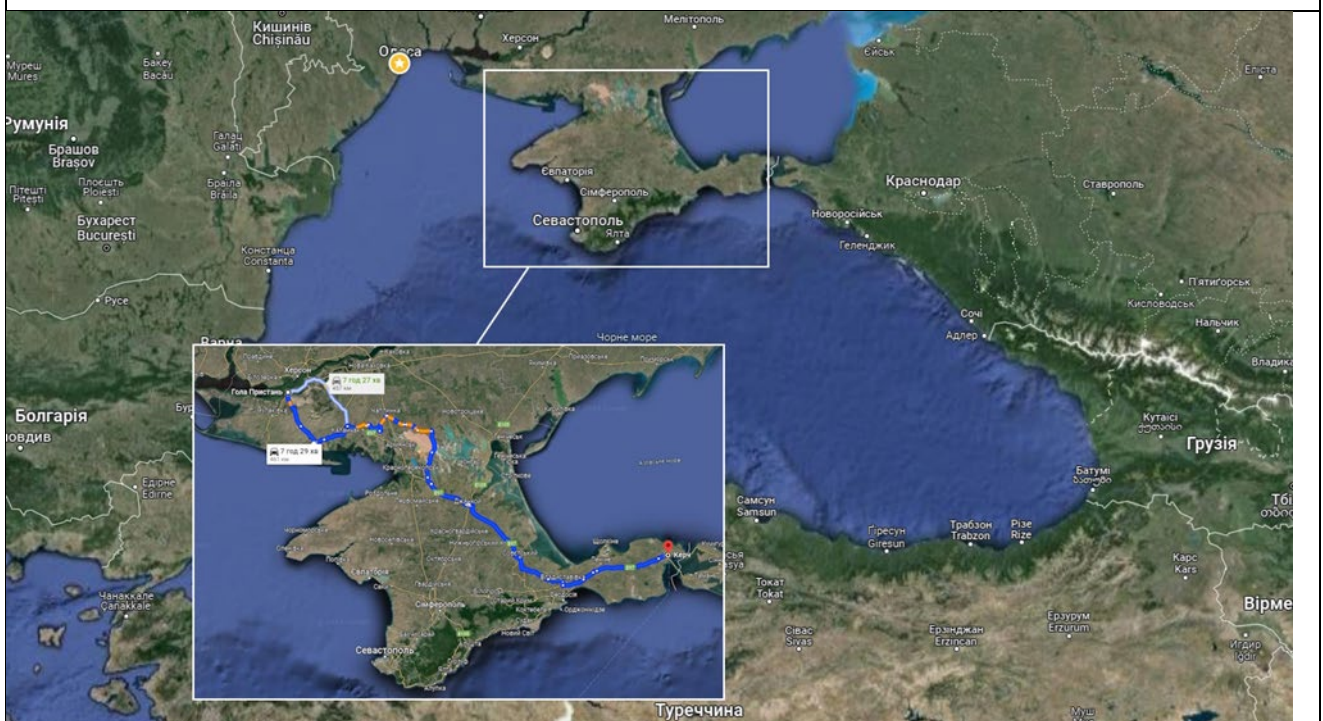
Кількість об'єктів	Призначення об'єктів
217	закладів освіти
45	охорони здоров'я
51	культурного і спортивного призначення
81	адміністративні будівлі
14	об'єкти торгівлі
132	промислові об'єкти
На суму 4 млрд. 788 млн. гривень	

Джерело: складено авторкою за даними [46].

Додаток Ж

Гола Пристань – Новоазовськ. Відстань 510 км, приблизний час 8 год 7 хв.

Гола Пристань – Керч. Відстань 461 км, приблизний час 7 год 30 хв.

Рис. Ж.1. Можливі шляхи з виїзду окупованих територій.

Джерело: складено авторкою за даними [11].

Додаток 3

Таблиця 3. 1.

Перелік благодійних організацій та фондів, які піклуються про українців

№	Назва організації	Напрямок допомоги	Розмір допомоги	Реєстрація
1.	«Спільно»	Грошова допомога від UNICEF	2200 грн.	https://register.unicef.org
2.	Допомога від ООН	Грошова допомога від Агентства ООН	2200 грн.	https://www.unhcr.org/ua
3.	Проект \$1k Україна	Грошова допомога	1000 дол.	https://airtable.com
4.	Get to Ukraine	Грошова допомога багатодітним родинам	100 дол.	https://gate.org/get-help
5.	Фонд «Єдність за майбутнє».	Матеріальна допомога	2200 грн.	https://register.pagulasabi.
6.	Благодійний фонд «Щаслива дитина»	Допомога важкохворим дітям та сім'ям ВПО	1500-4000 грн.	http://www.deti.zp.ua
7.	Благодійний фонд «СОС Дитячі Містечка України»	Грошова допомога	2200 грн.	https://cutt.ly
8.	Спільнота батьків «Кідфрендлі»	Допомога українським мамам.	-	https://cutt.ly/5J9V1Ji
9.	Товариство Червоного Христа України	Гуманітарні набори	-	https://redcross.org.ua
10.	Християнська церква «Перемога»	Гуманітарні набори	-	https://victorychurch.org.ua

Джерело: складено авторкою за даними [7,140].

Додаток К.

Анкета для внутрішньо переміщених осіб №1

1. Чоловік жінка
2. Ваш вік

18-25	31-35	41-45	51-55	61-65
26-30	36-40	46-50	56-60	66
3. З якого Ви регіону України? _____
4. Чому обрали для переміщення саме Одеський регіон?

А) Сусідній регіон;	Б) Відносно безпечно;	В) Проживають родичі\друзі в регіоні;
Г) Інше.		
5. Скільки членів Вашої родини з Вами виїхало?

А) Дорослі	Б) Діти
------------	---------
6. Освіта:

А) Загальна середня;	Б) Професійно-технічна;	В) Вища.
----------------------	-------------------------	----------
7. Працевлаштованість:

А) Безробітний (на);	Б) Покинув(ла) свій регіон , але працюю дистанційно;
В) Пенсіонер (ка).	Г) Знайшов (ла) роботу в новому місті.
8. Я покинув(ла) свій дім через:

А) Активні бойові дії на території мого міста\села;	Б) Окупацію російськими військовими територією;
В) Через постійну загрозу ракетних ударів (при цьому російських військових на території міста\села не було).	Г) Інше.
9. На момент виїзду з регіону, відбувалися активні бойові дії?

Так	Ні
-----	----
10. Я маю статус ВПО.

Так	Ні
-----	----
11. Отримав(ла) статус ВПО*:

У державному органі влади (УСЗНЦНАП)	Через застосунок «ДІЯ»
--------------------------------------	------------------------
12. Отримую матеріальну допомогу, як ВПО

Так	Ні
-----	----
13. Наскільки задоволені розміром матеріальної допомоги від держави?

А) Зовсім незадоволений(на), неспівставні розмір матеріальної допомоги та ціни.	Б) Задоволений (зараз в державі всім складно).
---	--
14. Мені не вистачає коштів на:

А) продукти харчування;	Б) оренду житла;	В) ліки;	Г) одяг \взуття.
Г) відпочинок.			
15. Зараз я мешкаю:

А) Орендую житло;	Б) проживаю у друзів\родичів;	В) Отримав(ла) соціальне житло.
-------------------	-------------------------------	---------------------------------
16. Оренда мого житла

А) До 5000 тис грн;	Б) Від 5000-10 000 тис грн;	В) Понад 10 000 грн.
---------------------	-----------------------------	----------------------
17. Отримую гуманітарну допомогу:

А) Вперше;	Б) Регулярна через кожні 14 днів.
------------	-----------------------------------
18. Найбільше потребує гуманітарної допомоги такого виду:

- А)Продуктові набори; Б)Набори гігієни; В)Одяг/взуття; Г)Ліки; Г)Інше
19. Я у більшості випадків відчуваю в новому регіоні до себе ставлення
А) Дружнє; Б) Нейтральне; В) Негативне.
20. У побуті до війни я переважно спілкувався(лася):
А) Українською мовою; Б) Російською мовою.
21. Чи сучасні події та війна викликають бажання більшою мірою спілкуватися українською мовою?
Так Ні
22. Після закінчення війни, (або звільнення свого регіону від окупації) планую повернутися до себе додому
Так Ні
23. Чи хотіли б мігрувати\евакуюватися з території України в іншу країну?
Так Ні
25. До якої країни ви хотіли б мігрувати? _____

Додаток Л.

Анкета для внутрішньо переміщених осіб №2

1. Чоловік жінка
2. Ваш вік

18-25	31-35	41-45	51-55	61-65
26-30	36-40	46-50	56-60	66
3. Я маю статус ВПО.
Так Ні
4. З якого Ви регіону України? _____
5. Чому обрали для переміщення саме Одеський регіон?

А) Сусідній регіон;	Б) Відносно безпечно;	В) Проживають родичі\друзі в регіоні;
Г) Інше.		
6. Яким чином переміщувалися з регіону? _____
7. Освіта:

А) Загальна середня;	Б) Професійно-технічна;	В) Вища.
----------------------	-------------------------	----------
8. Чи працювали до початку війни за освітою?
Так Ні
9. Працевлаштованість ваша на сьогодні:

А) Безробітний (на);	Б) Покинув(ла) свій регіон , але працюю дистанційно;
В) Пенсіонер (ка).	Г) Знайшов (ла) роботу в новому місті.
10. У якій сфері діяльності були зайняті до війни? _____
11. Як швидко змогли знайти роботу в м. Одеса? _____
12. Що Вам допомогло знайти місце свого працевлаштування?

А) Самостіно	Б) Звернувся до державних органів влади, які допомагають працевлаштуватися
--------------	---
13. Ви працевлаштувалися за освітою?
Так Ні
14. Отримую матеріальну допомогу, як ВПО
Так Ні
15. Зараз я мешкаю:

А) Орендую	Б) проживаю	у	В) Отримав(ла) соціальне
житло;	друзів\родичів;		житло.

Додаток М.

Опитувальники для глибинних інтерв'ю

Питання для I групи (особи, які знаходяться на окупованій території від початку вторгнення до сьогодні)

1. Ваш вік?
2. Ваша стать?
3. Де ви народилися?
4. Скільки часу Ви знаходились в регіоні до моменту його окупації?
5. Яку Ви маєте освіту?
 - а) загальна середня;
 - б) середня спеціальна;
 - в) вища.
6. В якій трудовій сфері Ви були залучені до початку війни?

1) сільське господарство;	2) будівництво;
3) торгівля;	4) промисловість;
5) транспорт;	6) освіта, наука, техніка;
7) готельно-ресторанна справа, туризм;	8) фінанси, страхування;
9) зв'язок, логістика;	10) держуправління;
11) охорона здоров'я;	12) нерухомість;
13) видобуток та постачання ресурсів;	14) мистецтво;
15) ІТ	16) інші види діяльності.
7. Чи вірили Ви у повномасштабне вторгнення? Чи готувалися до нього?
8. Коли до вашого населеного пункту почали заходити російські військові?
9. Чи маєте Ви особистий досвід у спілкуванні з російськими військовими? За яких умов це спілкування відбувалося?
10. Чи залишилися Ви працювати на попередній роботі?
11. Чи чинили морально-психологічний, фізичний тиск окупаційна влада особисто на Вас чи установу в якій Ви працюєте/працювали?
12. З якого періоду в регіоні почали приймати російські гроші? Якою грошевою одиницею можете розраховуватися сьогодні?
13. Що сьогодні є джерелом Ваших доходів та за рахунок чого Ви забезпечуєте свої фінансові та побутові потреби?
14. Чи отримували Ви гуманітарну, грошову допомогу від окупаційної влади? Фінансові виплати?
15. Які засоби зв'язку сьогодні Ви можете використовувати?

Питання для групи II. особи, які знаходилися під окупацією до моменту звільнення території

1. Ваш вік?
2. Ваша стать?
3. Де ви народилися?
4. Скільки часу Ви знаходились в регіоні до моменту його окупації?
5. Яку Ви маєте освіту?

- а) загальна середня;
 б) середня спеціальна;
 в) вища.
6. В якій трудовій сфері Ви були залучені до початку війни?
 1) сільське господарство; 2) будівництво;
 3) торгівля; 4) промисловість;
 5) транспорт; 6) освіта, наука, техніка;
 7) готельно-ресторанна справа, туризм; 8) фінанси, страхування;
 9) зв'язок, логістика; 10) держуправління;
 11) охорона здоров'я; 12) нерухомість;
 13) видобуток та постачання ресурсів; 14) мистецтво;
 15) ІТ 16) інші види діяльності.
7. Чи вірили Ви у повномасштабне вторгнення? Чи готувалися до нього?
8. Коли до вашого населеного пункту почали заходити російські військові? З якого та по який період регіон був під окупацією?
9. Чи маєте Ви особистий досвід у спілкуванні з російськими військовими? За яких умов це спілкування відбувалося?
10. Чи залишилися Ви працювати на попередній роботі?
11. Чи чинили морально-психологічний, фізичний тиск окупаційна влада особисто на Вас чи установу в якій Ви працюєте/працювали?
12. З якого періоду в регіоні почали приймати російські гроші? Якою грошевою одиницею можете розраховуватися сьогодні?
13. Вас змушували змінювати паспорт? Пропонували отримати фінансову допомогу від «нової влади»?
14. Що було під час окупації джерелом Ваших доходів та за рахунок чого Ви забезпечували свої фінансові та побутові потреби?
15. Чого на сьогодні з гуманітарної допомоги ви потребуєте найбільше?
 а) матеріальна допомога;
 б) харчові продукти;
 в) ліки, одяг, товари гігієни;
 г) інше.
16. Якими засобами зв'язку могли користуватися?
17. Ви почуваєте сьогодні себе безпечно у своєму населеному пункті?
18. Чому не виїжджаєте до більш безпечних регіонів України?

Питання для групи III. Особи, які виїхали з окупованих територій ще до їх деокупації.

1. Ваш вік?
2. Ваша стать?
3. Де ви народилися?
4. Скільки часу Ви знаходились в регіоні до моменту його окупації?
5. Яку Ви маєте освіту?

- а) загальна середня;
 б) середня спеціальна;
 в) вища.
6. В якій трудовій сфері Ви були залучені до початку війни?
 1) сільське господарство; 2) будівництво;
 3) торгівля; 4) промисловість;
 5) транспорт; 6) освіта, наука, техніка;
 7) готельно-ресторанна справа, туризм; 8) фінанси, страхування;
 9) зв'язок, логістика; 10) держуправління;
 11) охорона здоров'я; 12) нерухомість;
 13) видобуток та постачання ресурсів; 14) мистецтво;
 15) ІТ 16) інші види діяльності.
7. Чи вірили Ви у повномасштабне вторгнення? Чи готувалися до нього?
8. Коли до вашого населеного пункту почали заходити російські військові? З якого та по який період регіон був під окупацією?
9. Чи маєте Ви особистий досвід у спілкуванні з російськими військовими? За яких умов це спілкування відбувалося?
10. Чи чинили морально-психологічний, фізичний тиск окупаційна влада особисто на Вас чи установу в якій Ви працюєте/працювали?
11. Що було під час окупації джерелом Ваших доходів та за рахунок чого Ви забезпечували свої фінансові та побутові потреби?
12. Якими засобами зв'язку могли користуватися?
13. Що стало ключовим моментом, що Ви прийняли рішення виїхати з окупації?
14. Яким чином Ви покидали окупаційну територію?
15. Куди Ви перемістилися з окупованої території, та де зараз проживаєте?
16. Чи отримуєте Ви фінансову допомогу, як ВПО(якщо проживаєте в Україні) або маєте виплати від уряду країни до якої перемістилися?
17. На сьогодні Ви є працевлаштовані? ТАК НІ
18. Де Ви зараз мешкаєте?
 а) орендую житло;
 б) живу в рідних/друзів;
 в) отримав/ла соціальне житло.
19. Чи отримуєте гуманітарну допомогу? ТАК НІ
 Плануєте повернутися до України?

Додаток Н.

Довідки про впровадження результатів дисертації

ГОЛОПРИСТАНСЬКА МІСЬКА ВІЙСЬКОВА АДМІНІСТРАЦІЯ СКАДОВСЬКОГО РАЙОНУ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

вул. 1 Травня, 14, м. Гола Пристань, Херсонська область, 75600, тел. (05539) 2-12-77

E-mail: gorpry-va@ukr.net, web: <http://golapristan-mrada.gov.ua>

Код ЄДРПОУ 45135145

08.02.2024 № Л-8/02-49

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Лозової Людмили Вікторівни**

Результати дисертаційного дослідження Лозової Людмили Вікторівни на тему «Патерни внутрішньої міграції населення України під час війни: регіональний аналіз і синтез» використовуються при розробленні проекту Регіональної Стратегії розвитку та програми комплексного відновлення території Голопристанської міської територіальної громади Херсонської області.

Результати проведених досліджень використовуються Голопристанською міською військовою адміністрацією при визначенні потреб населення громади/регіону та розробленні рекомендацій щодо соціального захисту внутрішньо переміщених осіб.

Начальник Голопристанської
міської військової адміністрації

Світлана ЛІННИК

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

вул. Шевченка, 57, м. Ізюм-Франківськ, 76000. Тел. +380963102636; e-mail: office@kdu.ua; http://www.kdu.edu.ua
 код за ЄДРПОУ 02125609 р/р UA228201720343111002200000120; UA06820172034312000200000120
 банк: Державна казначейська служба України, м. Київ

«03» квітня 2024 року № 03-32/545

На № _____ від _____ 202__р.

Довідка

про впровадження результатів дисертаційної роботи

ЛОЗОВОЇ ЛЮДМИЛИ ВІКТОРІВНИ

на тему «Патерни внутрішньої міграції населення України під час війни: регіональний аналіз і синтез», поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 106 Географія, галузі знань 10 Природничі науки

Упродовж 2021-2024 навчальних років на базі факультету біології географії та екології Херсонського державного університету апробовано та впроваджено в освітній процес результати дисертаційного дослідження Л. В. Лозової на тему «Патерни внутрішньої міграції населення України під час війни: регіональний аналіз і синтез». Зокрема, під час лекційних, практичних занять та самостійної роботи здобувачів вищої освіти освітніх програм «Географія» та «Середня освіта (Географія)» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти в процесі вивчення дисциплін «Географія населення», «Методики географічних досліджень», «Економічна і соціальна географія України» використовувалися теоретичні та практичні матеріали, аналітична інформація з дисертаційного дослідження здобувачки.

Інтенсивне впровадження інтегративно-предметного підходу до реалізації цілей і завдань природничої освітньої галузі в закладах загальної середньої та вищої освіти та в системі вищої педагогічної освіти передбачає підготовку майбутніх учителів географії та географів з метою формування цілісних уявлень про сучасну наукову картину світу та потребує належного методичного супроводу. Тому посилення ролі вивчення внутрішньо міграційних процесів та аналіз причин і наслідків сучасного перерозподілу населення країни внаслідок війни заслуговує на підтримку та системне впровадження в реальну освітню практику закладу вищої освіти.

Впровадження пропонованих Лозовою Л. В. методичних підходів щодо вивчення міграційних процесів та встановлення причинно-наслідкових зв'язків, що зумовлюють активізацію внутрішніх переміщень та їх вплив на

демографічну ситуацію в державі, сприяє формуванню професійно-орієнтованої наукової картини світу як цілісної системи теоретичного знання. Узагальнені і систематизовані Лозовою Л. В. теоретико-методичні дослідження міграційних процесів та результати власних суспільно-географічних досліджень, які отримані в процесі проведення анонімного анкетування та наскрізних інтерв'ю, впроваджені в освітній процес факультету біології географії та екології, що сприяло удосконаленню підготовки майбутніх спеціалістів.

Результати впровадження дисертаційного дослідження Лозовою Л. В. «Патерни внутрішньої міграції населення України під час війни: регіональний аналіз і синтез». обговорено на засіданні кафедри географії та екології (протокол №9 від 01 квітня 2024).

**В.о. ректора,
перший проректор**

Сергій ОМЕЛЬЧУК

**ОДЕСЬКИЙ ЛІЦЕЙ №6
ОДЕСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ**

Адміральський просп., 32, м. Одеса, 65059, Україна тел./факс (0482) 63-93-75
e-mail: ovk4@ukr.net web: www.mrvo.od.ua/school/s4 код ЄДРПОУ 20940739

I

05.03.2024 №01-32/139

**ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Лозової Людмили Вікторівни**

Результати дисертаційного дослідження Лозової Людмили Вікторівни на тему «Патерни внутрішньої міграції населення України під час війни: регіональний аналіз і синтез» використовувалися при підготовці й викладанні шкільного курсу географії згідно навчальним програмам, а саме: у 8 класі при вивченні розділів «Населення України та світу», «Природа та населення свого адміністративного регіону»; у 9 класі, при вивченні розділів «Третинний сектор економіки», «Глобальні проблеми людства». Результати дослідження сприяли вдосконаленню методичних підходів при розробці уроків та використовувалися при складанні календарно-тематичного планування навчальних дисциплін з поглибленим вивченням міграційних процесів та їх впливом на населення України, зокрема Одеського регіону. Методичні підходи, розроблені в процесі дослідження, були апробовані у підготовці учасників Малої академії наук, секції «Географія» у 2022-2023 та 2023-2024 навчальних роках.

Директор

Голова МК

Наталія АББАС

Наталія ЖВАЛЕВСЬКА